

vol.3, 2017

02

Achievement

Ecoletra.com Scientific eJournal, Vol. 3, 2017/ 02, ISSN 2377-9848

ISSN 2377-9748

Ecoletra.com Scientific eJournal, Vol. 3, 2017/ 02, ISSN 2377-9848

ECOLETRA.COM SCIENTIFIC EJOURNAL, VOL. 3, NO. 2017/ 02

Description and Objectives:

Ecoletra.com Scientific eJournal is an international interdisciplinary scientific electronic journal, mapping in a well arranged order a wide spectrum of scientific and popular areas. The journal publishes articles, original studies, discussion contributions, and provides information and reviews in particular areas. This allows the journal to develop these areas and support the publication activities of authors and increase its level. All of the published articles are reviewed anonymously by two independent reviewers from the Scientific Council [ecoletra.com](http://www.ecoletra.com)

Download Link:

<http://ebook.ecoletra.com/2017-02-ecoletra.com-scientific-ejournal>

Publisher:

Ecoletra.com LLC, 16192 COASTAL HWY, LEWES, DE
19958, www.ecoletra.com
ISSN 2377-9848

Ecoletra.com Scientific eJournal, Vol. 3, 2017/ 02, ISSN 2377-9848

Journal Structure and Content:

- [Ecoletra.com Scientific eJournal](#) is available as a whole in electronic format (PDF) in the eJournal category on ecoletra.com. Individual articles can be classified independently in the eProfessional Articles category of the Sales Catalogue of ecoletra.com
- **The Content of [Ecoletra.com Scientific eJournal](#)** is created by individual contributions in clearly organized structure according to the educational areas:
 - **Humanities:** Human history, Linguistics, Literature, Arts, Philosophy, Religion
 - **Social sciences:** Anthropology, Archaeology, Area studies, Cultural and ethnic studies, Economics, Gender and sexuality studies, Geography, Political science, Psychology, Sociology
 - **Natural sciences:** Biology, Chemistry, Earth sciences, Physics, Space sciences
 - **Formal sciences:** Mathematics, Computer sciences, Logic, Statistics, Systems science
 - **Professions:** Agriculture, Architecture and design, Business, Divinity, Education, Engineering, Environmental studies and forestry, Family and consumer science, Human physical performance and recreation, Journalism, Media studies and communication, Law, Library and museum studies, Medicine, Military sciences, Public administration, Social work, Transportation
- Listed attributes for each contribution: Title, Author, Language, Date, Discipline (category), Review by the Scientific Counsel ecoletra.com, Abstract, Keywords,
- Accepted language contributions: Slovak, English (and others according to specification in the call for papers for a concrete issue)

Periodicity:

Quarterly: January 31st, March 30th, Jun 15th, October 31st

Publication Sample:

- [Publication sample guide](#)

Ecoletra.com Scientific eJournal, Vol. 3, 2017/ 02, ISSN 2377-9848

Ecoletra.com Scientific eJournal, Vol. 3, No. 2017/ 02

Editorial Board:

- **Rudolf Rössel, PhD., MBA.** (Director of Editorial Board, Chairman of The Scientific Council of ecoletra.com)
- **Ing. Jaroslav Mišovych** (Director of Editorial Board, Graphics, Editor, Chairman of The Scientific Council of ecoletra.com)

- **prof. Ing. Miroslava Kačániová, PhD.** (Member of The Scientific Council of ecoletra.com)
- **doc. RNDr. Eva Grmanová, PhD.** (Member of The Scientific Council of ecoletra.com)
- **doc. Ing. Katarína Culková, PhD.** (Member of The Scientific Council of ecoletra.com)
- **doc. Ing. Anna Harumová, PhD** (Member of The Scientific Council of ecoletra.com)
- **doc. Mgr. Gabriela Kravčáková, PhD.** (Member of The Scientific Council of ecoletra.com)
- **PhDr. Jana Galera Matúšová, PhD.** (Member of The Scientific Council of ecoletra.com)
- **PhDr. Roman KVAPIL, PhD.** (Member of The Scientific Council of ecoletra.com)
- **Dr. William T. Bagatelas** (Member of The Scientific Council of ecoletra.com)
- **Ing. Zuzana Brindzová, PhD.** (Member of The Scientific Council of ecoletra.com)
- **Ing. Zuzana Melicheríková, PhD.** (Member of The Scientific Council of ecoletra.com)
- **Ing. Pavol Čekan, PhD.** (Member of The Scientific Council of ecoletra.com)
- **Mgr. Zuzana Svobodová, PhD.** (Member of The Scientific Council of ecoletra.com)
- **Carlos Gutiérrez, BA, MIM** (Member of The Scientific Council of ecoletra.com)

Editorial Board [Ecoletra.com Scientific eJournal](http://Ecoletra.com) has an international structure, consisting exclusively only the members of the Scientific Council ecoletra.com.

Interested in membership in The Scientific Council ecoletra.com ?

- Please contact us via the [contact form](#) or [an e-mail](#) in case of interest in membership. Please enter your workplace (university, institute) and expert or academic field you operate in in your profile.

E-journal is indexed in:

- Scientific Indexing Services database, Journal ID:2184
- SCOPUS (evaluation process, 2377-9748)
- WorldCat, OCLC Number: 905350201
- Directory of Research Journals Indexing
- Impact Factor Services for International Journals

Issue Date: 2017-06-06/ 7 articles/ 105 pages

OBSAH

PROFESSIONS: AGROBIOLOGY

- **Iveta Angela Kyriánová, Iva Langrová, Stanislava Nechybová, Barbora Horáková, Richard Šťastný**
COMPARISON OF ZOOTECHNICAL MEASURES AGAINST INFECTION BY SWINE
GASTROINTESTINAL PARASITES OF PIGS IN EACH CATEGORY AT CONVENTIONAL PIG FARM
IN THE CZECH REPUBLIC..... 8

PROFESSIONS: TRANSPORTATION

- **Tatiana Hajúková**
DATA ANALYSIS OF TRAFFIC ACCIDENTS IN SLOVAKIA: Analysis of traffic accidents with
regard to regions of Slovak republic and types of road communications for year 2016. ... 18

HUMANITIES: LITERATURE

- **Miron Pukan**
GENOLOGICAL, POETOLOGY-AXIOLOGICAL AND MEDIAL FORCE LINES OF A SLOVAK
PROSAIC AND DRAMATIC WRITER
(*GENOLOGICKÉ, POETOLOGICKO-AXIOLOGICKÉ A MEDIÁLNE SILOČIARY SLOVENSKEHO
PROZAIIKA A DRAMATIKA*)..... 29
- **Miron Pukan**
THE CONTACTS AND MOTIONS OF NON-NATIONAL THEATRICAL CULTURES AND THE
CREATION CONTEXT OF AN AUTHOR OF THE SLOVAK PROVENANCE
(*KONTAKTY A PODNETY INONÁRODNÝCH DIVADELNÝCH KULTÚR A KONTEXT TVORBY
AUTORA SLOVENSKEJ PROVENIENCIE*) 46

SOCIAL SCIENCES: ECONOMICS

- **doc. Ing. Anna Bánociová, PhD., Ing. Slavomíra Martinková**
THE DEVELOPMENT OF CORPORATE TAX IN EU-28
(*VÝVOJ KORPORÁTNEJ DANE V RÁMCI KRAJÍN EÚ-28*)..... 68
- **Juraj Válek, Jana Kušnírová**
HARMONIZATION OF ENVIRONMENTAL TAXES INTRODUCED IN EU
(*ZHODNOTENIE ENVIRONMENTÁLNYCH DANÍ ZAVEDENÝCH V EURÓPSKEJ ÚNII*)..... 81

SOCIAL SCIENCES: PSYCHOLOGY

- **Zlatica Jursová Zacharová, Alexandra Kulíková**
THE INFLUENCE OF COMPUTER GAMES ON THE EXECUTIVE FUNCTIONS OF CHILDREN
(VPLYV POČÍTAČOVÝCH HIER NA EXEKUTÍVNE FUNKCIE U DETÍ) 93

PROFESSIONS: AGROBIOLOGY

COMPARISON OF ZOOTECHNICAL MEASURES AGAINST INFECTION BY SWINE GASTROINTESTINAL PARASITES OF PIGS IN EACH CATEGORY AT CONVENTIONAL PIG FARM IN THE CZECH REPUBLIC

Iveta Angela Kyriánová, Iva Langrová, Stanislava Nechybová, Barbora Horáková, Richard Šťastný¹

Abstract

Through faecal examination, the prevalence of gastrointestinal parasites in fatteners and sows was established at one conventional, closed herd cycle pig farm in the Czech Republic. In total, 46 out of 95 (50 samples from swine, 45 samples from fattening pigs) faecal samples (48.4 %) were tested positive for parasitic infection. *Oesophagostomum* spp., *Ascaris suum*, and *Eimeria* spp. were the only parasites found. In sows, 34/50 (68 %) animals were tested positive for *Oesophagostomum* spp., and 3/50 (6 %) for *Ascaris suum*. In comparison, fatteners were tested negative for these parasites. Coccidia from the genus *Eimeria* was found only in fatteners; 11/45 (24.4 %) positive animals. The study has shown that the health measures on the said farm are insufficient.

Keywords

Ascaris suum, *Eimeria* spp., *Oesophagostomum* spp., pig, prevalence

JEL Classification

Q1

I. Introduction

Pig rearing underwent significant qualitative changes with regard to the introduction of new effective genotypes and increase in performance because of new feeding technologies and feeding strategies (Šprysl et al., 2009). In general, parasites affect the health, production and economic situation of a herd. Despite all new technologies, helminths in pigs have generally received little attention from veterinary parasitologists than ruminant helminths, despite *Ascaris suum* and *Oesophagostomum* spp. being common in pig breeding and fattening facilities worldwide (Busse and Aka, 1997; Joachim et al., 2001; Eijck and Borgsteede, 2005; Roepstorff et al., 2011). The main reason is presumably that most common porcine helminths very seldom cause clinical disease and therefore remain largely unrecognized by farmers and their veterinarians, whereas the most important ruminant parasites, if not controlled, will eventually lead to overt poor performance or even fatal clinical disease. Despite the common

¹ Faculty of Agrobiolgy, Food and Natural Resources, Czech University of Life Sciences Prague, Kamýcká 129, 165 00 Prague – Suchbát, Czech Republic, langrova@af.czu.cz

subclinical course of infections, pigs infected with one or more of the above-mentioned species have reduced food utilisation and growth rate (Hale and Stewart, 1979; Hale et al., 1981, 1985) as well as a changed body composition (heavier plucks and less meat; Thamsborg, Mejer, Roepstorff, unpublished), while migration of *Ascaris suum* larvae results in substantial liver condemnations (reviewed by Roepstorff, 2003), so for the financial perspective alone, pig helminths have to be controlled. A reduction in daily weight gain and a decrease in food conversion are major reasons for financial or economic losses (Hale et al., 1981, 1985; Roepstorff et al., 2011).

The major helminth species in temperate pig production include *Ascaris suum* (the large round worm) and *Oesophagostomum* spp. (nodular worm). These parasites with coccidia are considered to be one of the most abundant endoparasites (Arnastauskene, 1983; Jarvis and Magi, 2008; Petkevicius and Pereckiene, 2009).

The aim of the present study was to establish the prevalence of intestinal parasites in sows and fattening pigs at a conventional farm prior to herd removal as well as to verify the efficiency of performed zootechnical treatments including parasite control system at said farm.

1.1. Material and Methods

The study was carried out at one pig farm in the Central Bohemia. The farm uses all-in-all-out herd cycle and 200 sows and 3000 fatteners were present.

The sows are fertilized in the individual pens and then moved into the partially slatted communal pens (approximately 100 sows) which have no bedding and are equipped with electronic feeding systems. These pens are cleaned once a year with hot water and 0.7% SHIFTTM aqueous solution applied as foam. For farrowing, sows are washed with a 0.5% aqueous solution of BIOCID 30®, and again, individually housed in a maternity room cleaned in the same manner as the communal pens; this is carried out prior to herd placement into the maternity room. Young piglets stay with sows until weaning (day 28). The weaners are kept in the pre-growing section until they reach 8 weeks of age. During the fattening process, the pigs are kept in fully-slatted pens of 10 animals each until they reach a body weight of 110 kg.

Each new-born piglet is treated with Baycox® 5% (Toltrazurilum 50 mg, 0.5 ml/piglet) at three days of age. Sows are dewormed three times per year with subcutaneously injected Noromectin® (Ivermectin 10 mg, 1 ml/33 kg of body weight). Pigs in the fattening section are never dewormed. With the exception of the shoe decontamination basin (aqueous solution of BIOCID 30®), no other hygienic precautions are used by personnel.

For the purpose of our study, fifty sows and forty-five fattening pigs were randomly selected from all animals present. Selected sows were from two different housing – farrowing pens (14 animals) and individual pens (36 animals). Faecal samples were collected directly from the rectum or right after defecation once every 14 days and stored in a labelled plastic bags at

4°C until examination. Prevalence and intensity of infection were evaluated according to Bush et al. (1997). Faecal samples were investigated according to the concentration McMaster method modified by Zajicek (1978) using Breza flotation solution (Breza 1959) (saturated solution of magnesium sulphate, saturated solution of sodium thiosulphate and distilled water at a ratio of 3:3:1, the final density 1.280). Parasitic eggs and oocysts recovered from the faeces were identified based on morphology according to Taylor et al. (2007).

Data were statistically evaluated using STATISTICA non-parametric Mann-Whitney U-test (StatSoft CR, 2009) to verify the existence of difference in mean values of excreted eggs per gram (*Oesophagostomum* spp., *Ascaris suum*) in sows housed on maternity units and in individual boxes. The statistical significance level was established as $\alpha = 0.05$.

1.2. Results

The following parasites were found on the pig farm using koprological method; *Ascaris suum*, *Oesophagostomum* spp. and *Eimeria* spp. (Tab. 1).

Table 1. The prevalence of helminth and protozoan infection in sows and fatteners

	Prevalence (95 % Confidence Interval)	
	sows	fatteners
	n = 50	n = 45
<i>Ascaris suum</i>	6 (2.1–16.2)	0
<i>Oesophagostomum</i> spp.	68 (54.2–79.2)	0
<i>Eimeria</i> spp.	0	24 (14.2–38.7)

In sows, 50 faecal samples were examined. Thirty four samples (farrowing pens – 12; individual pens – 22) were found positive for *Oesophagostomum* spp. (68 %) and 3 samples (farrowing pens – 2; individual pens – 1) for *Ascaris suum* (6 %). In sows at farrowing pens was reported a higher incidence *Oesophagostomum* spp. (85.71 %). In pigs from the fattening section, the presence of both genders, *Oesophagostomum* spp. and *A. suum*, were not confirmed. On the other hand, 11 out of 45 investigated faecal samples (24.4 %) were tested positive for *Eimeria* spp. (Tab. 2).

Infection of *Eimeria* spp. had growing trend; in 8 weeks old piglets was not detected (n = 15), 12 weeks old piglets had prevalence 26.67 % (n = 15) and 20 weeks old piglets had prevalence 46.67 % (n = 15).

No statistically significant difference between numbers of excreted eggs (*Oesophagostomum* spp., *Ascaris suum*) in sows housed on maternity units and in individual boxes was not detected ($p < 0.05$).

Table 2. General overview of the results for each category

Parasite	Category	N	Positive	Prevalence %	EPG/OPG Mean*
<i>Oesophagostomum</i> spp.	Sows - farrowing pens	14	12	85,71	379,50
	Sows – individual pens	36	22	61,11	329,08
	Fattening pigs	45	0	0	0
<i>Ascaris suum</i>	Sows - farrowing pens	14	2	14,29	254,57
	Sows – individual pens	36	1	2,78	0,92
	Fattening pigs	45	0	0	0
<i>Eimeria</i> spp.	Sows - farrowing pens	14	0	0	0
	Sows – individual pens	36	0	0	0
	Fattening pigs	45	11	24,40	15,4

*eggs per gramm/oocysts per gramm of faeces

2. Discussion

Through faecal examination, the prevalence of gastrointestinal parasites in fatteners and sows was established at one conventional, closed herd cycle pig farm in the Czech Republic. In total, 46 out of 95 (50 samples from swine, 45 samples from fattening pigs) faecal samples (48.4 %) were tested positive for parasitic infection. *Oesophagostomum* spp., *Ascaris suum*, and *Eimeria* spp. were the only parasites found. There are a few studies focusing on pig endoparasites in recent years. In comparison to published studies (Weng et al., 2005; Jarvis and Magi, 2008; Kabululu et al., 2015; Li et al., 2016), our observed prevalence of *Oesophagostomum* spp. infection in sows was always higher. This might indicate that anthelmintic treatment used to date, along with the lack of a strict hygiene regime, does not provide proper protection against nodular worm infection.

From the selected topics discussed above, it is clear that there is a series of challenges as well as opportunities within research on the major helminths of pigs. The changes in indoor pig production systems call for veterinary parasitologists to develop new strategies for helminth and coccidia control. Such strategies have until now, mostly relied on routine use of anthelmintic administered to selected age groups, e.g. pigs at weaning and half way in the fattening period and breeding stock before farrowing and/or every 3–6 months (Roepstorff et al., 2011).

Nematodes of the genus *Oesophagostomum* are worldwide widespread pig parasites. In Central Europe occurs mainly *Oesophagostomum dentatum*, less *O. quadrispinulatum* or *O. longicaudum* (Randelzhofer, 1990; Jarvis and Magi, 2008; Dauschies, 2013). In the Czech Republic, approximately 50 % of conventional pig farms must deal with the nodular worm infection caused by the *Oesophagostomum* spp. The most commonly found species was *O. dentatum*, less often *O. quadrispinulatum* (Paulik, 1998).

In comparison with prior studies from European countries, *Oesophagostomum* spp. prevalence in this work is high; a similar prevalence in sows was observed throughout the 1970's and the 1980's (Fiedler, 1970; Roepstorff et al., 1987). Nowadays, the majority of studies report a prevalence of around 22 %: 23.4 % in dry and 19.5 % in lactating sows in Northern European countries (Roepstorff et al., 1998), 22.2 % in sows in the Netherlands (Eijck and Boergsteede, 2005), 25.7 % in sows in Estonia (Jarvis and Magi, 2008) and 19 % in older sows in Lithuania (Petkevicius and Pereckiene, 2009). In general, the parasite burden is dependent on many different factors; the intensity and management of production are surely one of them (Eijck and Boergsteede, 2005).

Oesophagostomum spp., the parasite species which the pig host does not acquire protective resistance (Nansen and Roepstorff, 1999), had the highest prevalence (68 % of sows). It has already been suggested by certain authors, such as Carstensen et al. (2002) and Eijck and Boergsteede (2005) that *Oesophagostomum* spp. burden increases with age. The highest prevalence is usually found in breeding animals (sows or boars); this is in accordance with our findings.

In our study, each sow was treated with anthelmintic (ivermectin) once every 4 months. This is considered a "non-targeted" treatment strategy (Gerwert et al., 2004). It has been previously reported that ivermectin is highly effective against *Ascaris suum* (Primm et al., 1992). However, in case of *Oesophagostomum* spp., its efficacy varies depending on certain species of this genus (Várady et al., 1996). Dangolla et al. (1996) reported that on farms with intensive management the *Oesophagostomum* spp. transmission is low and re-infection does not occur immediately, however, the high *Oesophagostomum* prevalence noted in our study may be due to an insufficient hygiene regime or anthelmintic resistance.

Ascaris suum seems to be most immunogenic, as the large majority of larvae are expelled from the small intestine already at days 14–17 PI (post inoculation), i.e. immediately after having finalised the migration through liver and lungs (Roepstorff, 1997; Miquel et al., 2005; Nejsun et al., 2009), leaving small residual populations of intestinal larvae that grow to maturity; after this expulsion but not before. The populations are typically strongly aggregated with a relatively high number of worm-free pigs, many pigs harbouring 1–20 worms, and a low number of 'wormy' pigs (Roepstorff, 1997; Boes et al., 1998; Nejsun et al., 2009).

Due to its thick shell *Ascaris suum* egg may tolerate adverse climatic conditions and therefore increase the risk of sows' re-infection; however, pigs develop strong immunity after a first

encounter (Murell, 1986). This acquired immunity results on characteristic age dependent distribution of *Ascaris suum* within the pig population; ascariasis is most common in young pigs: growing piglets, fatteners or gilts, while sows suffer only for moderate infection (Roepstorff et al., 1998); this is not in accordance with our results.

In the Czech Republic, Zizlavsky et al. (1998) defined the range of ascariasis prevalence as 5.7 % to 40 %. In the present study *Ascaris suum* was found exclusively in sows, where prevalence was 6 %. Other authors have also reported ascariasis in sows; 11.3 % in lactating sows, 9.2 % in dry sows (Roepstorff et al., 1998), and 7 % (Petkevicius and Pereckiene, 2009).

With respect to maintaining a low incidence of *Ascaris suum* infection (Joachim et al., 2001) and *Oesophagostomum* spp. infection (Knecht et al., 2012) suggested that fully slatted floor is worse than a partially slatted floor. This is in contrast with our results; both nematodes genders were absent in fatteners, which are housed on fully slatted floors. Murell (1986) reported that infection pressure is most likely reduced due to the ease of cleaning such housing which minimizes the contact of the pig with faeces and limits the within-herd transmission of helminth infection (Roepstorff, 1991). On the other hand, Joachim et al. (2001) concluded, that the floor type is of minor importance in control of parasite infection to other factors as hygiene and management.

As mentioned before, no roundworm eggs were observed in fatteners' faecal samples; *Eimeria* spp. was the only parasite found (24.4 % positive faecal samples). Coccidian infection is common in all age categories. However, *Eimeria* spp. is predominant primarily in older fatteners (Roepstorff et al., 1998; Landova and Vitovec, 2006); this is in accordance with our findings. The youngest fatteners were not infected, yet among the oldest fatteners; almost 50 % of pigs were tested positive for *Eimeria* spp. infection (data not presented). Times of sporulation of the most pathogenic and the most common species of *Eimeria* spp. in pigs are only 1-5 days (Levine and Ivens, 1986; Koudela and Vitovec, 1992; 1998). Time of nematode larvae development to infection stage is relatively longer than the *Eimeria* spp. sporulation. Piglets are kept from sows until they reach 8 weeks of age. Therefore, piglets (fatteners) were probably only infected with *Eimeria* spp.

Nevertheless, the intensity of *Eimeria* infection should indicate an overall insufficient hygienic status. In comparison to other studies the prevalence of *Eimeria* spp. in our study is higher. In Germany, only 4 out of 1427 (0.3 %) faecal samples were found to be positive (Epe et al., 2004). In Northern Europe, the maximum observed *Eimeria* spp. prevalence was only 9 % (Roepstorff et al., 1998).

Conclusions

The study was conducted on swine endoparasites at one conventional pig farm. In comparison to recent European studies, our observed prevalence of *Oesophagostomum* spp. infection in sows was always higher. This might indicate that anthelmintic treatment used to date, along with the lack of a strict hygiene regime, does not provide proper protection against nodular

worm infection. On the other side, infection of *Ascaris suum* was lower than in other studies and was surprisingly only in sows. The fatteners did not suffer from such infection. However, the presence of *Eimeria* might indicate the same insufficient hygiene status.

Acknowledgements

The authors gratefully acknowledge help of ZAS Hlubos, Czech Republic. The authors are also grateful to Brian Kavalir (Ontario, Canada) for his proofreading services. This study was partially funded by the Czech University of Life Sciences Prague Grant Agency No. 20152021.

References

- (1) ARNASTAUSKENE, T. V. 1983. The coccidian fauna of pigs on different types of farms. *Acta Parasitologica Lituanica*, 20, 41–46.
- (2) BOES, J., MEDLEY, G. F., ERIKSEN, L., ROEPSTORFF, A., NANSEN, P. 1998. Distribution of *Ascaris suum* in experimentally and naturally infected pigs and comparison with *Ascaris lumbricoides* infections in humans. *Parasitology*, 117, 589–596.
DOI: 10.1017/S0031182098003382
- (3) BREZA, M. 1959. The improvement of the swine faeces coproovoscopic examination methodology using a new flotation solution and mucagel (in Czech). *Veterinársky Casopis*, 8, 569–576.
- (4) BUSSE, F. W., AKA, E. 1997. Incidence of endo- and ectoparasites in swine - treatment strategies. *Praktische Tierarzt*, 78, 686–691.
- (5) BUSH, A. O., LAFFERTY, K. D., LOTZ, J. M., SHOSTAK, A. W. 1997. Parasitology meets ecology on its own terms: Margolis et al. revisited. *The Journal of parasitology*, 575–583.
- (6) CARSTENSEN, L., VAARST, M., ROEPSTORFF, A. 2002. Helminth infection in Danish organic swine herds. *Veterinary Parasitology*, 106, 253–264.
DOI: 10.1016/S0304-4017(02)00080-8
- (7) DANGOLLA, A., WILLEBERG, P., BJORN, H., ROEPSTORFF, A. 1996. Associations of *Ascaris suum* and *Oesophagostomum* spp. infections of sows with management factors in 83 Danish sows herds. *Preventive Veterinary Medicine*, 27, 197–209.
- (8) DAUGSCHIES, A. 2013. Nodular worms in pigs: prevalence and relevance. *Tieraerztliche Umschau* 68 (9), 383 - 388.
- (9) EIJCK, I. A. J. M., BORGSTEEDE, F. H. M. 2005. A survey of gastrointestinal pig parasites on free-range organic and conventional pig farms in the Netherlands. *Veterinary Research Communications*, 29, 407–414. DOI: 10.1007/s11259-005-1201-z
- (10) EPE, C., COATI, N., SCHNIEDER, T. 2004. Results of parasitological examinations of faecal samples from horses, ruminants, pigs, dogs, cats, hedgehogs and rabbits between 1998 and 2002. *Deutsche Tierärztliche Wochenschrift*, 111, 243–247.
- (11) FIEDLER, H. 1970. The distribution of worm infestation in pigs in Westphalia, with special reference to gastro-intestinal strongylides (in German). *Berliner und Münchener Tierärztliche Wochenschrift*, 20, 398–401.

- (12) GERWERT, S., FAILING, K., BAUER, C. 2004. Husbandry management, worm control practices and gastro-intestinal parasite infections of sows in pig-breeding farms in Munsterland, Germany. *Deutsche Tierärztliche Wochenschrift*, 111, 398–403.
- (13) HALE, O. M., STEWARD, T. B. 1979. Influence of an experimental infection of *Trichuris suis* on performance of pigs. *J. Anim. Sci.* 49, 1000–1010.
- (14) HALE, O. M., STEWARD, T. B., MARTI, O. G., WHEAT, B. E., MC CORMICK, W. C. 1981. Influence of an experimental infection of nodular worms (*Oesophagostomum* spp.) on performance of pigs. *Journal of Animal Science*, 52, 316–322.
- (15) HALE, O. M., STEWARD, T. B., MARTI, O. G. 1985. Influence of an experimental infection of *Ascaris suum* on performance of pigs. *Journal of Animal Science*, 60, 220–225.
- (16) JARVIS, T., MAGI, E. 2008. Pig endoparasites in Estonia. *Veterinarmedicinas Raksti*, 14, 54–58.
- (17) JOACHIM, A., DULMER, N., DAUSCHIES, A., ROEPSTORFF, A. 2001. Occurrence of helminths in pig fattening units with different management systems in Northern Germany. *Veterinary Parasitology*, 96, 135–146. DOI: 10.1016/S0304-4017(00)00431-3
- (18) KNECHT, D., JANAKOWSKA, A., ZALESNY, G. 2012. The impact of gastrointestinal parasites infection on slaughter efficiency in pigs. *Veterinary Parasitology*, 184, 291–297. DOI: 10.1016/j.vetpar.2011.09.006
- (19) KOUDELA, B., VITOVEC, J. 1992. Biology and pathogenicity of *Eimeria spinosa* (Henry 1931) in experimentally infected pigs. *International Journal for Parasitology*, 22, 651–656. DOI: 10.1016/0020-7519(92)90014-C
- (20) KOUDELA, B., VITOVEC, J. 1998. Biology and pathogenicity of *Eimeria neodebliecki* Vetterling, 1965 in experimentally infected pigs. *Parasitology International*, 47, 249–256. DOI: 10.1016/S1383-5769(98)00030-0
- (21) KABULULU, M. L., NGOWI, H. A., KIMERA, S. I., LEKULE, F. P., KIMBI, E. C., JOHANSEN, M. V. 2015. Risk factors for prevalence of pig parasitoses in Mbeya Region, Tanzania. *Veterinary Parasitology*, 212 (3-4), 460 - 464. DOI: 10.1016/j.vetpar.2015.08.006
- (22) LEVINE, N. D., IVENS, V. 1986. The Coccidian Parasites (Protozoa, Apicomplexa) of Artiodactyla. Illinois Biological Monographs 55. University of Illinois Press, Urbana, Chicago.
- (23) LANDOVA, L., VITOVEC, J. 2006. Overview of the most common intestinal protozoan parasites in piglets (in Czech). *Nas chov*, 66, 32–35.
- (24) LI, K., LAN, Y., LUO, H., SHAHZAD, M., ZHANG, H., WANG, L., ZHANG, L., LIU, D., LIU, X., HAO, Y., SIZHU, S., LI, J. 2016. Prevalence of three *Oesophagostomum* spp. from Tibetan Pigs analyzed by Genetic Markers of nad1, cox3 and ITS1. *Acta Parasitologica*. 62 (1). DOI: 10.1515/ap-2017-0010
- (25) NANSEN, P., ROEPSTORFF, A. 1999. Parasitic helminthes in pig: factors influencing transmission and infection levels. *International Journal for Parasitology*, 29, 877–891.
- (26) NEJSUM, P., THAMSBORG, S. M., PETERSEN, H. H., KRINGEL, H., FREDHOLM, M., ROEPSTORFF, A. 2009. Population dynamics of *Ascaris suum* in trickleinfected pigs. *Journal of Parasitology*, 95, 1048–1053.

- (27) PAULIK, J. 1998. Generic representation of the genus *Oesophagostomum* and verification of resistance transfer to nematodes in pigs [Ph.D. thesis] (in Czech). Departement of Zoology and Fisheries, Czech University of Life Sciences, Prague, Czech Republic, 1998, 156.
- (28) PETKEVICIUS, S., PERECKIENE, A. 2009. The prevalence of gastrointestinal helminths in industrial, conventional and back yard pig farms in Lithuania. *Vetrinarija ir Zootechnika*, 46, 48–54.
- (29) PRIMM, N. D., HALL, W. F., DIPEITRO, J. A., BANE, D. P. 1992. Efficacy of an in-feed preparation of ivermectin against endoparasites and scabies mites in swine. *American Journal of Veterinary Research*, 53, 508–512.
- (30) RANDELZHOFFER, A. 1990. Inzidenz und Artenspektrum von Endoparasiten bei Mutterschweinen und ihren Ferkeln in unterschiedlichen Haltungs- und Betriebsformen. *Tierärztliche Fakultät, Ludwig-Maximilians-Universität, Munich*, 34, 162.
- (31) ROEPSTORFF, A. 1991. Transmission of intestinal helminthes on Danish sow herds. *Veterinary Parasitology*, 39, 149–160.
- (32) ROEPSTORFF, A. 1997. Helminth surveillance as a prerequisite for anthelmintic treatment in intensive sow herds. *Veterinary Parasitology*, 73, 139–151.
DOI: 10.1016/S0304-4017(97)00062-9
- (33) ROEPSTORFF, A., BJØRN, H., NANSEN, P. 1987. Resistance of *Oesophagostomum* spp. in pigs to pyrantel citrate. *Veterinary Parasitology*, 24, 229–239.
DOI: 10.1016/0304-4017(87)90044-6
- (34) ROEPSTORFF, A., NILSSON, O., OKSANEN, A., GJERDE, B., RICHTER, S. H., ORTENBERG, E., CHRISTENSSON, D., MARTINSONN, K. B., BARTLETT, P. C., NANSEN, P., ERIKSEN, L., HELLE, O., NIKANDER, S., LARSEN, K. 1998. Intestinal parasites in swine in the Nordic countries: prevalence and geographical distribution. *Veterinary Parasitology*, 76, 305–319.
DOI: 10.1016/S0304-4017(97)00223-9
- (35) ROEPSTORFF, A., MEJER, H., NEJSUM, P., THAMSBORG, S. M. 2011. Helminth parasites in pigs: New challenges in pig production and current research highlights. *Veterinary Parasitology*, 180, 72–81. DOI: 10.1016/j.vetpar.2011.05.029
- (36) ŠPRYSL, M., ČÍTEK, J., STUPKA, R., OKROUHLÁ, M., KRATOCHVÍLOVÁ, H. 2009. Influence of the terminal sire position on the economy of fattening of final pig crossbreds. *Scientia Agriculturae Bohemica*, 40, 26–33.
- (37) TAYLOR, M., COOP, R., WALL, R. 2007. *Veterinary parasitology*. Third Edition. Oxford, UK. Blackwell Publishing, p. 600. ISBN: 978-1-118-68711-6
- (38) VÁRADY, M., PETERSEN, M. B., BJØRN, H., NANSEN, P. 1996. The Efficacy of Ivermectin against Nodular Worms of Pigs: The Response to Treatment using Three Different Dose Levels against *Oesophagostomum dentatum* and *Oesophagostomum quadrispinulatum*. *International Journal for Parasitology*, 26, 369–374.
DOI: 10.1016/0020-7519(96)00007-0
- (39) WENG, Y. B., HU, Y. J., LI, Y., LI, B. S., LIN, R. Q., XIE, D. H., GASSER, R. B., ZHU, X. Q. 2005. Survey of intestinal parasites in pigs from intensive farms in Guangdong Province, People's Republic of China. *Veterinary Parasitology*, 127 (3–4), 333 – 336.
DOI: 10.1016/j.vetpar.2004.09.030

Ecoletra.com Scientific eJournal, Vol. 3, 2017/ 02, ISSN 2377-9848

(40) ZAJICEK, D. 1978. Comparison of the efficiency of two quantitative ovoscopic methods (in Czech). Veterinarni Medicina, 23, 275–280.

PROFESSIONS: TRANSPORTATION

DATA ANALYSIS OF TRAFFIC ACCIDENTS IN SLOVAKIA: Analysis of traffic accidents with regard to regions of Slovak republic and types of road communications for year 2016.

Tatiana, Hajúková²

Abstract

There are a lot of security-related terms and concepts which by defining the essence of security indicate its complexity, interdisciplinary nature and multidimensionality. Results of statistical research on traffic accidents in Slovakia over a last few years show moderate improvement. There is no exact method to calculate safety rate of traffic infrastructure, usually safety rate is calculated indirectly, using available statistics on traffic accidents. Ambitions of Slovak republic are quite obviously to further improve the results. This study evaluates state and safety rate of road infrastructure of Slovakia from analytical perspective for year 2016. It also points out problematic cases for each region, where finding and executing appropriate measures is in order.

Keywords: road infrastructure, traffic accidents, road types, regions, road safety, statistics.

JEL Classification: C35, L91

II. Introduction

Road communications accommodate need of population for mobility, using all means of road transport, including by bicycle or on foot. Road communications play irreplaceable role in functionality and effectivity of economy in every country. However, as important as transport of materials and goods is possibility of facilitating services which consider road transport to be their essential part. Road infrastructure is needed to perform responsibilities of government toward people, such as medical care, including emergency medical services, fire and rescue service, police forces, and other fields as well, for example electrical, gas and water supply services. The present transport system has evolved over 100 years and has minimized the distances and travel time. Slovakia lies in the middle of Europe, hence Slovak infrastructure is used by not only by local vehicles, but transit vehicles from nearby countries as well. The new European infrastructure policy will put in place a powerful European transport network across 28 Member States, connected to neighbouring countries and the rest of the world, to promote growth and competitiveness. Generally, it can be stated that the

² Department of informatics and management, Academy of Police Forces in Bratislava, Sklabinská 1, 817 35 Bratislava, tatiana.hajdukova@minv.sk

number of factors generating threats along with civilization development constantly increases, despite threats along with civilization development constantly increases, despite applying better and better security systems (Dworzecki, 2011). Number of registered motor vehicles is continually increasing, as is the number of automobile drivers and motorcycle drivers in Slovak Republic. Obviously, this means higher traffic flow requirements, which in turn means higher traffic load on road communications. Roads differ in the quality of their surface, their condition, regularity of maintenance, traffic flow, intensity of traffic and many other criteria (Rak, Tallo, 2016). All of those different criteria cause that each road communication has different traffic accidents rate. Ossiander et al. (2002) has analyzed connection between the frequency of traffic accidents with fatal injuries (per one mile traveled) and increased speed. Study produced results indicating that increased speed limit is directly connected to higher number of fatal traffic accidents. Ossenbrugen et al (2001) have created a study and reached a decision that village sites are less hazardous than residential and densely populated sites in the region that was subject of the study. There are known some techniques for controlling traffic bottlenecks, for instance controlling or preventing wide moving jams using three-phase traffic theory (Kerner, 2005 ; Kerner, 2008), Coifman and Kim (2011), or methods of road traffic balancing (Siebela et al. 2009). Robin and Vincent (2012) has discovered a serious bottleneck due to the toll schemes, because drivers have a tendency to slow down before reaching a toll station. Although it is impossible to exactly measure or calculate road safety, statistics of road accidents are its indirect view. Generally, road safety is calculated using raw data which consists of frequency of traffic accidents, which is eventually compared to previously extracted data.

III. Methodology

Subject of this study is to describe the relationship between casualty frequencies and quality of road infrastructure and region location. Main goal is to point out the possibility of interconnection of multiple factors influencing traffic accidents, which could lead to optimization in sections with high traffic accidents rate. The study introduces different applications of data analysis of recent traffic accidents in Slovakia over the last year. One of the most fundamental indicators of road safety are traffic accidents, including also consequences on health of traffic participants.

In order to investigate contributing factors on total crash frequency in Slovakia, this study intends to analyze effects of traffic, environmental and pavement-related characteristics using crash data for year 2016.

At the beginning of a new year, it is the right time to review the achievements from the last year, which is put into practice by analyzing the accident rate on national or an international level (MARCINEK, 2011). Summary of all road accidents represents a mix of unfortunate events, that happened at different places, at different time, were caused by various reasons, had miscellaneous conditions and had different consequences.

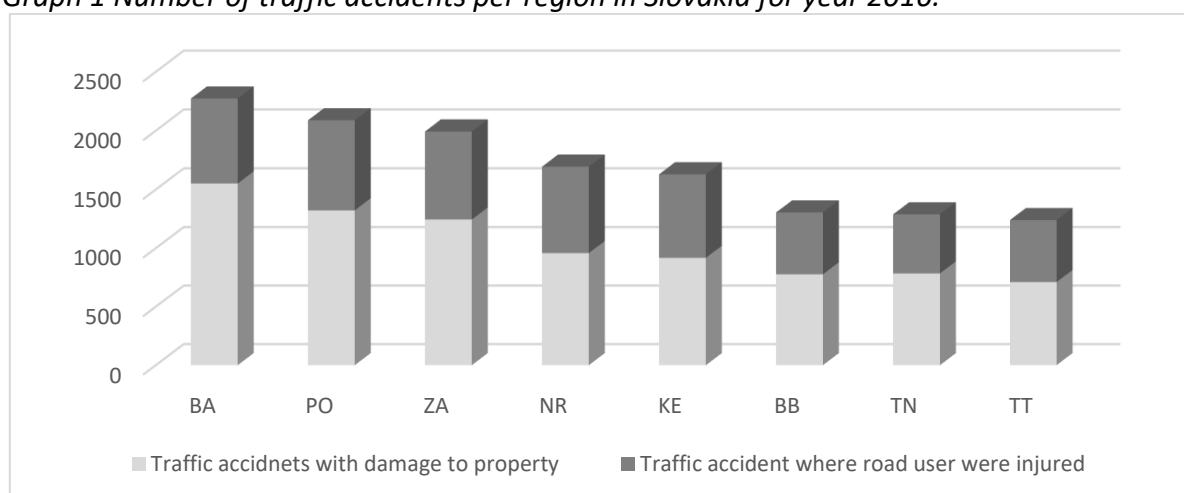
Records of traffic accidents are stored in Information System of Traffic Accidents (ISDN), which is provided by the Ministry of Interior of the Slovak Republic and operated by a department of police forces of Slovak Republic. This study contains data structures that allow for comparison of availability of variables between specific arguments of traffic accidents. System ISDN provides quality data on a large number of crash, roadway, and traffic variables. For more precise analysis, information about road infrastructure of Slovak republic provided by Road Traffic Agency of Slovakia is used. Combination of data obtained from both sources enables us to create well-informed view on frequency of traffic accidents grouped by type of road and region. This technique allows for exact specification of dangerous road sections. In order to employ measurements which could effectively increase safety in these regions, identification of problematic sections is in order, which is also subject of this article.

2.1 Comparison of number of traffic accidents in different regions of Slovakia

The initial dataset for the study contains traffic accident records from 2016, a total number of 13 522 cases. The total set includes labels of year, month, region, primary sampling unit, vehicle number, vehicle make and model; age, gender, alcohol usage, restraint system, eject, vehicle body type, vehicle age, vehicle role, initial point of impact, manner of collision, rollover, roadway surface condition, light condition, travel speed and the output injury severity. The injury severity has four categories: no injury, minor injuries, major injuries, and fatal injuries.

Summary of traffic accidents in graph 1 was created based on filed records about traffic accidents per region in Slovakia for year 2016.

Graph 1 Number of traffic accidents per region in Slovakia for year 2016.

Source: Based on data provided by ISDN³

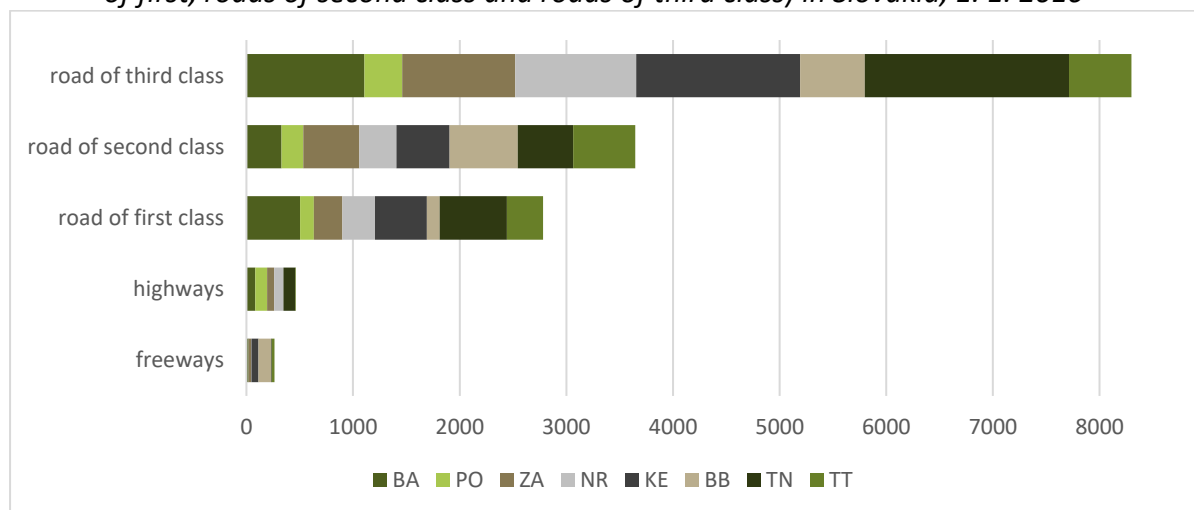
³ BA – Bratislava region, PO – Prešov region, ZA – Žilina region, NR – Nitra region, KE – Košice region, BB – Banská Bystrica region, TN – Trenčín region, TT – Trnava region)

Horizontal axis in the graph represents different regions of Slovakia, vertical axis represents number of traffic accidents in that region. Lower part of bars in the graph, filled with grey color, represents traffic accidents with damage to property. Upper part, filled with dark grey color, represents traffic accidents where road users were injured. Regions on horizontal axis are ordered by achieved results, starting with Bratislava region, which has highest number of traffic accidents out of all regions, on the left, and Trnava region, which has lowest number of traffic accidents out of all regions, on the right. Differences between regions are mainly caused by various numbers of traffic accidents without any injuries of traffic participants, which are lower parts of the bars, filled with grey color. Bratislava has by far the highest number of traffic accidents out of all above-mentioned regions.

2.2 Characteristic of road communications for each region of Slovakia

Traffic infrastructure plays a fundamental role in road safety in every country. Road construction and road maintenance have importance for the whole society and have strategic importance on a global scale. Construction of a road is not feasible without adequate financial investments and has to be planned ahead, sometimes even a few years in advance. Since road traffic is a system of multiple road communications connected together, changes on one particular road tend to have effect not only locally, but on adjacent regions as well.

Graph 2: Lengths of road communications sorted by their types (highways, freeways, roads of first, roads of second class and roads of third class) in Slovakia, 1. 1. 2016

Source: Created from data provided by Ssc

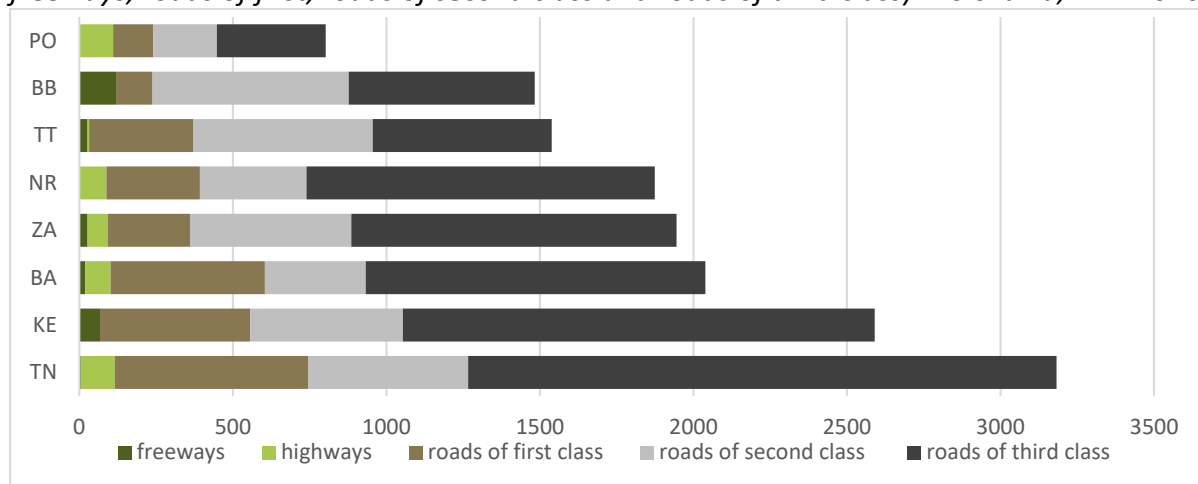
Based on latest data provided by Road Traffic Agency of Slovakia, total length of all road communications in territory of Slovakia, measured on 1.1. 2016, was 18 019 km. Graph 2 shows lengths of road communications sorted by type of communication (highways⁴,

⁴ STN 73 6100: Road communication connecting points with national and international importance

freeways⁵, roads of first class⁶, roads of second class⁷ and roads of third class⁸) and their differences between each region.

From the graph 2, it is apparent that the longest part of the whole road infrastructure of Slovakia consists of roads of III. class (almost 60%). Another great portions of road infrastructure are taken up by roads of I. class and II. class. Highways only take up a few hundred kilometers. Differences between different types of roads on regional scale can be observed from graph 3.

Graph 3: Lengths of road communications sorted by their types and regions (highways, freeways, roads of first, roads of second class and roads of third class) in Slovakia, 1. 1. 2016

Source: created from data provided by Ssc

IV. Results and Discussion

By combining data containing information about lengths of road infrastructure for different regions with numbers of traffic accidents for different regions, we can calculate average number of traffic accidents per one kilometer of roads for each region, as displayed on graph 4, which produced a diametrically different perspective on how we can view different regions of Slovakia.

Vertical axis represents coefficient of number of traffic accidents per one kilometer of roads.

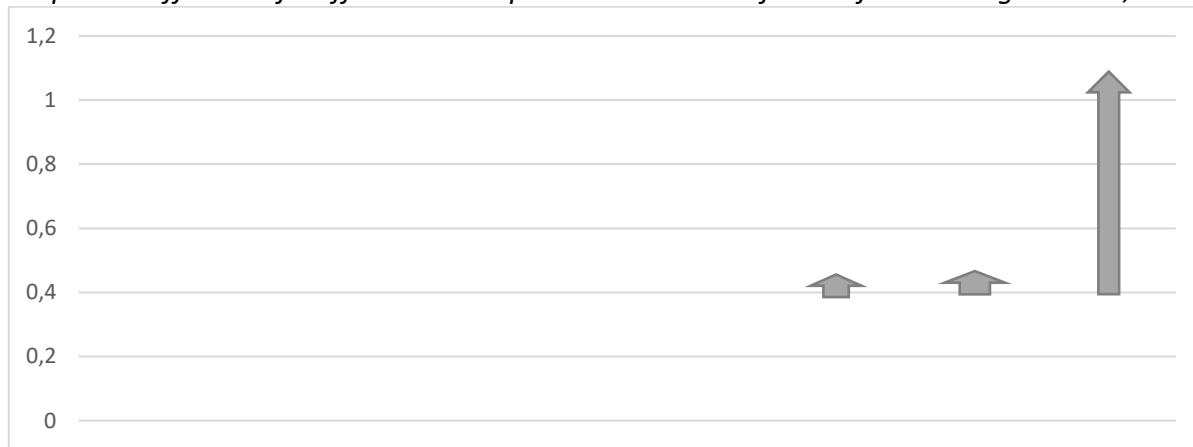
⁵ STN 73 6100: Road communication with limited road junctions available only to motor vehicles and with speed limit set by current regulations of road traffic.

⁶ STN 73 6100: Road communication used mainly for national and international transport, its identification number consists of two digits.

⁷ STN 73 6100: Road communication used mainly for transport between different regions and towns, its identification number consists of three digits.

⁸ STN 73 6100 Road communication used mainly for movement within one region, between neighbourhoods in some cases even between regions.

Graph 4 Coefficient of traffic accidents per one kilometer of roads for each region in SR, 2016

Source: created from data provided by ISDN, Ssc

Horizontal axis represents different regions of Slovakia, sorted by their coefficients from lowest to highest. Zero value on the vertical axis represents average value for whole SR. Regions with negative values, which have coefficient below the average and have achieved the best results, are Trenčín, Košice and Trnava regions. The rest of the regions have positive values, which means they have coefficient above the average. Prešov region has achieved by far the worst results out of all regions of SR. This result confirms that length of road communication is not directly proportional to number of traffic accidents that occurred on that road communication. The reason for this behaviour is that there are a lot more conditions that are a major factor of traffic accident.

3.1 Analysis of road communications with regard to road type and number of traffic accidents

In the next part we will demonstrate that differentiation of road types does not bring comprehensive results, as they all differ from each other not only in their length, but also in number of traffic accidents. Comparison of these above-mentioned parameters of road types is documented on graph 5.

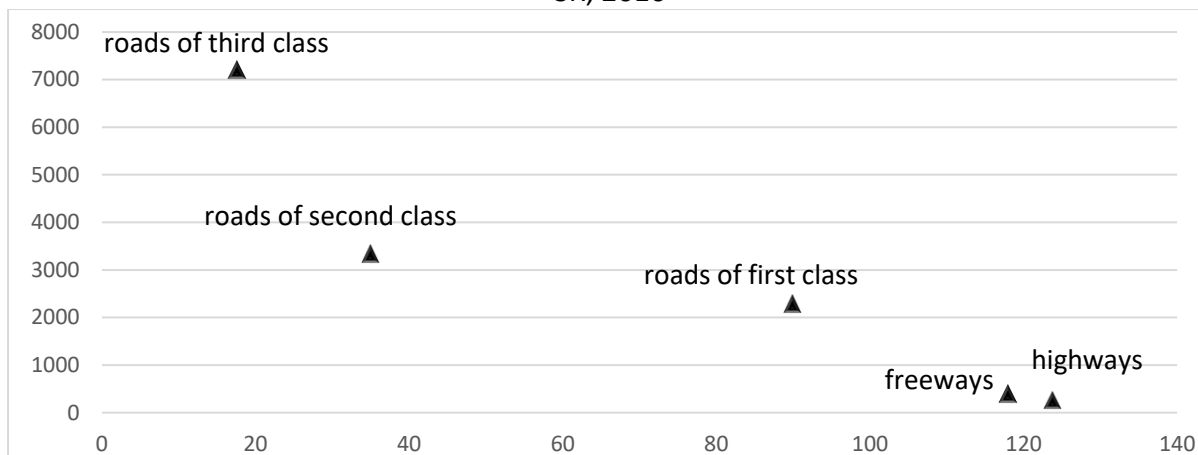
Vertical axis presents length of road communications, so the higher a point on the graph is, the greater the length of road communications. Horizontal axis represents average number of traffic accidents per distance of 100km that occurred on that road. The more a point is moved to the right, the higher is the average number of traffic accidents.

Acquired results indicate that III. class roads⁹ have the lowest number of traffic accidents per one unit of distance. Looking at the results, it is also clear that the highest number of traffic

⁹ Length of roads of III. class takes up almost 60% of total length of road communication in SR

accidents per one unit of distance occurred at highways and freeways. For this reason, we will study them more thoroughly.

Graph 5 Coefficient of traffic accidents with regard to road type, per distance of 100km, in SR, 2016

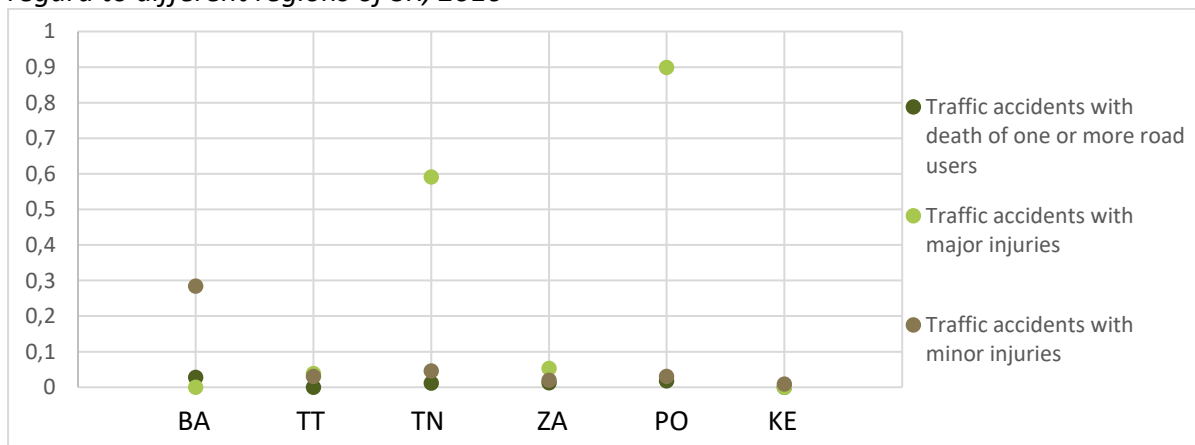

Source: Created from data provided by ISDN, Ssc

3.2 Analysis of traffic accidents that occurred on highways and freeways

Important indicator of road safety is consequences on health of road participants. Differentiation of consequences on health of road participants with regard to different regions is depicted on graph 6.

Graph 6 Comparison of consequences on health on road users per 1km of highways with regard to different regions of SR, 2016

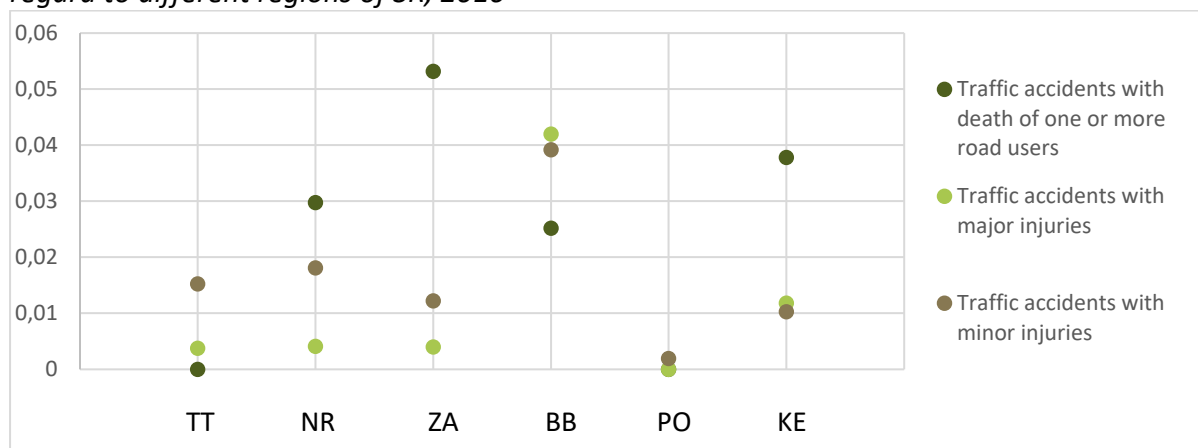

Source: Created from data provided by ISDN, Ssc

Horizontal axis in graph 6 represents different regions of Slovakia. Nitra region and Banská Bystrica region are omitted in this statistic as no highways pass through their territory.

Vertical axis represents number of traffic accidents per 1km of distance. Color of a point is used to distinguish consequences of traffic accidents as written in graph legend. There is a considerable negative difference in traffic accidents with major injuries between Trenčín and Prešov regions and the rest of Slovakia. The observed divergence is so significant, that we can not consider it to be a statistically unimportant element which resulted from various incidental coincidences. Also, slightly higher accident rate for traffic accidents with minor injuries was measured in Bratislava region. All the remaining results were very balanced or even better.

Graph 7 Comparison of consequences on health on road users per 1km of freeways with regard to different regions of SR, 2016

Source: Created from data provided by ISDN, Ssc

Order in graph 7 is analogical to the order in graph 6, only for freeways. Results are in this case more diversified than on the graph 6. Most visible negative difference in traffic accidents with death of one or more road users, between Žilina region and the rest of Slovakia. Regulation of traffic in Žilina region is rather difficult, mostly due to excessive traffic flow and surface condition of the roads, both of which are caused by usage of the roads for international transit. Žilina region has, out of all regions of Slovakia, the highest portion of the road infrastructure used for transport of international importance. Capacity of the roads is already exceeded at the present time, and it is expected to grow even worse. When dealing with problem of such character, one can expect a lot more of this alarming and unpleasant results, unless the responsible authority improves quality of road infrastructure in this region. Furthermore, roads in this region are build on a mountainous terrain with high altitude differences, which increases cost of building road by a great deal. Additionally, the climate system in this region adversely influences number of traffic accidents where one or more road users died. Moreover, Košice region produced similarly unfavourable results on freeway roads, and Banská Bystrica region produced unfavourable results both in traffic accidents with minor injuries and traffic accidents with major injuries on freeways too.

Similarly unsatisfactory results were observed in Banská Bystrica region in all three measured categories mentioned above. Absence of highways in this region is reasonably substituted by freeways, however, this substitution is not sufficient on this level for the current requirements. In addition to the previous issues, finding systematic measures goes a long way toward reducing number of traffic accidents where one or more users died in Košice and Nitra regions.

V. Conclusion

Produced results show us differences in traffic accidents rates among regions and road types, in which finding appropriate measure would go a long way toward reducing number of traffic accidents globally. Finding new safety measures is most useful at places which are distinctively different from typical, equivalent situations in other regions, as traffic accidents on these roads are not caused by accidental coincidences. Persistent improvement in regions with high accident rate will only be achieved after implementing systematic changes, which implies longer time period and investments from responsible institutions in order to bring any visible changes. Road traffic is a practical example of a working daisy-chained network that dynamically reacts to all the little changes influencing its functioning, for instance rush hour in morning or evening it a typical influencing factor. Consequences of traffic accidents have besides cost to property, a more severe reactions such as severe injuries, or even fatal injuries on road participants. In order to bring road safety to a new level, we shall pay more attention to the means of improving road safety. Monitoring road safety and flow of traffic need innovation and improvement, as well as roads with high traffic flow and roads used for international transit need investments to improve quality of road communications. At last, we shall recapitulate that one of the main reasons for high traffic accidents rate, especially in sections of road communications with critical traffic accidents rate, lies in underdeveloped road infrastructure. Building modern road infrastructure and reconstruction of important road communications helps reducing number of traffic accidents in a major way. However, such measures are very costly, ergo we can not expect an immediate improvement of results, rather a long term improvement. This improvement has to be achieved through effective and efficient usage of available resources and services in terms of ensuring adequate level of safety and fluency of traffic flow using various methods for optimalization of traffic flow.

We have been utilizing real-life data in studying various aspects of driver injuries resulting from traffic accidents. Using 'real world' accident data we have utilized known data mining techniques to develop a realistic model of injury severity resulting from an automobile accident with reference to type of road. In Slovakia, prediction that village sites are less hazardous than residential and shopping sites is not true, particularly for traffic accidents with fatal injuries in Žilina region on freeways and traffic accidents with major injuries in Prešov region on highways.

This paper is part of project "Methods of processing information relevant for Police", Slovak Academy of Police Forces, Bratislava.

References

- 1) COIFMAN, B., KIM, S. (2011). Extended bottlenecks, the fundamental relationship, and capacity drop on freeways. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 45 (9) (2011), pp. 980–991
- 2) DWORZCECKI, J. (2011). Safety System Elements in Road Traffic, IN *Karlovarská právní revue*, Karlove Vary 2011, pub. VŠ Karlove Vary, no. 1, pp. 187–195
- 3) HAJDÚKOVÁ, T. (2015). Znižovanie počtu a následkov dopravných nehôd v Európe systémom eCall, In: *Policajná teória a prax*. Bratislava: Akadémia Policajného zboru v Bratislave, 3/2015, pp 62–68
- 4) KERNER, B. S. (2005). Control of spatiotemporal congested traffic patterns at highway bottlenecks. *Physica A : Statistical Mechanics and its Applications*, 355 (2) (2005), pp. 565–601
- 5) KERNER, B. S. (2008). Three-phase traffic theory downstream off-ramp and upstream on-ramp bottlenecks. *Transportation Research Record*, 2088 (2008), pp. 80–89
- 6) MARCINEK, M. (2011). Organizácia, fungovanie a rozvoj integrovaného záchranného systému (IZS) na území Slovenskej republiky, IN: *Współczesne determinanty bezpieczeństwa*, Gliwice 2011, pub. GWSP
- 7) NOCIAR, J. – VAJGEL, A. (2013). *Dopravno-bezpečnostné činnosti 1*, Bratislava: Akadémia PZ v Bratislave, 167 p.
- 8) OSSENBRUGGEN, P.J., PEDHARKAR, J. and IVAN, J. (2001). Roadway safety in rural and small urbanized areas. *Accid. Anal. Prev.* 33 4, 485–498.
- 9) OSSIANDER, E. M., & CUMMINGS, P. (2002), Freeway speed limits and Traffic Fatalities in Washington State. *Accident Analysis and Prevention*, Vol. 34, 13-18.
- 10) RAK, R., TALLO, A. (2016) Aplikace ForensiCarExpert a její využití v oblasti ochrany majetku a osob - In: *Súčasnosc a perspektívy v oblasti ochrany majetku a osôb - podiel štátu a súkromného sektora : Zborník z odborného seminára s medzinárodnou účasťou*. - Bratislava : Akadémia PZ - Katedra policajných vied, pp. 71-83
- 11) ROBIN, L.C. VINCENT, A.C. (2012) Step tolling with bottleneck queuing congestion *Journal of Urban Economics*, 72 (1), pp. 46–59
- 12) SIEBELA, F., MAUSER, W., MOTARI, R. et al. (2009) Balanced vehicular traffic at a bottleneck. *Mathematical and Computer Modelling*, 49 (3), pp. 689–702
- 13) Ministerstvo dopravy, výstavby a regionálneho rozvoja SR, 2013. *Prognózovanie výhľadových intenzít na cestnej sieti do roku 2040*
- 14) Zákon č. 135/1961 Zb. o pozemných komunikáciách (cestný zákon) v znení neskorších predpisov
- 15) Vyhláška FMV č. 35/1984 Zb., ktorou sa vykonáva zákon o pozemných komunikáciách (cestný zákon), v znení neskorších predpisov;
- 16) Zákon č. 8/2009 Z. z. o cestnej premávke a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov;

- 17) Vyhláška MV SR č. 9/2009 Z. z., ktorou sa vykonáva zákon o cestnej premávke a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov; s. 23
- 18) Štatistické ročenky, Štatistický úrad SR
- 19) Slovenská správa ciest: Štatistické prehľady cestnej databanky
- 20) STN 73 6100

HUMANITIES: LITERATURE

GENOLOGICAL, POETOLOGY-AXIOLOGICAL AND MEDIAL FORCE LINES OF A SLOVAK PROSAIC AND DRAMATIC WRITER

(GENOLOGICKÉ, POETOLOGICKO-AXIOLOGICKÉ A MEDIÁLNE
SILOČIARY SLOVENSKEHO PROZAIIKA A DRAMATIKA)

Miron Pukan¹⁰

Abstract

Horák's prosaic book *Medzivojnový muž* (*Interwar Man*) evokes the attention due to its genesis, special poetics as well as transformational operations which are often used to produce dramatic texts that later become the basis for theatre play (*Medzivojnový muž*) or radio play (*Kurz cudzieho jazyka*, *Ucho*) in some of his prosaic works.

Four analysed prosaic works *Účet z prterita*, *Medzivojnový muž*, *Kurz cudzieho jazyka*, *Zánik dialektu* do not represent the whole original work because the third of it was lost due to technical problems and removing of publishing house Slovenský spisovateľ at the beginning of 70-ties in the 20th century. The given works signal the conscious endeavour to reach the peculiar authenticity which is reflected by the way of presenting the world, its bizarre protagonists and specific setting of the prosaic works as well as their untypical form.

There is the interference among different dramatic and epic text-types and this syncretic tendency is coherent with the preference of ludicity as well as with elaborated usage of language which is a part of author's idiolect. The radio play uses acoustic possibilities of word and its different transformations enabled by different technical means (reverberation, resonance, the disintegration of sound basis, etc.). These practices intervene into the semantics of work which is realized through multifarious lexical inventory of Slovak language (preference of standard vocabulary of military provenience, slang and jargon, conventional phrases, intimate utterances as the confession of protagonist, even the disintegration of semantic units into fragments or torsos).

The comparison of different text versions reflects the diverse register of author's techniques and his ludicity which is manifested in his ability to present one dramatic situation in different ways (using different techniques, text-types and genres).

¹⁰ Inštitút estetiky a umeleckej kultúry, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, Ul. 17. novembra 1, 080 01 Prešov, Slovensko, miron.pukan@gmail.com

Keywords

epic, dramatic and medial works by Karol Horák, genealogical transformations of text, author's idiolect

Abstrakt v jazyku príspevku

Horákova prozaická kniha *Medzivojnový muž* si vynucuje našu pozornosť tak z aspektu jeho genézy, z hľadiska osobitej poetiky, ako aj z hľadiska autorských transformačných operácií ústiach do podoby rozhlasového diela či dramatického textu, ktorý sa stal v prípade niektorých jeho próz podkladom pre činohernú inscenáciu (*Medzivojnový muž*), prípadne rozhlasové dielo (*Kurz cudzieho jazyka*, *Ucho*).

Štyri analyzované prózy v našej štúdii *Účet z préterita*, *Medzivojnový muž*, *Kurz cudzieho jazyka*, *Zánik dialektu* nereprezentujú celok pôvodného rukopisu, pretože jeho tretina sa pri technických problémoch s vydaním knihy a sťahovaním vydavateľstva Slovenský spisovateľ na začiatku sedemdesiatych rokov 20. storočia roztratila. Predkladané novely signalizujú jeho vedomú ambíciu dosiahnuť svojbytnú autenticitu svojich próz, čo dokumentuje jednak ich hodnota pri prezentovaní sveta a v ňom sa pohybujúcich bizarných hrdinov, špecifická „klíma“ príbehov, ale aj ich neklasická „forma“.

Autor interferuje medzi rozličnými druhmi dramatických i epických textov, pričom táto tendencia súvisí s preferenciou ludickosti i s citom pre minucióznu prácu s jazykom ako súčasťou autorského idiolektu typického pre všetky jeho spomínané epické i dramatické diela. Pri rozhlasovej hre je to, samozrejme, objavovanie akustických dispozícií slova a jeho rozličné transformačné úpravy formou viacerých technických prostriedkov (dozvuk, echo, rozkladanie zvukovej bázy a pod.). Spomínané postupy zasahujú výrazne do sémantiky výpovede, ktorá je realizovaná cez pestrý lexikálny inventár slovenčiny (preferovanie klasických výrazov vojenskej proveniencie, slangové i žargónové výrazy, konvenčné frázy, intímne výpovede ako spoveď postavy, ba dokonca aj /v epickej podobe/ postupy rozkladania významových jednotiek do fragmentov či torz).

Komparácia uvedených verzií textov dokumentuje pestrý register autorových tvorivých techník a do určitej miery aj ludickosť prozaika i dramatika, ktorá sa prejavuje v schopnosti vidieť jednu dramatickú situáciu ako vyjadriteľnú entitu prostredníctvom množiny rozličných postupov, poetík, druhov a žánrov.

Kľúčové slová

epická, dramatická a mediálna tvorba Karola Horáka, genologické transformácie textu, autorský idiolekt

Kód klasifikácie: Humanitné vedy

ÚVOD

V súčasnej slovenskej dramatickej spisbe je kvantitatívne pomerne malý počet autorov, ktorí vo svojej tvorbe frekventujú „laboratórny“ typ umeleckej činnosti interferujúcej medzi rozličnými mediálnymi druhmi a typmi. Takúto viacdomú osobnosť v slovenskom kultúrnom kontexte reprezentuje prozaik a dramatik Karol Horák, ktorého dielo možno začleniť k estetickým prínosom tak v oblasti činoherného a alternatívneho divadla, ako aj v tvorbe mediálneho artefaktu¹¹.

V predkladanej štúdii, ktorá má programovo podobu náučných pertraktovaní vo viacerých rovinách literárnovednej rezonancie Horákovho prozaického diela *Medzivojnový muž* (2013), analyzujeme jeho poetologicko-genologické metamorfózy, pričom našu pozornosť sústreďujeme aj na jeho axiologické a morfologické valéry v širších mediálnych súvislostiach. V štúdii vedome interferujeme – vzhľadom na špecifikum Horákovej autorskej poetiky – medzi literárno-historickým analyzovaním genézy diela (pričom neopomíname ani postulovanie vydavateľských peripetií v úsilí editorov a autorov o jeho knižné vydanie) a medzi významovou interpretáciou jeho estetického štatútu. Chápeme ho aj ako komplementárny princíp procesu zrodu osobitého experimentálneho textu na sklonku šesťdesiatych rokov minulého storočia. Inkorporovanú časť našich analýz predstavuje rovnako aktivizácia základných otázok divadla a umeleckého prednesu ako oblastí kultúry, ktoré mali osobité miesto v umeleckej činnosti K. Horáka a následne aj v jeho špecifickom „vplyve“ na podobu analyzovanej knihy próz. Tá si vynucuje našu pozornosť – ako sme signalizovali – tak z aspektu jeho genézy, z hľadiska osobitej poetiky, ako aj z hľadiska autorských transformačných operácií ústiacich do podoby rozhlasového diela či dramatického textu, ktorý sa stal v prípade niektorých jeho próz podkladom pre činohernú inscenáciu s rovnomeným názvom¹², prípadne rozhlasové dielo (*Kurz cudzieho jazyka, Ucho*)¹³. Treba ešte poznamenať, že svoju informačnú hodnotu majú zrejme aj inšpiračné podnety pri genéze próz v medziliterárnych kontextoch a pod. Tieto informácie neoslabujú „čistotu“ literárnovednej interpretácie textu, ba naopak, naznačujú jeho ďalšie latentné axiologické dispozície, ktoré sa prejavujú tak v jeho (inter)mediálnosti (rozhlasová dramatika, televízne a filmové scenáre autorových epických a dramatických diel), ako aj vo vyvolaní osobitého responzného efektu percipienta. Horákova umelecká viacdomosť môže síce neraz pôsobiť ako redundancia, ako akési významové echo, no práve ono je integrálnou súčasťou jeho osobitého autorského idiolektu.

¹¹ Štúdia je jedným z grantových výstupov VEGA 1/0570/15 Alternatívne divadlo v súčasnom myslení.

¹² Hra mala premiéru 17. novembra 1984 vo vtedajšom martinskom Divadle Slovenského národného povstania v réžii Romana Poláka.

¹³ Obe pôvodné slovenské rozhlasové hry boli premiérovane v Československom rozhlase štúdio Košice v réžii Hany Makovickej (prvá: 18. 5. 1981, druhá: 20. 5. 1985).

K. Horák sa v ranej fáze svojich literárnych aktivít, počas základnej vojenskej služby (1966 – 1967) venoval predovšetkým epickej tvorbe, ktorej výsledkom je analyzovaná kniha próz *Medzivojnový muž*. Ak si teda v prípade Horákovho diela pomôžeme okrídleným sloganom „knihy majú svoje osudy“, nebude to náhodné. Napriek pozitívnym lektorským posudkom (Ján Števec, Vladimír Petřík) kvôli údajnému formálnemu experimentu, ktorý bol v rozpore s princípmi dobovej metódy socialistického realizmu, nemohla byť počas normalizácie v pôvodnej verzii knižne publikovaná. V „komplexnej podobe“ nebola vydaná z ideologických dôvodov ani koncom 60. rokov 20. storočia. Svoju úlohu tu zohrali aj vnútroredakčné problémy: neprešla sitom normalizačnej edičnej politiky, uviazla kdesi v húštine redakčnej makulatúry, pričom sa vo viacročnom procese jej vydania roztratila, v dôsledku čoho niektoré časti rukopisu autor ex post dopracoval¹⁴. Zo siedmich noviel sa bratislavská redakcia Slovenského spisovateľa rozhodla časť z nich vydať (*Dve prózy*, 1974, edícia Zošity), no tento variant knihy sa nedistribuoval, ba neskôr bol aj zošrotovaný. O tri roky neskôr Horák vydal románovú novelu *Cukor* (Bratislava, Slovenský spisovateľ, 1977) a v roku 1979 *Súpis dravcov* (Bratislava, Smena) – redakčne výrazne upravené dielo *Dve prózy* z prvej verzie *Medzivojnového muža*¹⁵.

V týchto intenciách iba naznačíme základné informačné penzum relevantné pre naše súvislosti, ako ho načrtol v Horákovskej siluete napr. Ján Gbúr v *Slovníku slovenských spisovateľov* (2005) alebo ako ho koncipovali v ďalších encyklopedických dielach aj iní literárni bádatelia a teatrologovia (Viliam Marčok, Vladimír Štefko, Božena Čahojová, Juliana Beňová, Miron Pukan a ďalší)¹⁶.

¹⁴ Celú problematiku bližšie objasňujú spomienky viacerých redaktorov vydavateľstva Slovenský spisovateľ zo sedemdesiatych rokov 20. storočia, ktorí v rámci zbierania materiálov v oblasti beletrie v normalizačnom období uviedli a v osobných rozhovoroch s autorom tejto štúdie potvrdili mnohé fakty súvisiace s genézou analyzovanej knihy. Ide o rozhovory s vedcom Vladimírom Petříkom a prekladateľom Jozefom Marušiakom. Viac by zrejme vedeli povedať i ďalší bývalí redaktori, napr. Ján Buzássy, Ľubomír Feldek a pod., ako aj už nežijúci redaktori Felix Uváček, Božica Viliková, Vincent Šikula, Perla Bžochová a iní. Felix Uváček vlastnil obsiahly materiál pozitívnych i negatívnych posudkov, smerníc o vydavateľskej praxi v období normalizácie a pod., pokúšal sa o ich knižné vydanie, ktoré sa však neuskutočnilo vzhľadom na jeho predčasné úmrtie.

¹⁵ Pri tomto variante výrazne spolupracovali redaktori vydavateľstva Viera Handzová a Jozef Gerboc.

¹⁶ Karol Horák (*1943) začal literárne tvoriť už počas svojho vysokoškolského štúdia na prešovskej Filozofickej fakulte Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v šesťdesiatych rokoch 20. storočia. Svoje juvenílie uverejnil v univerzitných časopisoch *Prešovský vysokoškolský časopis* a *Spektrum*, neskôr publikoval krátke prózy v denníku *Smena*, *Mladej tvorba* a v *Romboide*. V tomto období vstúpil do umeleckého diania aj tvorivými experimentmi v amatérskom umeleckom prednese, následne ich preniesol do iného divadelného druhu – divadla poézie, s využitím dramatických výrazových prostriedkov a postupov štylizovaného divadla (Edgar Lee Masters – Karol Horák *Pahorok*, 1966; Michael Jurievič Lermontov *Démon I, II*, 1967, 1968). Postupne dospel k syntetickému javiskovému tvaru inšpirovanom pohybovým „fyzickým“ divadlom (V ako Válek, 1970; Diogenes-kynik Jana Amosa Komenského a Karola Horáka, 1970). Neskôr sa síce znova vrátil k divadlu poézie, no primárne už preferoval javiskový tvar označovaný dobovou nomenklatúrou ako malé javiskové formy (MJF). Ako autor a súčasne i režisér „pohybovo-slovných kompozícií“ typu *Džura* (1968 – 1972), *Fragmenty* (1974), *Živý nábytok* (1975) a *Tip-top biotop* (1976) v súbore vtedajšieho Študentského divadla SZM FF UPJŠ v Prešove vypracoval osobitnú poetiku, v ktorej predovšetkým v troch ostatných menovaných inscenáciách už dominovali postupy

V roku 2013 teda vyšlo vo vydavateľstve Modrý Peter spomínané prozaické dielo v pôvodnej verzii, hoci nie ako úplne kompletný textový súbor. Po takmer polstoročí sa ocitlo na knižnom trhu a hoci nechceme špeciálne podrobovať našej analýze inkriminovanú kauzu spomínaného výberu, predsa len v expozičnej časti príspevku sa oplatí zacitovať lektorský posudok Vladimíra Petríka, ktorý poskytol autorovi štúdie literárny vedec, keďže sa nachádzal v jeho súkromnom archíve: *„Je to moderná próza. Nie móda, ako by sa mohlo zdať na prvé prelistovanie. Nová je v pocite, ktorý sa tlmočí adekvátnymi prostriedkami. Umelecká sila a presvedčivosť tejto prózy vyviera z napätia medzi čisto subjektívnym zážitkom a neosobným, zvecneným štýlom, ktorý autor použil. Vety, plné infinitív a slovesných podstatných mien vytvárajú hrádku medzi autorským zážitkom a čitateľom, ale práve táto prekážka poháňa našu predstavivosť dostať sa k jadru výpovede. Zastrela sa síce bezprostrednosť, s akou sa zvyčajne traktuje skúsenosť, ale zosilnel racionálny a intelektuálny rozmer prózy. Racio – rozum je v základe každej prózy. Zrači sa to nielen z novátorskej, tvorivé úsilie koncentrujúcej formy, ale aj z autorovho zmyslu pre humor. Ironický odstup od prežitého, t. j. negatívne hodnotenie skúseností, umocňujú práve použité postupy. Tieto postupy nadväzujú na niektoré výdobytky modernej svetovej prózy – ide teda o autora nielen talentovaného, ale aj náležite poučeného, kultivovaného a vzdelaného –, ale u nás sa objavuje vari prvý raz. Je to mimoriadne osvieženie v šedivom priemere mladej slovenskej prózy, ktorá síce u niektorých predstaviteľov aj špekuluje, ale väčšinou bez invencie.*

Použité prostriedky výstavby otvárajú však aj niektoré problémy. Predovšetkým kompozičné. V podstate ide tu o prúd myslenia, ironických úvah a reflexií odrážajúcich sa od istých skúseností, ktorý skamenel v zvecnenom štýle. Onen prúd má tendenciu k nepretržitosti. Zážitok, okolo ktorého osciluje je síce čosi konečné, ale neuzavreté. Autor ho musí uzavrieť zvonku. Vo väčšine próz má záver charakter neorganického, zvonku režimovaného zvratu celého príbehu. Ďalším problémom je sám štýl, ktorý zámerne znásilňuje zážitok. Je to v poriadku, pretože práve tak sa dosahuje aktuálny účinok. Banálna skutočnosť sa vysunula na mierne vyklonenú rovinu, dostala iný rozmer. Ale miestami ide aj o násilnosť na samom materiáli, t. z. na jazyku. Autor sa uchýľuje k rozličným syntaktickým násilnostiam. Preto sa vyžaduje pozorné interpretovanie všetkých próz.

autorského divadla využívajúceho viaceré podnety modernej svetovej divadelnej tvorby (napr. Mejerchoľdova biomechanika, Grotowského chudobné divadlo). Nadviazal tak na divadelný pohyb v európskej alternatívnej kategorizovanej svetovou divadelnou vedou ako fyzické divadlo. V kontexte slovenskej divadelnej kultúry – aj s odstupom rokov – evidentne disponuje estetickými hodnotami nadčasového charakteru. Od polovice šesťdesiatych rokov minulého storočia vo svojej umeleckej činnosti preferoval predovšetkým dramatickú tvorbu. Jeho hry uviedli viaceré slovenské i zahraničné profesionálne divadelné súbory, pričom nezanedbateľné sú aj jeho umelecké prínosy v oblasti slovenského alternatívneho divadla a ich teatrologická reflexia. Pozri bližšie napr. MARČOK, V. a kol. 2004, s. 326 – 328; ŠTEFKO, V. a kol. 2011, s. 579 – 598; ČAHOJOVÁ, B. 2002, s. 109 – 126; BEŇOVÁ, J. 2006, s. 29 – 30; PUKAN, M. 2013, s. 70 – 81 a ďalší.

Vcelku možno povedať, že Horákov rukopis je nadpriemerný, že tieto prózy znamenajú jednoznačný prínos. Autor nielen sľubuje, ale aj dáva. A to, čo dáva, je nekonvenčné, svieže a pôvodné. Ak sa tento autor dá s niekým porovnať, hádam len s Hruzom, ktorý má tiež sklon k humoristickému traktovaniu skutočnosti a k formálnemu a kompozičnému novátorstvu. Ani slovesná a literárna úroveň Horákových próz nie je veľmi nízko pod prózami Pavla Hruza. Odporúčam Horákov rukopis na knižné vydanie.“¹⁷

Paradoxom spomínanej kauzy Horákovho debutu je aj skutočnosť, že z posudku nevyplýva, žeby *Medzivojnový muž* bol knihou „politicky závadnou“. Dôvodom jej nevydania bola zrejme umelecká „inakosť“, formálna tendencia k asujetovej próze, odlišný axiologický aspekt a pod., ktoré sa zrejme dostávali do kolízie s dobovým socialisticko-realistickým, a teda aj ideologickým korzetom.

Akokoľvek konzekventne by sme sa usilovali určiť podstatu lyrického, epického i dramatického živu v Horákovvej tvorbe, do určitej miery by nám neustále unikalo autorovo tendovanie k (inter)mediálnemu aspektu, prítomnému v komplexe celého jeho diela.

V súvislosti s mediálnosťou, v jednej z jej častí, sa zameriavame predovšetkým na autorovu intenzívnu činnosť v oblasti hovoreného slova, konkrétne v oblasti umeleckého prednesu na Slovensku. Horák totiž patril v šesťdesiatych rokoch minulého storočia k popredným interpretom epických i lyrických textov, o čom svedčia aj jeho konkrétne recitátorské úspechy na súťažných podujatiach amatérov typu Wolkrov Prostějov, Hviezdoslavov Kubín, Wolkrova Polianka. Hoci by sme mohli v literárnom kontexte slovesnej kultúry bagatelizovať prínosy z oblasti umeleckého amatérskeho prednesu a jeho dosahu na autorovu epickú tvorbu, predsa len pamätníci a odborná reflexia interpretačnej úrovne niektorých vtedajších recitátorov v dobovom kontexte (napr. súťažná kategória vysokoškolákov) svedčia o ich nadčasových valéroch¹⁸. Treba si uvedomiť, že osobitosť kultúrnej atmosféry šesťdesiatych rokov 20. storočia v prostredí vtedajšieho Československa bola otvorenou šancou pre mladých začínajúcich umelcov tvorivo experimentovať a svojou umeleckou úrovňou v kontexte európskeho umenia aj korešpondovať s kreatívnymi nekonvenčnými postupmi. Netreba tiež zabúdať, že autor bol v tom čase vysokoškolským študentom odboru slovenský a ruský jazyk a literatúra, pričom v priebehu štúdia sa dostal do kontaktu s moderným umením v širokom slova zmysle. Trebárs aj s medzivojnovou avantgardou, s tvorivými

¹⁷ Posudok Vladimíra Petříka, ktorý sa nachádza aj v osobnom archíve prozaika a dramatika Karola Horáka, nie je presne datovaný. Jeho autor v rozhovore sám označil za obdobie vzniku lektorského posudku normalizačné roky. Vyplýva to z už spomenutého faktu, že časť *Medzivojnového muža* vyšla v Slovenskom spisovateli (edícia Zošity) roku 1974. Pravdepodobný čas zápasu o vydanie rukopisu možno teda datovať do rozmedzia rokov 1969 – 1974.

¹⁸ Ide o dramaturgiu interpretov v širšom slova zmysle – výber umeleckého textu, úprava, ale najmä transformácia grafického textu do hodnotnej, neraz až gnómickej umeleckej, orálnej či jazykovo-intonačnej podoby.

postupmi novátorov v oblasti jazyka umeleckého diela, s prvými náznakmi nových techník pred-postmoderny, ktorá mala vo vtedajšej ČSR svoje korene napr. aj v dobovej prezentácii prekladov existenciálnych a absurdných diel. Navyše, v tomto kontexte svoju úlohu zohrala aj konkrétna dobová situácia vysokoškolačka v prostredí prešovskej FF UPJŠ. Máme na mysli kontakt študenta Horáka s viacerými básnikmi, prozaikmi a dramatikmi z tohto prostredia, ako aj s viacerými predstaviteľmi miestnej divadelnej i výtvarnej kultúry. Prečo treba o týchto zdanlivo podružných „mimoumeleckých“ veciach uvažovať? Súvisí to s už spomínaným nevydaným prozaickým Horákovým debutom. Táto kniha próz dokumentuje viaceré fakty, ktoré slovenská literárna i divadelná veda, príp. umenoveda zatiaľ v prípade tohto autora nepostrehla.

V súvislosti s „orálnym“ rozmerom autorovej prózy (ako alúzie na „oživenie“ grafického literárneho textu predneseného priamo „naživo“ príjemcovi) treba doceniť aj ďalšiu skutočnosť, ktorá však už súvisí s vnútornou projekciou tohto fenoménu do vlastného textu spomínaných próz v debutovej zbierke. Postrehol to v osobitej poetike i noetike textu *Zániku dialektu* Ján Sabol, ktorý orálnu, akustickú textovú dispozíciu objavil v jazykovo-intonačnom špecifiku neznámeho, pravdepodobne stredoslovenského variantu miestneho dialektu – v bizarnej hre nielen na úrovni sémantickej, ale aj na úrovni osobitej zvukovej verzie tohto nárečia. Má to svoj dôsledok v tvorbe ikoncity textu, pričom ide zároveň aj o „atmosférotvorný“ prvok, ktorý prózu prechýľuje v určitých jej častiach k žánru grotesky. Dá sa to demonštrovať na fragmente prózy, v ktorom prebieha dialóg medzi vedcom a miestnym učiteľom:

„Dobre povedal: Čo vám včely ušli? Krásne. Spevavo: tatátatátá-tátá? Pospevuje si, ceruztičkou črtá. Čo vám-čiara, čely-oblúk, ušli-tátarará: vlnovka. Oči v papieriku, ale hlava zároveň so mnou kontakt udržiava, nuž čo, tak to povedal?

Dodajúc si odvahu, ehm, ohm, zapieť ako ten z Breväciho, čo sa do mesta raz za týždeň v halene combáľa: Čo vám včely uleteli? Čo v preklade znamená: rarirará rarúrerí?

Nie, spískne vedec, rarurerú. Predsa dolu.

Ešte raz teda: rarirará, rarúrerí? Hore, pán vedec, hore. Pod farskými slivkami, neďaleko brány božej rirákať, teda napochytne stíchnuť.

Á! Rurúreí! Hore! Nie dolu!

Vedec neúnavne nahlas o svojom, neúnavne: nie, teda bodka. Opačne! Antikadenčne? Zátah? Cirkumflex? Skoro cirkevník skúšajúci hlas do pašii: tenký Judáš: rarurí“ (Horák 2013: 15 – 16).

Ide o pôvodnú hru medzi „jazykovým a metajazykovým kontextom, v ktorej sa na základe imitatívnosti, reprodukcie rekonštruje priebeh vetnej melódie, suprasegmentu s fonologicko-diferenciačnou funkciou. Dôraz sa kladie na formu, ktorá je súčasťou odrazovej plochy znaku. Výška slabík sa zachytáva aj príslušným vokalickým timbrom. Logatóny pripomínajú onomatopoickú konfiguráciu zvukov. V celom úryvku sa mikrokompozične realizuje opakovanie „pokusu“ o presnú imitáciu, čo navodzuje predstavu tendencie

k periodicite posilňujúcej formové a pritlmujúcej obsahové prvky. Rozmerové kontrasty stavebných jednotiek, variácie komponentov odstupňovania textu, ich mikrokompozičná tenzia a protikladné syntaktické jednotky (vety podľa zložitosti gramatickej stavby a podľa obsahu a komunikačnej platnosti) zvyšujú variačné rozpätie textu, posilňujú asociatívne ,manévrovanie' percipienta. Dominuje minuciózna práca s výrazom, prechádzajúca miestami až do hláskovej inštrumentácie a ,riekankovitosti'. Zjednocujúco možno konštatovať, že sú to napospol signály textu posilňujúce jeho ikonicitu, a to jednak v jej ,vlastnom' priestore, jednak v prienikovej množine ikonickosti/symbolickosti a arbitrárnosti" (Sabol, Sabolová 2013: 131 – 132).

Predkladané novely signalizujú jeho vedomú ambíciu dosiahnuť svojbytnú autenticitu svojich próz, čo dokumentuje jednak ich hodnota pri prezentovaní sveta a v ňom sa pohybujúcich bizarných hrdinov, špecifická „klíma“ príbehov, ale aj ich netradičná „forma“. Štýl próz *Medzivojnového muža* je v slovenskom kontexte nezameniteľný a v kontexte dobovej československej literatúry konca šesťdesiatych a začiatku sedemdesiatych rokov reprezentuje osobitý fenomén. Práve autorova skúsenosť s orálnym prednesom literárneho textu – ako sme konštatovali – vtlačá osobitú pečať vlastnému epickému výrazu, ten koncepčne narába nielen s grafickou, ale aj s latentnou „akustickou“ podobou a hodnotou svojej výpovede. Prejavuje sa to neraz v osobitej interpunkcii (v niektorých prúdoch výpovede jej absenciou), ale predovšetkým grafickou „neusporiadanosťou“ textu horizontálne iba do riadkov, ale aj „vertikálne“, takže neraz vzniká povedomie až „básnického“ („lyrického“) textu, ktorý paradoxne – nie „vozvýšeným“ spôsobom – ironizuje prezentovaný svet. Pravdaže to súvisí aj s osobitou autorskou optikou. Prozaik s výraznou preferenciou autorského subjektu prezentuje skutočnosť, ktorá vo svojej podobe využíva vnútorný monológ spolu „s vnútorným dialógom“ so „svetom“. Výsledná podoba textu má ráz expresívnej, zážitkovo pestrej jazykovej hry, ktorá chce pomenovať úplne inak svet, ako je prezentovaný okolím, ale aj dobovou slovenskou prózou. V tomto vedomom úsilí o autenticitu výrazu cítiť možno Horákovu alúziu na Sartrovo preferovanie spomínanej autenticosti. No táto „slovenská verzia“ okrem takýchto filiácií obsahuje aj patinu irónie, ba aj sebaíronie a v niektorých náznakoch i persifláže:

*„bol raz jeden a nechcel na vojnu
lístky chodili
lístky chodili, na asentírku vyzývali
vzývali, červeným rámikom sa vyhrážali
šiel.
Doktori vysvietení – doktori pobelaví – doktori starí mladí zvyšní.
hmkali
ucho štipkali
rúrkou nazerali
do ucha baterku vložili, slová rozhrievali
rúrkou nazerali*

*na bubienku bubnovali – v nose sa ozývalo – v ústach zunelo – v očiach sa iskrilo – jazyk podskakoval
keď sa nad ucho nadhýnali, odľukovali, vzdychali, zhlboka sa nadýchavali
v gágore im pískalo
na prsiach spievalo
v nose húdlo
všetko svoje videnie, načúvanie, jastrenie, dýchanie, ale najmä dýchanie sklonené nad ucho
ako šofér nad zatajeným motorom, nervózne klopkali šraubovák po temene
ach joj, ach jaj, ach bolí, ach pichá". (Horák 2013: 15 – 16).*

Zo sémantického hľadiska by sa žiadalo poznamenať, že prapôvodná verzia týchto próz bola aj odkazom na „klasický“ literárnovedný pojem medzivojnová literatúra – medzivojnový muž, pričom v úvodných šiestich krátkych vstupoch sa portretuje postava mladého hrdinu ako objekt, ktorý postupne v strete so životom prichádza o jednotlivé ľudské zmysly – o zrak, hmat, sluch, čuch a chuť. Názvy subkapitol *Účtu z préterita* obsahujú bližšie určovanie jednotlivých ľudských zmyslov, ktoré sú predmetom rozprávania: „*Zmysly. Hmat. Sluch*“ (Horák 2013: 15); „*Zmysly. Hmat. Sluch*“ (Horák 2013: 24); „*Zmysly. Hmat. Sluch. Zrak*“ (Horák 2013: 44). Po úvodnom *Účte z préterita* nasledujú v knihe tri obsiahle novely: *Medzivojnový muž* (Horák 2013: 61 – 135), *Kurz cudzieho jazyka* (Horák 2013: 141 – 166), *Zánik dialektu* (Horák 2013: 173 – 221) a v nich sa už fenomén hry prechýľuje na stranu „vážnejšej epickej tonality“ s tragizujúcim finále protagonistov.

Osobitá poetika próz spomínaného súboru zatiaľ nebola v medziliterárnych kontaktoch vzťahu autor – inonárodné literatúry skúmaná, napríklad aj v súvislosti s literárnym vzdelaním autora. V spojení s atmosférou šesťdesiatych rokov minulého storočia sa viackrát v literárnej vede spomínalo liberálne ovzdušie tohto obdobia, čo našlo svoj výraz aj v nebývalej agilite prekladateľov svetovej literatúry v československom kultúrnom kontexte. A tak popri Horákových inšpiráciách z oblasti umeleckého prednesu treba – zatiaľ možno iba na základe jeho spomienok a našich osobných rozhovorov s autorom – doceniť impulzy viacerých epických i dramatických poetík pri hľadaní svojho vlastného špecifického umeleckého výrazu z externého inonárodného prostredia¹⁹. Mohli by sme to ilustrovať napr. na podnetoch diela Jamesa Joycea²⁰. Jeho epické postupy využívajúce prúd podvedomia, pre ktoré hľadá i nachádza pestrý register jazykových prehovorov, pričom neraz takmer s básnickou imagináciou, so sklonom k ludickosti preferuje polysémantickosť, slovné hračky, netypické novotvary a pod. Takéto epické a do istej miery i dramatické postupy sú vlastné rozprávačovi

¹⁹ Táto problematika si zrejme vynúti podrobnejšiu komparatistiku autorových začiatkov v medziliterárnych súvislostiach, ku ktorej by sme sa chceli neskôr vrátiť systémovým výskumom, no vzhľadom na obmedzené možnosti predkladanej štúdie budeme zatiaľ uvažovať iba o základných impulzoch z externého prostredia smerom k formujúcemu sa dielu mladého prozaika. V týchto intenciách môžeme zacitovať „hodnoverný“ názor Andrého Gidea: „Literárny vplyv nič netvorí, len prebúda.“ In *Living Theatre*. 1982, s. 33.

²⁰ Uvedomujeme si, že problematike intertextuálneho nadväzovania by bolo treba venovať podrobnejší komparačný výskum, no aj v rovine elementárneho uvažovania sa núkajú nasledovné postrehy.

Horákových próz, akými sú napr. *Účet z préterita*, ale aj *Medzivojnový muž* či ďalšie spomínané prózy výberu Horákovej prvotiny. Tým nechceme signalizovať mechanickú „vplyvológiu“ Joycea na Horáka epika. No prinajmenšom vnútorný tok rozprávania, autorovo písanie blízke „automatickému písaniu“, ktoré býva neraz výrazom bezprostrednej reakcie rozprávača na podnety reálnej skutočnosti, čím sa formou impresií vzdďľuje od surového naturalistického východiska k hravej improvizácii a inšpiratívnej imaginácii epika, je vlastné rovnako autorovi v slovenskom literárnom kontexte.

Ak spomíname v súvislosti s medziliterárnymi podnetmi analyzovaných próz ruskú modernú literatúru prvej polovice 20. storočia, nebude to násilné či náhodné, ani umelé. Pri Horákových recitátorských rokoch v čase juvenílií sme už spomenuli jeho tendovanie k experimentu, v ktorom výrazne narábala hudobnosťou svojho prednesu, s originálnym využívaním rytmu, tempa v zvukovej disponibilite vety, v ozvlášťňovaní svojho výrazu slovnými hračkami, neraz s kalambúrovým pozadím. Tieto výrazové prostriedky korešpondujúce so sémantickými atribútmi možno do určitej miery postrehnúť aj v diele ruského spisovateľa Andreja Belého²¹, teoretika tzv. druhej vlny ruského symbolizmu. V šesťdesiatych rokoch minulého storočia sa predovšetkým na českej strane objavujú preklady jeho próz, najmä fragmenty v časopiseckých periodikách. Horák teda ako študent ruského jazyka a literatúry i ako recitátor prichádza do kontaktu s ruskou modernou a avantgardnou literatúrou – viackrát spomína futuristov, ale napríklad aj imažinistov (Jesenin a ďalší), preto autorove kontakty iba so západoeurópskou literatúrou by boli nekompletným evidovaním umeleckých impulzov aktívne zasahujúcich do tvorivej oblasti jeho diela.

Nevyhnutné však bude sledovať aj Horákove kontakty s dobovou súčasnou svetovou literatúrou. V spomínanom „recitátorskom“ období prichádzal do styku s literatúrou beatnickej generácie, k jeho vrcholným prednesom patrili Corsove básne *Armáda* a *Manželstvo* z básnickej knihy *Šťastné narodeniny smrti* (1960), Ferlinghettiho *Smutná nahá jazdkyňa* (1965), recitoval aj poéziu Williama Carlosa Williamsa, Alana Ginsberga a ďalších²². Svoje pokusy mal aj so súčasnou americkou prózou: spomeňme Keruacovu epiku bez interpunkcie, založenú na prúde vedomia, v ktorom sa bizarne pomenúva okolitý svet, pričom neraz náhodný stret motívov, postáv a lexém vyvolávali atmosféru neobyčajne zážitkovej, prekvapujúcej formy, ktorá – podobne ako v prípade predošlých autorov – usilovala aj o dištančný rozmer od realistickej, presnejšie kriticko-realistickej či „suchej“ realistickej evidencie faktov sveta. Už naznačené podnety by sa dali spätne verifikovať v Horákovom diele až dôslednejšou analýzou, no alúzie na spomínané podnety v podobe ich osobitej transformácie možno postrehnúť už na základe „nepoučeného“ čítania.

²¹ Aj v tomto prípade platí to, čo sme tvrdili o Joyceovi.

²² Svedčia o tom záznamy z archívu reprezentatívnych národných prehliadok typu Hviezdoslavov Kubín, Wolkrov Prostějov.

Spomínané tri východiská inšpiračných impulzov možno chápať ako náznak kultúrneho pozadia, v ktorom sa utváralo osobité štylistické timbre Horákových próz, ale aj dramatických textov rátaajúcich s ich scénickou konkretizáciou, pretože tieto dve odlišné umelecké ontológie treba v autorovom prípade vidieť ako jednotu poetiky, ktorá sa nemenila z druhu na druh.

Ako na viacerých miestach K. Horák poznamenal, interferencia medzi rozličnými umeleckými druhmi i žánrami – neraz v dielach s totožnou témou – mala svoju motiváciu v autorovej ambícii nielen vyskúšať si svoju kreativitu na odlišných druhoch či žánroch, ale vnímať umelecké dielo aj ako stále neukončený, autorsky nedotvorený artefakt. Nazdávame sa, že neplatí téza, podľa ktorej autor nemá jasnú predstavu o „ukončiteľnosti“ fabuly, sujetu a o stálom „vymýšľaní“ nových alternatívnych možností dotvorenia príbehu. Pravdou bude, že konkrétny druh, v ktorom sa príbeh rozvíja, diktuje svojím spôsobom osobité riešenia fabuly, ktoré nemusia byť totožné s ich predchádzajúcou realizáciou v inom druhu umenia či žánru. To je prípad rozličných finálnych sekvencií *Medzivojnového muža*. Prozaická verzia v novele končí v epicky rozvíjanom dialógu prerobeného vojaka na veliteľa, na zupáka, ktorý dokázal obetovať svojich bývalých kolegov: v mysli protagonistu Juraja Hladu sa ozývajú hlasy utopených vojakov z tanku. V dramatickej verzii uvádzanej v martinskom činohernom Divadle Slovenského národného povstania je finále razantne dramatické: bývalí vojenski kolegovia navštívia protagonistu Juraja Hladu v nemocnici a po nehode spomínaných vojakov ho v tanku prinútiť k exemplárnemu „sebatrestu“ – prebodne si ušné bubienky, čo je trest priam antický. V treťom prípade, v rozhlasovej stereofónnej hre *Ucho*, je intenzívne rozvíjaná práve akustická línia poetiky tohto dramatického textu, čo sa odráža aj v osobitej akustickej estetike tohto rozhlasového diela, ktoré nekončí ako v epickej podobe grafickou informáciou rozpadu osobnosti protagonistu, ale náporom akustických pazvukov deštruujúcich osobnosť protagonistu.

Z naznačených súvislostí vyplýva ďalšia skutočnosť: autor interferuje medzi rozličnými druhmi dramatických i epických umení, pričom táto tendencia súvisí s preferenciou ľudickosti ako súčasťou autorského idiolektu typického pre všetky jeho spomínané epické i dramatické diela.

V týchto intenciách treba upozorniť aj na autorov cit pre minucióznu prácu s jazykom. Pri rozhlasovej hre je to, samozrejme, objavovanie akustických dispozícií slova, jeho rozličné transformačné úpravy formou viacerých technických prostriedkov (dozvuk, echo, rozkladanie zvukovej bázy a pod.). Spomínané postupy však majú aj svoj ďalší význam – zasahujú výrazne do sémantiky výpovede, ktorá je realizovaná cez pestrý lexikálny inventár materského jazyka. Máme na mysli frekvenciu preferovania klasických výrazov vojenskej proveniencie, slangové i žargónové výrazy, konvenčné frázy, intímne výpovede ako spoveď postavy, ba dokonca aj (v epickej podobe) postupy rozkladania významových jednotiek na fragmenty, torzá, ktoré majú demonštrovať schizofréniu subjektov v exile vojenských jednotiek:

„DEŇ – DNI, TÝŽDEŇ – MESIACE

ROK – ROK nášho plienenia, bezhlavých útokov na nekonečnosť –

A pre čo to?

Motív?

To všetko pre jedlo?

hltavosť

nastúpení

zoradení

dostrkaní

vyrovnaní

vyšpanovaní

stieraní

prstov

válovy plné šalátu

melasa

otruby

oparená sečka

zadelenie očí

zamestnanie rúk

uší

nosov

zubov

nôh

neučesaná hriva

nevyhladené mundúry

škvrný trusu

nevyčesaný chvost

OSRANÉ CIGÁNSKE SLÁKY

líc

brady

klúčnych kostí

kostrče

jabĺčka

stehien

laktov

konečníkov

zápästí

lícnych kostí

mihalníc

obočia

vrások

penisov

všetkého

nič neopomenúť“

(Horák 2013: 88 – 89).

zubadlo DŇA

kantár ČASU

chomút NEZBYTNOSTI

liace MLADOSTI

včera

dnes

zajtra v POSUNKOMÁNII

Spomenuté vlastnosti textov odkazujú na evidentnú prítomnosť aspektu autorského subjektu pri semiotizácii sveta, čím sa výpoveď zintímňuje, a nadobúda aj textovú autenticitu, ktorá

odlišuje *Medzivojnového muža* od viacerých slovenských či inonárodných diel s témou militantnosti, manipulativnosti, totalitarizmu. Súvisí to aj so senzibilitou autora, ktorá sa vzťahuje na vnímanie sveta cez rozličné aspekty: rezponzia vonkajšieho prírodného sveta, preferencia „technických“ motívov vojenskej proveniencie, autenticita vojenského prostredia, absurdné vykreslenie vojenského drilu (v paralele na svet animálnych bytostí sveta koní), interpersonalita vzťahu postáv v textových variantoch, zblíženie postáv vo vojenskom prostredí a oproti tomu následná nekolegiálna dištancia subjektu protagonistu od okolia (po premene vojaka na veliteľa). Hoci sa v textoch vyskytujú aj viaceré komické pasáže (úsilie richtára prinútiť Juraja Hladu k ženbe s dedinským dievčaťom, s ktorým ho pred rukovaním spájal cit), ich celkové vyznenie smeruje k satirickému portrétovaniu armádneho sveta, ktorý poskytuje rad fabulačných mikrohodnotení na úrovni manipulácie, odlúčenia, absurdnosti ľudského konania donúteného ničiť základné hodnoty svojho života v dôsledku prijatia štatútu armády epickými či dramatickými postavami a pod. Faktom však je, že všetky tri spomínané verzie analyzovaného diela (epická, dramatická činoherná a rozhlasová) majú také textové dispozície, ktoré dokážu aktivizovať recepcné aktivity čitateľa, poslucháča i diváka. V súvislosti s rozhlasovou verziou sa priam núka hodnotenie v alúzii na Horského výrok: „vidieť svet ušami“ (Horský 1988: 2). V epickom diele je to dispozícia vytvoriť plastickú predstavu prostredia, ktoré je kombináciou sveta reálneho a virtuálneho, pričom oba majú paradoxne črty virtuálne reálneho a reálne virtuálneho. V tom spočíva aj latentné absurdné timbre príbehu: podobnosť cvičení či krotení vojakov a krotení koní, podobne paralela ľudského jedla vojakov a žrádla koní v motíve melasy a pod. Motív animálnych subjektov v príbehu má tiež svoju funkčnosť: Hlada pochádza z dediny, ktorá je horniacka a chudobná a jeho sociálny štatút je rovnako poznamenaný chudobou, jeho rodina nevlastní kravu, ako prevažná časť dedinčanov, ale iba kozy. Aj tie sa stávajú neskôr objektom ničenia armády, pretože sa ocitli v priestore manévrov Hladovej armády.²³

Dramatická podoba *Medzivojnového muža* je vystavaná ako voľný sled neraz montážovito komponovaných dramatických situácií, ktoré sa síce odrážajú od epickej podoby, ale viaceré sú vytvorené práve v novej konštelácii fabulačných jednotiek pre ich funkčné pôsobenie v dramatickom texte určenom pre činoherné divadlo. V tejto súvislosti treba spomenúť aj ďalší poetologický signifikátor objavujúci sa v rámci celku diela: určitú informačnú „nedopovedanosť“ niektorých dramatických motívov, čo nehodnotíme ako ich absenciu v texte, ktorá je autorskou chybou či prehreškom, ale vidíme ju skôr ako latentnú možnosť, šancu diváckeho či čitateľského dotvorenia príbehu (Hladove vzťahy k otcovi, k matke a k trom predstaviteľom miestnej honorácie – ku kňazovi, richtárovi, učiteľovi).

Napriek skutočnosti, že autor výrazne parodizuje odlúčenosť armády, v konečnom dôsledku všetky tri varianty prototextu *Medzivojnového muža* sú nasmerované na analýzu ľudského

²³ Vzťah koní a kôz možno tiež axiologicky hodnotiť ako fenomén určitej sociálnej energie textu, ktorá v mnohom vypovedá o chronotope drámy i novely *Medzivojnový muž*.

jedinca, ktorý stráca svoju ľudskosť, aby ju ako celok po ukončení príbehu vedel odsnímať i čitateľ.

Medzivojnový muž už názvom naznačuje časové súvislosti rokov zhruba 1920 – 1940. Možno ho čítať aj ako príbeh o mužoch vojny, ktorí sa vehementne pripravovali na svoje reálne armádne pôsobenie, aby v rozhodujúcej chvíli – či už ide o druhú svetovú vojnu alebo o rok 1968 – ako vojaci zlyhali. A túto latentnú dispozíciu medzivojnových mužov treba v Horákových textoch výrazným spôsobom postulovať.

V súvislosti s látkovosťou spomínaných troch diel (*Medzivojnový muž*, *Zánik dialektu*, *Kurz cudzieho jazyka*) sa v odbornom literárnom diskurze zatiaľ len sporadicky hovorilo o genéze či látkovej disponovanosti materiálu pre jeho tematizáciu. Kedysi pred rokmi Albín Bagin poznamenal (na základe autorovej spomienky z osobného kontaktu s literárnym vedcom), že námetom *Zániku dialektu* bola osobnosť známeho slovenského dialektológa a odborníka na historickú gramatiku prof. Štefana Tóbika, čo nie je vylúčené. Veď autor bol – ako sme už uviedli – poslucháčom FF UPJŠ, kde spomínaný vedec, dialektológ a vysokoškolský pedagóg pôsobil. Tiež téma lingvistického výskumu nárečí Horákovi nebola cudzia. Navyše, prezentácia horského terénu zapadlých dedín, v ktorých vedec a jeho študent – pomocník – absolvujú výskum, odkazujú na región Horniakov, to znamená aj na prostredie Pohronia, príp. okolia Banskej Štiavnice, odkiaľ Horák pochádza. Tieto fakty však nie sú relevantné, pretože v práci je dôraz kladený na ďalšie tematické osobitosti, ktoré do istej miery súvisia aj so spomínanými geografickými prostrediami alebo s toposom diel. Aj v tomto pretexte je „protagonistom“ jazyk. Je to osobité nárečie fiktívnej horskej dediny Vyslanka vzdialenej od kultúrnych centier. Vďaka tomu si zachovalo neobyčajnú autenticitu – stáva sa predmetom výskumu dialektológa, ktorý sa v poslednej chvíli pred dobudovaním cesty z mesta do spomínanej dediny usiluje „zachrániť“ túto podobu jazyka pre vedu, kultúru, povedomie čohosi, čo sa mihá, z hodiny na hodinu zaniká, v hrozbe interdialektu, zmazania svojbytnosti:

„Nehorázne! Chrlí popol i síru súčasne: kto zachráni dialekt? To všetko onedlho prehrmí, zotrie sa. Urobia cestu, prídu noví ľudia! Dotiahnu sem vojenskú posádku! Začne sa iný život! Vnesú sa nové jazykové prvky! To násilie na starom jazyku! Hnusné, odporné prekrytie! Starý sa zotrie a nikto, nikto už nebude môcť dokázať, že to bolo!

Bundi-bundi-bundi: dlaň trieska na bubon tenkých dverí, bundi-bundi-bundi: byrokrati, bundi-bundi: čas, bundi-bundi: ľahostajnosť, dvere, byrokrati, čas, ľahostajnosť plus všetko ostatné dostáva od pästičky.

Všetko je márne! Zbytočné! Človek sa roky snaží spoznať, kto sme, čo sme, spoznať, z čoho sme vznikli, prple sa v nárečiach! Nárečia? Konzervovaná starina, minulosť na dlani – taká Vyslanka: stav asi zo šestnásteho storočia. Rozumieš? Izolácia! Uzavretie do seba! Tá geniálna intonácia: jasné zvyšky cirkumflexu? Le-xi-ka! A bibasi a kretění a imbecili všetko pokazia!“ (Horák 2013: 176 – 177).

Táto hektická aktivita starého dialektológa, ktorý zachraňuje živý jazyk nárečia pred asimiláciou a pomalou smrťou, sa nakoniec stáva objektom „výskumu“ menom život: počas výskumu jazykovedec ďaleko od svojho bydliska umiera na infarkt. Jeho pomocník – študent, dovtedy „spoločník na cestách“ a z boku pozorovateľ udalostí, ktoré sa dejú, organizuje jeho prevoz do nemocnice vo vzdialenom meste. Odohráva sa to počas bizarnej jazdy na starom nákladnom aute, záchrana dialektológa je neúspešná. Na konci prózy je vedcova smrť. Následná elegická pasáž „vnútorného plaču“ študenta je nepatetickou oslavou nielen diela vedca, ktorý je spočiatku prezentovaný ako bizarná komická figúrka, ale neskôr sa stáva aj metaforou altruistickej obety subjektu pre veci kultúry, ktoré by mali prežívať a nepodliehať asimilácii „všekultúry“:

*„Kto vykreslí do tej dnešnej, do tej našej mapy čiary o nich – minulých, o nej, o vlastnej krajine?
Kto dokončí tie plány?*

*Kto zdvihne tú malilinkú ceruztičku a dokreslí to osídlenie a kolonizáciu a dopravu a cesty
a trhy a jarmoky –*

a našu zem

a vlast'- (...)

Čakám.

Dvere puknú, šofér.

Pobehnem.

Doktor prezerá.

Sestrička v bielej zástere preletí chodbou ako baletka.

Mladučká.

Dvere spísknu. Učiteľ pomaly vykízne z dverí.

Nezavrie za sebou.

Nezastaví sa pri nás.

Pokorne kráča chodbou. Schodmi. Pri aute zastane. Zaprie sa o držadlo. Koniec, zašepká.

Ticho.

Pohneme sa. Pomaly, bez motora, dolu starým mestom.

Dolu, dolu.

*A ani len jediný pes nezabrechne za nami. Posúvame sa k akejsi dedinke, k mojej dedinke,
s jeho pinklíkom z tamtoho sveta v rukách“ (Horák 2013: 220).*

Aj pretext *Kurzu jazyka*,²⁴ tohto epického a neskôr i rozhlasového diela, má v centre pozornosti jazyk. Je to zdanlivo jednoduchý, bližšie nešpecifikovaný „cudzí“ jazyk, ktorý sa stáva tematizovanou zložkou pri podnikovom kurze jazyka, ktorý si majú osvojiť zamestnanci podniku. Ten vyváža svoje výrobky do zahraničia. Nie náhodne sa v texte používajú celé sekvencie dialógov z lingvistických príručiek rýchlokurzov jazyka. Avšak vo vývinovom toku deja dochádza k významovému „zlomu“: horizontálne radenie epických sekvencií jazykových cvičení s „formálnymi“ otázkami a odpoveďami prechádza do ich vertikálneho

²⁴ Vo vzťahu k látke pôvodný podtitul znel *Kurz cudzieho jazyka s použitím echo metódy*.

zvýznamňovania. Na základe konfrontácie formálnych odpovedí na formálne otázky s „vnútornými“ odpoveďami postáv (Číž, Ildiko, Stano) zrazu zisťujeme, že medzi účastníkmi kurzu sa nachádzajú frekventanti, ktorých príbeh je prepojený na bližšie neobjasnenú smrť jedného z ich blízkych mestských priateľov. Repliky štandardných otázok a odpovedí jazykového kurzu sa menia na formu výsluchu. Aj prostredníctvom explicitných a vnútorných monológov zisťujeme, že smrť učiteľa Číža súvisí s príbehom protagonistu, ako aj s ich spoločnou priateľkou Ildikou. Nie náhodou sa táto próza stala neskôr východiskom pri tvorbe dramatickej verzie rozhlasovej hry, kde však epický príbeh prešiel svojbytnou transformáciou.

ZÁVER

Karol Horák, ako o ňom v súvislosti s analyzovanou prozaickou tvorbou uvažuje Vladimír Petřík, je „racionalista a konštruktér, vyhýba sa priamočiarosti a uplatňuje rafinovanú jazykovú okľuku, ktorá však mieri do samého stredu ľudskej existencie“ (Petřík 2013, doslov na obale knihy). Možno s ním súhlasiť a dodať, že komparácia uvedených verzií textov *Medzivojnového muža* i noviel *Zánik dialektu* a *Kurz jazyka*, ktoré knižne vyšli pod spoločným názvom *Súpis dravcov*,²⁵ dokumentujú pestrý register Horákových tvorivých techník a do určitej miery aj ľudickosť prozaika i dramatika, ktorá sa prejavuje v schopnosti vidieť jednu dramatickú situáciu ako vyjadriteľnú entitu prostredníctvom množiny rozličných postupov, poetík, druhov a žánrov.

Horákovu dielo – i na základe predkladanej štúdie – nastrojuje rad otázok metodologického charakteru – spomeňme pri jeho výskume povedzme možnosť využitia výsledkov príbuzných vied teatrológie a literárnej vedy a tiež vied o médiách – rozhlasového, televízneho a filmového diela, vzťahu epického a dramatického a iné. To rovnako svedčí o jeho flexibilitě, ale aj schopnosti aktívne reagovať na vývinové premeny a pohyby nielen literatúry, dramatiky a divadelného života na Slovensku, ale aj na podnety z európskeho či svetového kultúrneho prostredia.

REFERENCIE A CITÁCIE

BAGIN, A. *O autorovi. Zánik dialektu*. Dostupné na internete:

<http://www.litcentrum.sk/slovenski-spisovatelia/karol-horak>

BEŇOVÁ, J. 2006. *Karol Horák (heslo)*. In (Ed.) J. BEŇOVÁ. *Katalóg súčasných slovenských dramatikov*. Bratislava : Divadelný ústav. 261 s. EAN 9788088987734.

ČAHOJOVÁ, B. 2002. *Slovenská dráma v rokoch 1970 – 1989*. In *Slovenská dráma a divadlo v zrkadlách moderny a postmoderny*. Bratislava : Divadelný ústav. 243 s. ISBN 8085455978.

GBÚR, J. 2005. *Karol Horák (silueta)*. In (Ed.) V. Mikula. *Slovník slovenských spisovateľov*. Bratislava : Kalligram. 652 s. ISBN 80-7149-801-7.

HORÁK, K. 2013. *Medzivojnový muž*. Levoča : Modrý Peter. 221 s. ISBN 978-80-89545-23-0.

²⁵ Tieto novely boli v roku 1979 ocenené Prémiou vydavateľstva Smena za pôvodnú prózu.

- HORSKÝ, Š. 1988. *Vidieť svet ušami*. Bratislava : Osveta. 247 s.
- MARČOK, V. a kol. 2004. *Etapa nového otvárania sa drámy voči pluralite (1970 – 1988)*. In Dejiny slovenskej literatúry III. Bratislava : Literárne informačné centrum. 471 s. ISBN 80-88878-87-X.
- KOŘÁN, J. – Oslzlý, P. (Eds.). 1982. *Living Theatre*. Jazzová sekcia SH. 300 s.
- PETRÍK, V. 2013. *Profil Karola Horáka – prozaika*. In HORÁK, Karol: *Medzivojnový muž*. Levoča : Modrý Peter. Doslov na obale knihy. 221 s. ISBN 978-80-89545-23-0.
- PUKAN, M. 2013. *Medzi alternatívnym a interpretačným divadlom*. In (Eds.) M. PUKAN – E. KUŠNÍROVÁ. Slovo, gesto, pohyb, obraz, tvar. Prešov : Prešovská univerzita. 270 s. ISBN 978-80-555-0807-8.
- SABOL, J. – SABOLOVÁ, O. 2013. *K ikonicite prozaického textu Karola Horáka*. In (Eds.) M. PUKAN – E. KUŠNÍROVÁ. Slovo, gesto, pohyb, obraz, tvar. Prešov : Prešovská univerzita. s. 130 – 136. ISBN 978-80-555-0807-8.
- SOUČKOVÁ, M.: *Človek cez jazyk, od jazyka k človeku*. In (Eds.) M. PUKAN – E. KUŠNÍROVÁ. Slovo, gesto, pohyb, obraz, tvar. Prešov : Prešovská univerzita. s. 62 – 69. ISBN 978-80-555-0807-8.
- SOUČKOVÁ, M. 2014. *A nevedieť, do akej miery je skutočnosť bláznivá*. In *SME*, 3. 11. 2014, s. 11 alebo <http://kultura.sme.sk/c/7474161/a-nevediet-do-akej-miery-je-skutocnost-blazniva.html>.
- ŠTEFKO, V. a kol. 2011. *Dejiny slovenskej drámy 20. storočia*. Bratislava : Divadelný ústav. 814 s. ISBN 978-80-89369-36-2.
- SHORT, D. 1988. *Jazyk, parajazyk a metajazyk v Súpise dravcov Karola Horáka*. In *Romboid*, roč. 23, č. 3, s. 50 – 62.

THE CONTACTS AND MOTIONS OF NON-NATIONAL THEATRICAL CULTURES AND THE CREATION CONTEXT OF AN AUTHOR OF THE SLOVAK PROVENANCE (KONTAKTY A PODNETY INONÁRODNÝCH DIVADELNÝCH KULTÚR A KONTEXT TVORBY AUTORA SLOVENSKEJ PROVENIENCIE)

Miron Pukan²⁶

Abstract

The study deals with the possible inspirations from external environment being the part of works by Karol Horák which undergo a creative transformations and produce new aesthetic quality on the level of text as well as the on the level of new staging forms or genesis of completely new autochthonic theatre form (author's theatre, postmodern theatre, medial theatre, happenings, performances, site specific, etc.). There was a continuous pulsation among Slovak national theatre culture, or rather metonymically understood Prešov's regional student theatre, and American (Living Theatre of J. Becka and J. Malinova, Schumann's Bread and Puppet, etc.), Polish (Kantor's Cricot 2, Grotowski's Theatre Laboratory, Raczak's Theatre of Eighth Day, Mądzik's Plastic scene, Słupczyński's Theatre Studio of Těšín, Theatre Academy of Movement, Cracowian KTO, etc.) and Czech provenance (Theatre Orpheus Prague, Theatre X Brno, Theatre under Drain Pipe Ostrava, Quite Small Theatre Litvinov, Theatre on the Periphery, Prague, Quidam Brno, etc.). They have the form of rational as well as spontaneous reaction on the external stimulus which often acquired a form with surprisingly authentic aesthetic value. This value usually represented the latent affinity with the original stimulus and it often created authentic theatre artefact with respect to recipient having the peculiar status within the national context (e.g. *Džura* (1968), *Démon* (1967), *Fragmenty* (1974), *Živý nábytok* (1975), *Tip-top biotop* (1976), *Materstvo* (2011), *Človek etudový alebo Konšpirácia alebo Od skúšky k predstaveniu* (2013) etc.). It was the way how the one wing of Slovak theatre tried to balance falling short of European or world context.

Keywords

author's idiolect, Polish, Czech and American theatre contacts, alternative theatre, site specific, performance

²⁶ Inštitút estetiky a umeleckej kultúry, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, Ul. 17. novembra 1, 080 01 Prešov, Slovensko, miron.pukan@gmail.com

Abstrakt v jazyku príspevku

V štúdií sa usilujeme naznačiť možné podnety z vonkajšieho prostredia inkorporujúce sa do komplexu diela Karola Horáka, ktoré prechádza kreatívnou transformáciou a vyvoláva novú estetickú kvalitu jednak v rovine tvorby textu a jednak v inscenačných postupoch či v podnietení genézy úplne nového, autochtónneho divadelného druhu (autorské divadlo, postmoderné divadlo, mediálne divadlo, happeningy, performancie, divadlo site specific a i.). Medzi kontextom slovenskej národnej divadelnej kultúry a metonymicky postulované prešovským regionálnym študentským súborom prebiehala kontinuálne pulzácia inšpiratívnych podnetov z americkej (Living Theatre J. Becka a J. Malinovej, Schumannov Bread and Puppet a pod.), poľskej (Kantorov Cricot 2, Grotowského Divadlo Laboratórium, Raczkovo Divadlo ôsmeho dňa, Mądzikova Plastická scéna, Słupczynského Tešínske divadelné štúdio, Divadlo Akadémie pohybu, krakovské KTO a i.) a českej proveniencie (Divadlo Orfeus Praha, Divadlo X Brno, Divadelko pod Okapem Ostrava, Docela malé divadlo Litvinov, Divadlo na okraji Praha, Quidam Brno a ďalšie). Tie mali tak podobu racionálnej a vopred pripravovanej koncepcie, ako aj spontánnej reakcie na podnet zvonku, ktorý neraz nadobúdala podobu prekvapujúco autentickej estetickej hodnoty. Tá zväčša predstavovala iba latentnú filiáciu s prvotným podnetom a v prepojení na recipienta s osobitým štatútom v národnom kontexte vytvárala nečakane jedinečný divadelný artefakt (napr. *Džura* (1968), *Démon* (1967), *Fragmenty* (1974), *Živý nábytok* (1975), *Tip-top biotop* (1976), *Materstvo* (2011), *Človek etudový alebo Konšpirácia alebo Od skúšky k predstaveniu* (2013) a pod.). Aj týmto spôsobom sa usilovala jedna línia slovenského divadla – alternatívna scéna – nivelizovať „zaostávanie“ slovenského divadla za európskym, príp. svetovým kontextom.

Kľúčové slová

autorský idiolekt, poľské, české a americké inonárodné divadelné kontakty, alternatívne divadlo, divadlo site specific, performance

Kód klasifikácie: Humanitné vedy

ÚVOD

V našej štúdií sa venujeme analýze medzikultúrnych procesov, kontaktov, podnetov, filiácií či konjunkcií amerického, poľského a českého divadla zhruba od sklonku šesťdesiatych rokov minulého storočia po súčasnosť prostredníctvom umeleckej činnosti zahraničných súborov a ich tvorcov. Tie totiž podmienili vznik mediácie inonárodnej hodnoty v kontexte národnej divadelnej kultúry v konkrétnom prieniku do autorskej tvorby významného súčasného slovenského dramatika a prozaika Karola Horáka. Usilujúc sa naznačiť možné filiácie z príbuzných divadelných kultúr inonárodnej proveniencie, nemali by sme podľahnúť mechanickej „vplyvológii“. Preto sa usilujeme naznačiť možné podnety z vonkajšieho prostredia inkorporujúcich sa do komplexu Horákovho rozsiahleho diela, ktoré neustále prechádza kreatívnou transformáciou a vyvoláva novú estetickú kvalitu jednak v rovine tvorby

textu a jednak v inscenačných postupoch či v podnietení genézy úplne autochtónneho divadelného druhu (divadlo site specific, autorské divadlo, postmoderné divadlo, mediálne divadlo, divadlo happeningu či performancie a i.)²⁷.

FILÁCIE S AMERICKÝM DIVADLOM

Vo viacerých responziách o inscenáciách tvorcu sa naznačuje možnosť výskumu komparačného vzťahu: divadelné dielo K. Horáka, vrátane Študentského divadla Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove (ŠD FF PU)²⁸ a amerického súboru Living Theatre. Autor pred rokmi poniektoré súvislosti viažuce sa k estetike tohto reprezentatívneho off a neskôr off-off broadwayovského telesa artikuloval vo svojej monografii *Metamorfózy alternatívneho divadla* (2009)²⁹, pričom tvrdil, že na sklonku šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov 20. storočia neprišiel s inscenáciami Living Theatre do priameho diváckeho kontaktu. Ak by sme aj uvažovali o akýchsi bližších či vzdialenejších reláciách s jeho estetikou, žiada sa pripomenúť atmosféra tohto obdobia predovšetkým v kultúrnej oblasti prinášajúcej nadnárodné, univerzálne hodnoty. Navyše, vďaka vplyvu z viacerých umeleckých oblastí (hudobnej, výtvarnej atď.) ju dokresľovali divadelné poetiky vynárajúce sa nečakane a nezávisle od seba na geograficky rozmanitých miestach a kontinentoch. Tieto podnety z Living Theatre rezonovali v kontexte študentského divadla nielen v spomínaných rokoch, ale sa stali konštantnou črtou jeho poetiky. Ilustrovať by sme to mohli na antinaturalistických divadelných postupoch uplatňovaných vo viacerých verziách inscenácie *Džury*³⁰ (1968), ktoré sa dokonca osobitým spôsobom pretavili do „expresionistického herectva“ a prejavili sa aj v odpore ku klasickému divadelnému kukátkovému priestoru, ako aj voči konvenčnej narácii dovtedy štandardne prítomnej v dramatickom texte a jeho divadelnej konkretizácii. Zrejma je rovnako aj preferencia neraz formálnych jednotiek vo svojbytnom divadelnom výraze prešovského ŠD FF UPJŠ (napr. absurdné vytváranie konfigurácie veže z ľudských tiel v *Džure* ako alúzia na obdobie pračloveka a mamutov).

²⁷ Táto štúdia je jedným z grantových výstupov VEGA 1/0570/15 Alternatívne divadlo v súčasnom myslení.

²⁸ Vzniklo v roku 1960 ako Divadlo poézie FF UPJŠ Prešov (DP FF UPJŠ Prešov) z iniciatívy asistentov Katedry slovenského jazyka a literatúry FF UPJŠ Prešov. 1960 – 1962 a 1965 – 1972 ako DP FF UPJŠ Prešov, 1962 – 1965 ako Divadielko poézie a hudby FF UPJŠ Prešov, 1973 – 1978 ako Študentské divadlo Socialistického zväzu mládeže FF UPJŠ Prešov, 1979 – 1996 ako Študentské divadlo FF UPJŠ Prešov (ŠD UPJŠ Prešov), 1996 – 2014 ako Študentské divadlo Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove (ŠD FF PU v Prešove), od roku 2015 ako Študentské divadlo Prešovskej univerzity v Prešove (ŠD PU). Podľa Inštitutisová, D. 2007, s. 147. Špecifickú črtu činnosti tohto súboru predstavuje v súčasnosti bezprostredný kontakt herec – divák, čomu napomohla aj osobitá „technická“ situácia súboru: ŠD FF PU v Prešove získalo v roku 2008 priestor bývalej tanečnej skúšobne folklórneho súboru Torysa. V tomto priestore bolo frontálne umiestnené šesťdesiat pohyblivých stoličiek, pričom na páse obdĺžnikového tvaru zhruba 20 x 4 metrov interpreti prezentujú svoje produkcie prostredníctvom neiluzívnej scény. Jej pozadie tvorí na čierne natretá umakartová stena zo starými typmi radiátorov. Tieto prostriedky podporujú koncepciu neiluzívneho divadla, autentickej divadelnej komunikácie aj odmietnutím iluzívnosti štvrtej steny.

²⁹ Pozri bližšie Horák, K. 2009, s. 95 – 97.

³⁰ Mala niekoľko inscenačných variantov a remakov: 1968, 1969, 1970, 1971, 1972.

Iné analógie s Livingom sa núkali – ako o nich uvažuje K. Horák – jednak v súvislosti s „metaforickou akciou“ (Kořán, Oslzlý 1982: 33) hereckého kolektívu *Džury* a jednak s „vyjadrením tém jednotlivých scén cestou dynamickej pohybovej kompozície chóru a jednotlivca“ (Kořán, Oslzlý 1982: 33). Podobne aj ďalšie vyjadrenie divadelnej kritiky na margo *Antigony*, ktorú Living uviedol v roku 1967, by sme mohli chápať ako inšpiráciu pre činnosť prešovského súboru v *Džure*: „Fyzický výraz vychádzal skôr než z extatického psychického roznetenia hercov z prenesenia dôrazu na citlivý plastický a jogínskymi cvičeniami uvoľnený prejav tela. Pohybový výraz bol opäť nadradený textu“ (Kořán, Oslzlý 1982: 31).

Badateľná je tiež inšpirácia týmito formalistickými koncepciami v dobovom umení, ako aj príklonom k poetike symbolizmu³¹. Svoju úlohu tu zohrali aj umelecké kontakty s dielom Erwina Piscatora a Bertolda Brechta vo vzťahu k epickému divadlu, ale aj k polemickému výrazu v období, keď sa odmietala dobová „lož, kliše, štandard“. Na sklonku 20. storočia rozhodujúcu úlohu tu zohrával aj postoj divadelníkov – alternativistov k súdobému svetu, ktorý prechádzal prudkými turbulenciami. Zložitá situácia konca šesťdesiatych rokov (zdôrazňujúc rok 1968) vyvolala pocit odcudzenia, ktoré nečakane prepadlo mladú generáciu z „odhalenia“ falošnosti spoločenských systémov na „východe“ i na „západe“, z radu domácich, regionálnych, celonárodných i celoštátnych káuz, ktoré otriasali etickými princípmi vtedajšej kultúrnej politiky. V konkrétnom priemete do činnosti súboru šlo napríklad o trvalú absenciu klasického divadelného kostýmu: herci ŠD FF UPJŠ používali konvenčný každodenný odev (trampky, jednoduché farebné bavlnené tričká a pod.), čo pretrváva dodnes. Súbor tvorili desiaty až pätnásť interpreti, ktorí stabilne hrávali v tomto zložení takmer päť rokov a priebežne boli dopĺňaní novými členmi, najmä po absolvovaní štúdia „starými“ hercami, ktorí odišli do praxe. Úzka spätosť kolektívu hercov vytvárala svojím spôsobom komunitu (divadlo komúny) tvorenú študentmi humanistiky, neraz z jedného študijného odboru. Všeobecná averzia členov súboru k obmedzujúcim spoločenským konvenciám vyžadovala od jeho vedenia, aby neprestalo hľadať nové prostriedky divadelného výrazu, a preto okrem „pohybovo-slovných kreácií“ ŠD FF UPJŠ uvádzalo aj predstavenia druhu divadla poézie, v ktorom interpreti analyzovali osobitosť rytmickej štruktúry básnických textov a ich zvukovej realizácie, pričom vzhľadom na erudovaných študentov v oblasti poetiky literárneho textu sa usilovali o hlbinnú analýzu sémantiky veršov a prekonávanie povrchných metód analýzy (Lermontovov *Démon* (1967), fragmenty z Váľkových básnických zbierok *Nepokoj* a *Milovanie v husej koži – V ako Válek* (1970), ale aj remaky Mastersovho *Pahorka* (1966, remake 2014) a ďalšie.

³¹ Horák vo svojej prozaickej tvorbe priznáva určité inšpirácie napríklad poetikou postsymbolistu Andreja Belého. Podnety z dadaistického diskurzu odkazujú na inšpirácie, ktoré vďaka historicko-spoločenskej situácii umenia socialistickej spoločnosti šesťdesiatych rokov objavovali avantgardu v nových edičných vydaniach, zborníkoch, monografiách (spomeňme napr. dielo V. Nezvala *Moderné básnické smery* a pod.).

Za najväčší prínos inonárodných divadelných kontaktov spájajúcich sa s koncepciou Living Theatre, ktoré našli svoj odraz aj v činnosti prešovského divadla, možno považovať hereckú tvorbu – interpreti preferovali osobnostné herectvo podobne, ako herci amerického súboru, kde dochádzalo „k odstráneniu fiktívnych charakterov a priestoru. Bol to prvý krok smerom k divadlu, v ktorom herci predstavujú samých seba“ (Aronson 2000: 61). Treba však poznamenať, a formuluje to vo svojej štúdii aj K. Horák (2009: 96), že nejde – povedané rečou umeleckej komparatistiky – o „geneticko-kontaktný vzťah“, ale o „divadelno-typologickú analógiu“, ktorá v spomínanom období bola citeľná ako „výraz dobovej koncepcie jednej časti európskej či svetovej divadelnej alternatívy.“ Preto nie všetko v umeleckej činnosti prešovského súboru bolo odvodené od nejakého konkrétneho impulzu prechádzajúceho z tvorby inonárodného súboru, čo možno dokumentovať na samotnej fyzickej príprave interpreta, ktorá nemala svoje korene v jogínskej príprave, ale v získavaní základnej fyzickej kondície. Tá totiž súvisela so športovými skúsenosťami režiséra a vedúceho súboru v jednej osobe. V interkultúrnych vzťahoch totiž platí výrok Andrého Gida (Kořán, Oslzlý 1982: 33): „Literárny vplyv nič netvorí, len prebúdzá,“ ktorý možno bezprostredne vzťahovať aj na ďalšie inonárodné podnety, filiacie či prípadné analógie s Horákovou dramatickou a divadelnou tvorbou.

Umelecký kontakt K. Horáka a jeho divadelných aktivít s kontextom dobového západoeurópskeho alebo svetového divadla, pochopiteľne, nereprezentujú iba filiacie tvorcu so spomínaným Living Theatre. Z autorových reflexií³² vyplýva, že jeho pomerne intenzívny recepčný zážitok sa spája s divadelnou poetikou ďalšieho amerického súboru Bread and Puppet Theatre. K. Horák naznačuje súvislosti medzi divadlom komúny tohto amerického súboru a osobitou „komúnou“ vysokoškolákov ŠD FF UPJŠ, ktorí tvorili špecifickú homogénnu skupinu, ktorá v šesťdesiatych rokoch minulého storočia – systém presahom do nasledujúceho desaťročia – fungovala ako jedna z osobitých komunít usilujúca sa o moderný divadelný výraz netypický pre dobovú socialistickú kultúru. V naznačených intenciách bude pravdepodobne závažnejšie upozorniť na osobitú poetiku tohto divadla, ktoré pracovalo s bábkou ako so signifikantným výrazovým objektom v jej rozličných typoch, veľkostiach a osobitých modifikáciách³³. Dramatik a režisér opisuje svoj recepčný zážitok z kultovej divadelnej produkcie Bread and Puppet Theatre *Volanie ľudu po mäse* (1968). Výtvarný aspekt tejto inscenácie sa v jeho tvorbe prepoil na autopsiu s bábkovým divadlom v detstve, keď účinkoval ako žiak v otcovom bábkovom súbore Národnej školy v Teplej (okr. Banská Štiavnica)³⁴. No rovnako aj v prípade Bread and Puppet Theatre nerecipoval vo svojej ďalšej tvorbe „všetky“ prvky z tejto inscenácie, povedzme napríklad formu pouličného divadla. Takýto druh divadla v dobovom kontexte sedemdesiatych rokov 20. storočia totiž nebolo

³² Pozri bližšie Horák, K. 2009, s. 70 – 142.

³³ Bábky a masky inšpirované všetkými výtvarnými kultúrami sveta používali tvorcovia tohto telesa v klasickom slova zmysle a vo všetkých možných veľkostiach, od prstových bábok až po obrovské, niekoľkometrové monštrá, k obsluhu ktorých treba niekoľko desiatok ľudí. Divadlo vyvíjalo silnú protivojnovú aktivitu predovšetkým v období protestov voči vojne vo Vietname.

³⁴ Pozri bližšie Horák, K. 2009, s. 87 – 89.

možné v ČSSR verejne realizovať. Až neskôr, po prevrate, uviedol súbor pod jeho vedením niekoľko produkcií v uličných priestoroch mesta či v ďalších exteriérových prostrediach. K danej divadelnej forme sa na inej štylistickej úrovni síce vrátil až po rokoch, no poučenie z tohto „výtvarného typu divadla“ bolo evidentné v nasledovnej činnosti prešovského súboru, predovšetkým v inscenáciách *V ako Válek* (1970) a do určitej miery aj v druhej verzii *Démona* (1968): „V Schumannovom divadle sú postavy (maska a kostým), gesto a zvuk (výroky a reč, hluč, hudba) nezávislými zložkami v napätom súťoku. To naznačuje nielen audiovizuálna rovnosť, ale aj prístup k zvrhnutiu nadvlády slova – či už ako expozícia myšlienok postáv alebo ich citov (...) alebo autorovej filozofie – bez obetovania významu (Horák 2009: 88).

Pri uvedených komparačných analýzach by azda nebolo adekvátne, ak by sme preferovali len vonkajšie znaky spomínaných podnetov. Práve citované vyhlásenia lídra Bread and Puppet Theatre Petra Schumanna miera k hlbšiemu podložíu činnosti tvorcov i jednotlivca umeleckého diela. Sú pre nás príznakové z ideového, estetického, ako aj etického hľadiska – vzťahuje sa to jednak na ich koncepciu jednoty života a umenia a jednak na Schumannov výrok (1972: 3) – „divadlo je potrebné ako chlieb“, ktorý vo svojom umeleckom prehlásení ďalej rozvíja cez hyperbolizované sémantické prezentovanie chleba, rituálu, bábk, masky a pod.: „Staré rituály spojené s pečením, jedením a podávaním chleba, boli zabudnuté. (...) Chlieb vám pripomenie svätosť pokrmu. Chceme, aby ste pochopili, že divadlo nemá ešte ustálenú formu, ani nie je miestom obchodovania, ako si to myslíte, kde zaplatíte a niečo dostanete. Divadlo je niečo iné. Je skôr ako chlieb, ako nutnosť. Divadlo je formou náboženstva. (...) Buduje vlastný rituál, kde sa herci usilujú povýšiť svoj život na čistotu a extázu dejov, na ktorých sa zúčastnia“.

FILÁCIE S POĽSKÝM DIVADLOM

Ozrejmovanie umeleckých konjunkcií K. Horáka s kontextom poľského divadla rovnako nemôžeme realizovať mechanicky, interpretovať ho bez hlbších súvislostí. Preto našu rekonštrukciu fenoménov viažucich sa k danej problematike podrobíme komparácii vychádzajúcej aj z časových siločiar, v ktorých spomínané kontakty prebiehali.

Horáková spolupráca s kultúrnym kontextom poľského divadla nebola jednorazová ani náhodná. Súvisela s jeho inklináciou k „modernému divadlu“ sklonku šesťdesiatych rokov minulého storočia, keď prišiel do kontaktu s poľským divadlom tohto typu ako účastník divadelných festivalov predovšetkým vo Vroclavi a neskôr aj v Krakove. Pochopiteľne, že spočiatku to boli podnety divácke, no na ich základe dochádzalo v jeho koncepcii divadla k výraznej transformácii. Zjednodušene by sme mohli konštatovať, že šlo o „prestup“ od drámy budovanej na verbálnej zložke k dramatickému textu, ktorý bol iba jednou zo zložiek divadelnej syntézy, teda od divadla budovaného na verbálnej informácii k štylizovanému fyzickému divadlu poučenému napr. postupmi Grotowského divadla.

V Horákových inscenáciách prešovského študentského divadla poučených predovšetkým spomínanou Grotowského koncepciou tzv. chudobného divadla sa v tomto období začali postupne objavovať divadelné mizanscény s účasťou neživých animovaných predmetov pohybujúcich sa v horizontálnej a vertikálnej rovine, v prepojení na kolektív živých hercov. V tejto symbióze tak vzniká osobitá poetika napájaná síce na spomínané dva inonárodné kultúrne impulzy, no autentická práve preto, že jej estetický valér je bytostne utváraný na hodnotách národnej kultúry, zjednodušene povedané divadla fyzického, pantomimického, mejerchoľdovského a pod. Možno konštatovať, že ide predovšetkým o nadväzovanie na európske avantgardné tendencie: nájdeme tu spojnicu s divadlom poézie, pantomímy, s prvými pokusmi postmoderny atď. Tento medzikultúrny proces – ako sme už uviedli – pomáhal Horákovi „odliterárniť“ divadlo a presunúť ho bližšie k divadlu – ako to označil jeden zo slovenských kritikov – „totálnemu“.

Pochopiteľne, že v období normalizácie neboli kontakty medzi československou a poľskou alternatívnou divadelnou kultúrou samozrejmosťou. Neznamená to však, že slovenská divadelná tvorba v danej vývinovej etape prestala žiť, vyvíjať sa, hľadať modus vivendi svojej existencie. Fragmenty materiálov týkajúce sa techník Grotowského „celostného hereckého aktu“ či „svätého herca“ spojené s už avizovanou koncepciou tzv. chudobného divadla (ktoré v prípade prešovského súboru bolo vzhľadom na svoje materiálne možnosti rovnako chudobným v prenesenom ponímaní Grotowského i utilitárnom význame), sa pre interpretov ŠD FF UPJŠ stali silným myšlienkovým i divadelným impulzom. Jerzy Grotowski vo svojej štúdii *K chudobnému divadlu (Ku teatrowi ubogiemu, 1965)* okrem iných filozoficko-teatrologických postulátov charakterizujúcich divadelnú koncepciu a metódu, uvádza: „Prostredníctvom postupnej eliminácie všetkého, čo sa dalo zo scény odstrániť, akoby experimentálne, sme dospeli k názoru, že divadlo môže existovať bez líčenia, bez autonómneho kostýmu a scénografie, bez odlíšenej scény, bez hry svetiel, hudobného pozadia a pod. Ale nemôže jestvovať, ak nejestvuje vzťah herec – divák, ich uchopiteľné, bezprostredné, „živé“ obcovanie. (...) Ukázalo sa, že tým, čo je divadelné, čo je v svojej teatralite akoby 'magické', fascinujúce, je schopnosť herca pretvárať sa pred očami diváka z typu na typ, z charakteru na charakter, zo siluety na siluetu, chudobne, to značí iba pomocou vlastného tela a remesla. (...) A tiež sa ukázalo, že tak, ako postavy na obrazoch El Greca i herec prostredníctvom duševnej techniky sa môže rozjasňovať, 'iluminovať', stavať sa 'psychickým svetlom' (Slowiak, Cuesta: 76 – 78). Tieto inšpirácie počas spomínaného normalizačného obdobia, presnejšie v polovici sedemdesiatych rokov, našli prostredníctvom členov súboru poučených jeho lektúrou a poetikou živnú pôdu napríklad v inscenácii *Fragmenty* (1974), konkrétne v jej prvej časti. V modifikovanej podobe ich možno vnímať aj ako osobitnú divadelnú metódu, v tomto období na Slovensku v podstate jedinečnú (tréningy herca, nonverbálna výpoveď a i.). Jej osobnostné herectvo, výrazne transformované neraz aj ritualizáciou „nemého výrazu“ alebo výrazu s minimom slov, našlo originálny jazyk generačnej výpovede, v ktorej mladí interpreti vyjadrili veľmi presvedčivo svoj vzťah k svetu. Povedzme, aj stvárnením existenciálnej situácie

(spomeňme o. i. epizódy s nožom, so stolom, chlebom atď.)³⁵. Stopy týchto filiácií treba vidieť aj v inscenáciách, ktoré sú svojou tonalitou „negrotovské“ – napríklad *Živý nábytok* (1975) a *Tip-top biotop* (1976), kde práve pohybová príprava na pozadí „tréningov“ inšpirovaných Grotowského postupmi našla svoju špecifickú podobu v rozpohybovanom generačnom recesívnom výraze.

Karol Horák na viacerých miestach svojej publikácie venujúcej sa problematike alternatívneho divadla pozitívne hodnotil zástoj kontextu poľskej alternatívy vo vzťahu k vývinu ŠD, k profilácii Akademického Prešova (AP) a vlastne i k svojej dramatickej a divadelnej tvorbe. Máme na mysli docenenie festivalov typu Otvoreného divadla vo Vroclavi (Festiwal Teatru Otwartego, 1969), krakovských Divadelných reminiscencií (Krakowskie Reminiscencje Teatralne, 1975) či poznaňskej Malty (1991). Takýto panoramatický kontext však bližšie nemodifikuje konkrétna, ktoré môžu mať osobitný význam pre formovanie osobnej či kolektívnej poetiky subjektu alebo ansámbľu. V spomínaných vyznaniach sa dramatik odvolal aj na osobnú skúsenosť s Grotowského divadlom. V roku 1969 mal možnosť vidieť v rámci vroclavského festivalu jeho výnimočnú inscenáciu *Apokalypsis cum figuris* (1969). Súčasne mal možnosť sledovať fragmenty cvičení hercov v rámci divadelného workshopu, ktorý bol súčasťou tohto podujatia. Tieto podnety sa dajú enumeratívne vyjadriť prinajmenšom v nasledujúcom slede: nastolenie divadelného priestoru, ktorý má dispozície site specific, teda nedivadelného priestoru, a konaním hercov sa mení na autentický divadelný priestor „iný“, ako divadelný priestor klasického kukátkového portálového divadla. Z naznačenej charakteristiky následne vyplýva aj „inakosť“ divadelnej komunikácie herec – divák. Keďže išlo o bezprostredný kontakt, divák bol umiestnený v aréne dookola prázdneho priestoru, pričom počet divákov podliehal režisérovým pokynom, aby bol zabezpečený komorný charakter produkcie. Osobitú zmienku si zaslúži interpretačná úroveň nevelkého obsadenia tejto kultovej divadelnej inscenácie. Hoci išlo o nedivadelné prostredie, kde herec bol odkázaný iba na malú sumu predmetov (bochník chleba, nôž, ľanový ručník, palica, lavór, vedro s vodou), technika hereckej kreácie interpretov bola jedinečná s vysoko zážitkovým dosahom. Vyplývalo to z kondičnej prípravy hercov, z maximálneho interpretačného nasadenia, z ktorého razilo úsilie presvedčiť partnera o svojej pravde, dramatické akcie mali presné mizanscénické riešenie, ktoré nepôsobilo umelo, hoci podliehalo dôslednej vycizelovanej príprave interpretov. V hracom obdĺžnikovom priestore čiernej sály pripomínajúcej bývalú tančiareň či gymnastickú miestnosť, ktorej šero rozptyľovalo svetlo dvoch reflektorov, stvárnili interpreti akcie s mnohohrstvovou symbolikou a premenlivými vzťahmi spontánne, vysoko emocionálne, ba priam až „baletne“ presne. Vnútorne pravdivé reakcie hercov aktivizovali orgiastickú a obradovú ostenziu ľudskej spoločnosti s jej potrebami „tvorenia a ničenia, viery a rúhania, osláv aj hýrenia“ (Semil, Wyśińska 1998: 17). To všetko mali interpreti uskutočniť ako proces „odhalenia pravdy mýtu prostredníctvom vlastnej autentickej a samotnou prítomnosťou“ (Semil, Wyśińska 1998: 17).

³⁵ Pozri podrobnejšie Horákovu hru *Fragmenty*. In: Horák, K. 1981.

Jerzy Grotowski a jeho dvorný dramaturg Ludwig Flaszen nezakrývali, že predstavenie vznikalo postupne ako súčasť tréningov, cvičení, sústredení a že bolo chvíľami aj typom evidentne autorského divadla. J. Grotowski viedol cvičenia a sám aj cvičil, prijímal ponuky kolegov hercov a zároveň selektoval z množiny rozličných alternatív jednotlivých sekvencií tie nosné, ktoré neskôr tvorili základ uvádzaného premiérového variantu. Grotowski v tejto dobe hovoril o hereckej tvorbe ako o akte transgresie, pri ktorom, ako uvádza Jan Hyvnar, „dochádza k sublimácii a prenosu psychických obsahov ukrytých hlboko v podvedomí. Grotowski ich porovnáva s aktom spovede, ktorý je možný len na základe odhaľovania niečoho z hercovho života“ (Hyvnar 1999: 242). Tvrdil preto, že herec nehrá, ale preniká do oblasti vlastnej skúsenosti a analyzuje ich vlastným pohybom a hlasom. Musí vyhľadávať impulzy plynúce z hĺbky jeho tela a s plnou jasnosťou ich nasmerovať k istému bodu, ktorý je pre predstavenie nutný. Nie je to možné – ako konštatuje Grotowski – bez úplnej prípravy, pretože herca vždy napadne: čo mám urobiť? A keď uvažuje, čo by mal robiť, nutne zabľúdi.³⁶

Nemenej zaujímavá bola aj textová zložka tohto diela, pretože na sklonku šesťdesiatych rokov J. Grotowski využil podnety prebúdajúcej sa postmodernej a scenár *Apokalypsis cum figuris* skomponoval z fragmentov umeleckých textov rozličnej proveniencie. Boli to básnické diela T. S. Eliota, časti próz F. M. Dostojevského, ale aj zlomky a fabulačné jednotky zo Starého i Nového zákona. Takáto polysémantická „textová masa“ nepôsobila heterogénne, bola invenčne inkorporovaná do podoby dramaticky účinných replík, prehovorov, monológov, dialógov, vyznaní, polemík atď. Napriek tomu textová zložka z hľadiska kvantity nedominovala, tvorila organickú súčasť divadelného tvaru.

Pri signalizovaných filiáciách Horákovej tvorby s Grotowského divadlom treba však zdôrazniť, že v činnosti prešovského študentského divadla neprestáva pôsobiť fungovanie aj ďalšieho kontaktného stimulu, akým je divadelná vízia svetoznámeho umelca – maliara, scénografa a režiséra Tadeusza Kantora. Znie priam neuveriteľne konštatovanie, že vrcholné obdobie tohto tvorcu v polovici sedemdesiatych rokov 20. storočia malo – vzhľadom na prebiehajúcu normalizáciu v Československu – u nás minimálnu dobovú recepciu. Svetoznáma inscenácia *Mŕtva trieda* (1975), ako aj rad ďalších inscenácií avantgardného a experimentálneho divadla Cricot 2 rovnako, ako aj osobitá technológia genézy divadelného diela v Kantorovej „čarodejníckej dielni“, boli pre náš kontext takmer neznáme. Československá divadelná kritika síce recipovala spomínané podnety tohto divadelného typu, avšak ex post, teda s časovým desať – dvadsaťročným odstupom (*Wielopole, Wielopole*, 1980; *Nech zmiznú umelci*, 1985; *Nikdy sa tu už nevrátim*, 1988; *Dnes sú moje narodeniny*, 1991 a ďalšie).

V činnosti prešovského študentského divadla, ako aj v kontexte Horákovej tvorby a Akademického Prešova, možno zaevidovať určité podnety tohto divadelného typu v prvom i druhom decénií tohto milénia. Napríklad v inscenácii *Človek etudový alebo Konšpirácia alebo Od skúšky k predstaveniu* (2013) v alúzii na Kantorov divadelný jazyk, na jeho pohyblivé

³⁶ Podľa Hyvnar, J. 1999, s. 242 – 243.

rekvizity, nečakane animované divadelné prístroje s využitím ready made (staré stoly, skrine, stoličky získané z fundusu študentských ubytovní atď.) sa dostávali do styku so živými interpretmi v rozličnom funkčnom využití. Napr. ako predmety, na ktorých sa mohol hrať príbeh „minulosti“, ale aj rozohrávať fabula s prítomným temporálnym určením signalizujúcim napätie medzi „starým“ a „moderným“, súčasným (možno aj budúcim). Využitie týchto predmetov ako objektov umožňovalo vyjadriť „všečasovosť“ a nadčasovosť traktovaného príbehu. V tejto súvislosti treba uviesť aj mobilný vysávač, ktorého kinetika v priestore s diaľkovým ovládačom a anonymným subjektom ním manipulujúcim vytvárala smerom k jednotlivým interpretom i ku kolektívu rozličné typy chronotopických metafor s rozmanitými pohybovými obrazmi ľudských tiel v civilnom priestore, ktoré sa práve týmito aktivitami teatralizovalo. Táto tendencia má svoje pokračovanie vo využití ďalšieho mobilného prostriedku, ktorý v prepojení na tento pohyblivý pragmatický predmet pohybujúci sa horizontálne našiel svoj protiklad v drone, teda v animovanom predmete s evidentnou vertikálnou dimenziou, pričom plnil aj významnú dramatickú funkciu a vyjadroval viacero sémantických situácií: od zábavnej cez transcendentnú, mýtickú, karnevalovú, agresívnu, hrozivú, imaginárnu atď., ktoré rozohrávali členovia hereckej skupiny. Spočiatku neraz dokonca „zabezpečovanú“ anonymným „moderátorom“, ktorý sa v jednej zo sekvencií prezentovaného príbehu objavil aj ako živá dramatická postava manipulátora. Ten riadil nielen spomínaný mechanický objekt, ale manipuloval s celým kolektívom, čím vytváral množinu dramatických situácií, v ktorých sa prejavila polysémantickosť tohto postupu. Navyše, podnecoval vznik dramatických udalostí, s ktorými sa, ako s problémovými, museli členovia kolektívu vyrovnávať, pričom neraz sa ich riešenie stávalo performančným aktom. Keďže je charakteristická pomerne malá prediktabilita, býva odlišný od predstavenia k predstaveniu. Využitie predmetov v inscenácii, ktorá mala svoje korene v divadelnom workshope – podobne, ako mnoho predošlých alebo aj ďalších – signalizuje však aj generačné, ironické (neraz i insitné) interpretačné timbre hercov relativizujúcich „lacné“, konzumné predmety ako prejav anticivilizačnej a antimeštiackej filozofie umeleckého kolektívu súboru. Nemožno ani v prípade tejto inscenácie hovoriť o „absolútnej čistote“ Horákovskej metódy, pretože „synkretický“ tvar vyplýval jednak – ako na to upozorňujú Viliam Marčok (2004: 327) – z „kantorského východiska“ a Michal Babiak (2006/2007: 131), „konvenujúc Horákovmu experimentovaniu a fenoménu študentského divadla (...)“ a jednak z inšpirácie tzv. fyzickým divadlom a z „poučenosti“ Mejerchoľdových biomechanických postupov.

Naznačené umelecké kontakty slovenského kultúrneho prostredia s poľským sa nevyčerpávajú už menovanými, pretože po Horákových skúsenostiach s vrocavským festivalom bolo ambíciou organizátorov AP pozývať na toto fórum aj poľské súbory. Avšak „normalizačné“ sedemdesiate roky, ako sme už signalizovali, túto aktivitu pribzdili. Bolo vylúčené, aby tvorcovia a ich súbory so svojím špecifickým timrom teatrality – vzhľadom na dovtedajšiu jedinou možnú metódu socialistického realizmu – hosťovali na tomto type podujatia, príp. na ďalších dobových festivaloch, akými boli napr. Divadlo mladých, Scénická žatva a pod.

Až po roku 1991 sa napr. v dramaturgii festivalu podarilo presadiť koncepciu pravidelného hostovania poľských alternatívnych divadiel a ich tvorcov. Práve vo Vroclavi sa K. Horák zoznámil s poetikou Lecha Raczaka, ktorý bol jedným zo zakladateľov (spolu s Tomášom Szymańským) kultového poznaňského Divadla Ôsmeho Dňa (Teatr Ôsmego Dnia, 1964)³⁷. Raczakova koncepcia divadla pôsobila v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch 20. storočia elektrizujúco predovšetkým vďaka zdôrazneniu spoločenskej funkcie generačného divadla a dôležitej formatívnej funkcie nasmerovanej k spoločenskému vedomiu poľskej society.

Keď bol L. Raczak v roku 2006 vedením festivalu pozvaný ako lektor tvorivej dielne na jeho 40. ročník, s tvorivým kolektívom účastníkov workshopu začal pracovať na príprave interpreta, potlačiac svoju minulosť „romantickú revolučnosť“. V divadelnej dielni s názvom *Od biomechaniky k modernému interpretačnému výrazu – herec 2. divadelnej reformy i po nej* staval na precíznej a uvedomelej práci s telom a hlasom herca, na ich kooperácii a symbióze. Po fyzickej rozcvičke, ktorá kládla dôraz na uvoľňovanie celého hercovho tela, pokračoval kolektívnymi etudami. Expresivitu javiskovej reči pretransformoval na javiskový pohyb. Na etudách s pracovnými názvami *Prenášanie skaly*, *Zvonenie v kostolnej veži*, *Preťahovanie sa povrazom*, *Lenivý kocúr* sa usiloval priviesť účastníkov k chápaniu a prežívaniu každého pocitu a nálady iba prostredníctvom pohybového aparátu. Následne sa venoval tvorbe divadelného výrazu. Nacvičené etudy aktéri dielne obohacovali auditívnou zložkou (neartikulované zvuky, pazvuky, výkriky, vzdychy vyplývajúce z autentického kinetického prejavu herca), ako aj rytmizáciou, melódiou či rozvíjaním viacerých techník dýchania. Napokon ponechal na účastníkov workshopu, aby vytvorili vlastné divadelné etudy s využitím osvojených výrazových prostriedkov³⁸.

Divadlo ôsmeho dňa hostovalo na AP až v roku 2013 (už bez jeho zakladateľa) s plenérovou autorskou inscenáciou *Archa*, ktorú realizovali členovia súboru – podobne ako ďalšie produkcie uvádzané na tomto podujatí späť s verejným „nedivadelným“ priestorom – na rozsiahlej ploche pred novou budovou Divadla Jonáša Záborského v Prešove (DJZ)³⁹. Svojou produkciou aktualizovali archetypálnu tému pôvodne biblickej Noemovej archy a akcentovali skutočnosť, že žijeme v epoche tulákov a kočovníkov, ktorí putujú krížomkrážom, „ohrievajú duše spomienkami duchovného či etického, nebeského či geografického, pravdivého či preludného domu“ (Wójciak 2007: 49). Jeho symbol, ako ústredný scénografický znak v inscenácii, predstavovala mohutná okrídlená loď – viacúrovňová pohyblivá scéna, ktorá sa v okamihu pretvorila napr. na loď Enea alebo kubánsku plť

³⁷ Pôvodne vznikol ako študentské divadlo s názvom Študentské divadlo poézie ôsmeho dňa. Prvotný názov nadväzoval na Gałczyńského Zelenú hus („siedmeho dňa Pán Boh odpočíval a na ôsmy deň stvoril divadlo“). Od roku 1979 funguje ako alternatívne profesionálne divadlo, pričom jednotlivé inscenácie boli nezvyčajne ostrými a ironickými komentármi na tému socialistického Poľska. Počas vojnového stavu súbor vystupoval na uliciach a v kostoloch.

³⁸ Pozri bližšie Laciaková, D. 2006/2007, s. 252 – 254.

³⁹ Na jubilejnom 50. ročníku Akademického Prešova v roku 2016 sa súbor predstavil inscenáciou Summit_2.0 (2016) v réžii Jacka Chmaja.

vytvorenú z gumených člnov, unášanú k pobrežiu Floridy. Pre protagonistov príbehu, pútnikov, predstavovala tiež akýsi dom, kde „ožívajú spomienky, svätyňa, kde sa každý obracia k svojmu Bohu, je miestom sveta, tanca a radosti“ (Wójciak 2007: 49). Loď oživená prítomnosťou hercov, lesklých plachiet trblietajúco meniaci svoj tvar v svetle reflektorov sa presúvala uprostred publika, aby nakoniec rozvinula purpurové krídla a nadišlo tak zachovalá obraz neúnavných pútnikov smerujúcich do zasľúbenej zeme.

Recipovanie poľského alternatívneho divadla súviselo s Horákovou koncepciou využiť podnety viacerých divadelných druhov, inscenačných poetík poľského divadla, ktoré absentovali v československom kultúrnom kontexte poslednej štvrtiny 20. storočia. Popri generačnom, polemickom a kritickom divadle Lecha Raczyka bola zrejma tendencia vniesť do kontextu prešovského festivalu aj estetiku „výtvarného divadla“, aké reprezentovalo lublínske poetické divadlo Plastiká scéna Lubelskej katolíckej univerzity (Scena Plastyczna KUL, 1969). Podnety tohto divadelného typu prichádzali, paradoxne, sprostredkované zo susedných divadelných kultúr (Nemecko, Rakúsko či Maďarsko). Táto divadelná estetika bola pozoruhodná predovšetkým svojím vysokým estetickým štatútom, ktoré vďaka umeleckému mágovi, výtvarnému umelcovi, autorovi, hercovi a režisérovi v jednej osobe Leszkovi Mądzikovi nadobúdalo podobu sugestívneho výrazu najvútornejších záchvevov duše súčasníka⁴⁰. Patrí k pokoleniu, ktorému bolo umožnené stretnúť sa bezprostredne s Grotowského divadlom a vidieť vo Vroclavi prvú verziu už spomínaného divadelného predstavenia *Apokalypsis cum figuris* podobne, ako to bolo aj v prípade K. Horáka. Táto skúsenosť, ako o nej hovorí Janusz Degler, „bola síce skúsenosťou, ale omnoho hlbšou než to, čo sa zvyklo označovať ako prostá inšpirácia. (...) Mądzik, vstupujúc do divadla, si vybral cestu, ktorú Grotowski nazval ‘via negativa’. Najprv rezignoval na slovo, ale nevybral sa smerom k pantomíme. Dramatickú akciu zastúpila hra svetla a tmy, kontrapunktmi ticha a hudby, rozmanitými vizuálnymi prostriedkami tvoriacimi majstrovsky skomponovaný obraz. Ďalším, najťažším krokom (...) bola rezignácia na individuálne herecké roly, zaobchádzať s hercami ako s rekvizitami alebo výtvarnými plastickými elementami. Napokon sa mu podarilo vykreovať vlastnú, úplne originálnu formu divadla, čo sa podarí málokedy a málokomu“ (Degler 2008: 7). Na rozdiel od Raczykových „politicky“ sfarbených verbálnych polemík, Mądzikove inscenácie mali teda nonverbálny základ a ich katarzný účinok bol neraz oveľa intenzívnejší než podnetná dráma či divadlo smerujúce k jemnej publicistickej. Mądzik nezakrýval svoje kresťanské teologické východiská, tie však nepôsobili v rámci „ikonickej verzie sveta“ tézovito, ale vďaka sémanticky zaujímavým a výtvarne objavným znakom iniciovali zážitkový obraz vypovedajúci o existenciálnych otázkach človeka konca 20. storočia, ktorý sa strácal v labyrinte hodnôt odchádzajúceho milénia. Divadelná komunikácia prebiehala ako

⁴⁰ V Mądzikových predstaveniach dominuje pohyb, obraz a nadstavbová úlohu plní podľa tvorcu svetlo. Jeho interpretácie sprevádza aj zvukový segment, akcie sú bezslovné. Diela prezentované na doskách Sceny Plastycznej KUL prezentujú filozofickú reflexiu o živote a jeho pretváraní. Táto reflexia často pochádza z konkrétnych zážitkov umelca. Žriedlom inšpirácie sú podľa neho okrem iného úvahy sv. Jána z Kríža a sv. Terézie z Ávili, fascinujú ho práce Leonarda da Vinciho a vtedajších umelcov (napr. T. Kantora).

prezentácia skrytých tajomstiev postáv, ktoré menili svoju podobu, transformujúc sa na hyperbolizované i minimalizované personálne jednotky, aby sa pokúsili recipienta orientovať v bytostných otázkach zmyslu života a jeho premien. V diaľave, ktorú vo svojom javiskovom kúzelníctve dokázal Mądzik vytvoriť, blikalo svetlo nádeje poznania. Ono oslobodzovalo človeka od traumy neodvratiteľného konca. Takou inscenáciou bola napr. *Vlhkosť* (*Wilgoć*) uvedená na 41. ročníku AP (2007). Súčasne sa z tejto vizuálne pôsobivej, svetelno-akustickej prezentácie sveta nevytratil živý herec: jeho podoba prechádzala transformačnými procesmi, v ktorých strácal a nachádzal tvár, prezentoval sa ako „nahý herec“ vytvárajúci obraz späť s biblickou tradíciou. Jeho prizdobovanie či prikrášľovanie prísunom výtvarných prvkov (líčenie, kostým a pod.) odkazovalo na stieranie hraníc feminínnych a maskulínnych postáv, ktoré sa v okamihu dokázali pretvoriť na detské postavy. Takmer všetky predstavenia L. Mądzika – ako o nich vypovedá J. Degler – „spája otázka zmyslu nášho bytia. Na to isté sa pýta aj Witkacy, dokladajúc, že v hľadaní odpovede na túto fundamentálnu otázku sa približujeme k Tajomstvu jestvovania. Usudzujem, že Scena Plastyczna patrí do jeho formuly divadla existujúceho mimo poňatia smiechu a plaču, životnej komiky alebo tragiky, čistého divadla zbaveného klamstva a čudného ako sen, v ktorom okrem nehôd nie je nič životne ospravedlnené, smiešne, vznešené či obľudne presvecuje mierne, nemenné, z Nekonečna žiarivé svetlo VEČNÉHO TAJOMSTVA JESTVOVANIA“ (Degler 2008: 7).

Žiada sa však poznamenať, že umelecké podnety s poľským divadelným kontextom sa nesústreďovali iba na „velikánov“ poľskej divadelnej kultúry. Na festivale AP sa zúčastnili aj súbory umelecky prínosné vzhľadom na ďalší variant alternatívneho divadla, ktoré v slovenskom kontexte dovtedy absentovalo. Takým bolo napr. Cieszyńskie Studio Teatralne⁴¹ z poľského Tešína, ktoré na AP 2005 uviedlo adaptáciu 2. a 4. časti Mickiewiczových *Dziadów* s názvom *Vychádzanie* (*Wschodzenie*) v réžii Bogusława Słupczyńskiego. Mickiewiczovo kultové dielo romantizmu a mesianizmu má v histórii poľskej kultúry bohaté kvantum interpretačných javiskových realizácií. Zdalo by sa, že takéto lokálne divadlo nemôže predosť novú a nekonvenčnú inscenačnú koncepciu majstrovského diela poľskej i európskej literárnej spisby. Avšak invenčná scénografia, ktorej hracím centrom sa stala naturalistická chatrná búda s náznakom starobylého ikonostasu, ponúkla interpretom priam ideálny manévrovací priestor, v ktorom konali v ostrých a dynamických strihoch s využitím jeho vertikálnej i horizontálnej roviny. Za najväčší prínos pre slovenský divadelný kontext možno považovať predovšetkým hereckú zložku. Interpreti pri stvárňovaní dramatickej postavy rezignovali na klasickú psychologizáciu či psychologickú skratku. Expresívnym pohybom, detailne vypracovaným verbálnym i speváckym prejavom dosahovali vysokú mieru štylizovaného výrazu, ktorý si v priebehu šesťdesiat minútového predstavenia udržal razanciu a v prepojení na spomínaný scénografický prvok utváral autentickú komunikáciu medzi zdanlivo historickým artefaktom a jeho súčasnou konkretizáciou.

⁴¹ Alternatívne divadlo založené v roku 2000 Bogusławom Słupczyńským v poľskom Tešíne. Súbor do svojich inscenácií vplieťa etnografické prvky, zvlášť sa venuje preskupovaniu kultúr. Je činný umelecky a pedagogicky.

Za rovnako podnetné možno považovať vystúpenie Realistického divadla zo Skierniewic⁴² (Teatr Realistyczny Skierniewice) s inscenáciou *Tra – ta – ta* v réžii vedúceho súboru Roberta Paluchowského na festivale AP v roku 2005. V porovnaní s Raczkovým divadlom ide o súbor s evidentným politickým ostňom demaskujúcim aktuálnu spoločenskú tému, akou je účasť poľských, československých a slovenských vojakov v medzinárodných branných misiách. V jeho poetike možno nájsť aj isté analógie so Scenou Plastyczną KUL, pretože bola budovaná na výraznej javiskovej metafore, akú v predstavení reprezentovali veľké igelitové vrecia naplnené špinavou tekutinou, ktorá sa počas „bojov“ medzi interpretmi aktivizovala. Z prebodnutých vriec striekala na hercov i publikum špina násilia. Pre väčšinu spomenutých poľských súborov je teda zrejmá divadelná „poučenosť“ domácimi východiskami alternatívneho autorského divadla, čo potvrdzuje aj toto teleso.

S určitou nostalgiou treba rovnako zaevidovať fakt, že poľské alternatívne divadlo prežívalo svoj umelecký rozlet predovšetkým v sedemdesiatych a sčasti aj v osemdesiatych rokoch minulého storočia. Máme na mysli už spomínanú koncepciu Kantorovho divadla, Raczkovu estetiku politicky angažovanej výpovede v Divadle ôsmeho dňa, Mądzikovu výtvarne koncipovanú estetiku Plastickej scény či Grotovského divadelnú líniu chudobného divadla a pod. K týmto súborom treba ešte pričleniť jedno z reprezentatívnych poľských telies európskeho formátu Divadlo Akadémie pohybu z Varšavy (Teatr Akademia Ruchu, 1973)⁴³. Je to možno paradoxné, no práve s týmto súborom sa organizátori prešovského festivalu usilovali pomerne dlhodobo nadviazať kontakt. Preto do konfrontácie so slovenským kontextom alternatívnej divadelnej kultúry vstúpilo až v roku 2015 dvoma projektmi: *Výrazne. V mlčaní* (Wyrznie. W milczeniu) a *Čínska lekcja* (*Chińska lekcja*) v réžii Wojciecha Krukowského. Zaradenie tohto špičkového telesa do programu AP súviselo s charakteristickými znakmi jeho poetiky, ku ktorej ŠD FF UPJŠ v minulosti dlhodobo inklinovalo a zostalo jej v jednej zo svojich inscenačných línií verné dodnes už ako Študentské divadlo Prešovskej univerzity. Ide o „zámernú redukciu javiskovej akcie a rekvizít na potrebné minimum, rezignáciu na literárne dialógy a príbeh, neosobný charakter postáv, spojenie hereckej akcie s hudobnými fragmentmi, s útržkami slov, viet alebo s autentickými zvukmi (hluk ulice a pod.), analýzu technických a výrazových možností tela“ (Semil, Wyśniska 1998:

⁴² Vzniklo v roku 1995, jeho zakladateľom bol herec a režisér Robert Paluchowski, ktorý bol zároveň organizátorom festivalu Hľadanie alternatívy. Počas desiatich rokov svojej existencie súbor naštudoval niekoľko desiatok inscenácií a zrealizoval viacero divadelných projektov opierajúcich sa zväčša o originálne texty formou autorského divadla s výrazným výtvarným akcentom.

⁴³ Vznikol vo Varšave v roku 1973. Jeho zakladateľom a umeleckým vedúcim bol do roku 2014 Wojciech Krukowski. Členmi boli študenti a absolventi vysokých škôl. Od začiatku je známy ako „divadlo konania“, „divadlo gesta“ a vizuálnej výpovede s cieľom prekonať konvenčný jazyk tradičnej pantomímy a nahradiť ho dramaturgiou pohybu, plagátovou metaforou a jednoduchým výtvarným znakom, ktoré demaskujú stereotypy spoločenského a politického života. Jeho tvorba osciluje na hranici rozličných disciplín – divadla, vizuálnych umení, performance a filmu (*Autobus*, 1975). Súbor tiež realizoval v mnohých mestách pouličné divadelné akcie, blízke happeningom (*Lekcie alebo Európa*, 1976). V roku 1979 sa stal profesionálnym divadelným centrom a pozýval do Poľska svetové alternatívne súbory, napr. Odin Teatret alebo Living Theatre. Podľa Rottenberg, A. 2012, s. 13 a podľa Semil, M. – Wyśniska, E. 1998, s. 11 – 12.

11). Atakovaním postupov klasického repertoárového divadla a tzv. „dobre urobenej hry“ od počiatkov svojej umeleckej činnosti prostredníctvom divadla performance a happeningu prispeli k antimeštiackemu prístupu, výkladu i funkcii divadla. Tak napr. v *Čínskej lekcii* využívajúcej performančné výrazové prostriedky a konceptuálny autorský prístup päťčlenný súbor zahral niekoľko krátkych sekvencií trvajúcich od päť do desať minút, ktorých podstatnú črtu predstavovala formálna jednota pochádzajúca z oblasti jazyka vizuálneho divadla. Uvoľnené konanie členov súboru prechádzalo od privátneho, zvnútorneného výrazu do kondenzovanej, nezvyčajne fyzicky plastickej akcie ako kritická alúzia vyjadrujúca postoj obyvateľskej neposlušnosti voči praktikám spoločenského systému, ktorý sa vymkol z kĺbov. Podobne, ako v prípade väčšiny divadelných realizácií Akademie Ruchu, aj v tomto „formálna skúsenosť nevyklúčuje spoločenský odkaz komunikátu, ba naopak slúži k vydobytiu jeho podtextu.“ Alebo ináč: „umelecký radikalizmus a spoločenský odkaz nemusia stať v protiváhe“ (Rottenberg 2012: 148).

Ďalším poľským divadelným súborom alternatívneho typu divadla je aj krakovský súbor KTO⁴⁴ orientujúci sa v súčasnosti predovšetkým na poetiku pouličného divadla, ktoré sa stalo jedným z pravidelne sa vyskytujúcich druhov divadla na prešovskom festivale. V ostatných rokoch tu uviedol tri pomerne svojbytné a umelecky podnetné inscenácie – Cervantesov *Quixotage* (2010), Saramagových *Slepcov (Ślepcy)* (2012) a *Chór sirôt (Chór Sierot)* (2015) všetky v réžii J. Zoňa. Vzťahuje sa to aj na dva osobité lokalizácie troch spomínaných produkcií vo fyzickom priestore „nedivadla“: prvú a druhú realizovanú v plenérovom prostredí mesta (na verejnej ploche pred novou budovou Divadla Jonáša Záborského Prešov), v treťom prípade v športovej hale, kde bolo hľadisko situované na palubovkách modifikované na osobitý typ divadelnej komunikácie (vrátane komponovania dreveného skeletu, v ktorom i na ktorom rozohrávali interpreti dramatický príbeh).

Cervantesov *Quixotage*, ako aj *Slepci* vychádzali z kvalitnej literárnej predlohy, pričom dramatizácia a dramaturgicko-režijný výklad vo vzťahu k pretextu smerovali k hľadaniu a nájdeniu adekvátneho priestorového i komunikačného riešenia ako javiskovej metafory. Pri Cervantesovi išlo o vhodne scénograficky využité snové predmety s obrazným značením (veterné mlyny, postavy obrov, kinetické, na elektrický pohon sa premiestňujúce vozíky stvárňujúce Quijotovu Rocinantu a pod.). V pomerne rozsiahlom hracom priestore na tvrdej dlažbe, rozohrávajúc inscenáciu smerom k divákovi obkolesujúcich scénický priestor,

⁴⁴ Založený študentmi Jagellonskej univerzity v Krakove v roku 1977. V roku 2005 získal status Mestského divadla. Od roku 1985 sa jeho členovia venujú aj pouličnému divadlu, nadväzujúc tak na tradíciu jarmočného, kaukliarskeho, putovného, a teda európskeho stredovekého divadla. Súbor zo scénických skúseností a zo skúseností z experimentov pouličného divadla si vypracoval špecifický jazyk divadelnej výpovede, ktorej bázu tvorí telo herca, pohyb, hlas, hudba a v determinujúcom aspekte aj slovo.

nečakane zarezonoval Quijotov príbeh ako podobenstvo o strate ilúzií a nekompromisnej konfrontácii sna a skutočnosti.

Hoci Slepci vo viacerých prostriedkoch využili skúsenosť inscenátorov s týmto mestským priestorom pred novou budovou DJZ, predsa len jeho zaplnenie radom pohyblivých nemocničných lôžok dokumentovalo základný tematický program inscenácie: vyjadrenie fenoménu slepoty súčasnej civilizácie na prelome nového milénia. Okrem individuálneho príbehu protagonistov so špecifickou, subjektívnou charakteristikou každého z nich, zrejmou bola aj rovina ideovej nadstavby základného príbehu, teda slepoty v prenesenom slova zmysle, vo vzťahu k súčasného marazmu etických, svetonázorových a ideologických hodnôt. Plenérové inscenácie KTO predstavovali ďalší štýlový variant poľského alternatívneho divadla, ktoré permanentne hľadá nové a nové podoby umeleckého výrazu a tento aspekt nie je vzdialený ani prešovskému festivalu.

K veľkým prednostiam tohto podujatia patrí aj to, že v Prešove „debutovali“ prvýkrát v slovenskom kontexte viaceré poľské súbory so svetovo známym repertoárom. Okrem spomenutých uvedme tie, ktoré sa na ňom prezentovali po roku 2000: napr. Teatr im. W. Siemaszkowej Rzeszów: *Rozbaľovanie (Rozpakowanie) (Deballage)*, (2000), réžia: Józef Szajna; Teatr Cogitatur Katowice: Witold Izdebski *Aztec Hotel* (2003), réžia: Witold Izdebski; Teatr Krzyk Maszewo: *Hlasy (Głosy)* (2005), réžia: Marek Kościółek; Divadlo pohybu a obrazu Veľká Británia – Poľsko: *Equaldoubt* (2006), réžia: Sean Palmer (VB) a Agnieszka Błońska (PL); Teatr Porywacze Ciał Poznań: Katarzyna Pawłowska *OUN* (2007), réžia: Katarzyna Pawłowska a Maciej Adamczyk; Akademia Teatralna im. A. Zelwerowicza w Warszawie, Wydział Sztuki Łalkarskiej Białystok: *Baw się, zmija, baw... (Baw się, zmij, baw...)* (2008), réžia: Agnieszka Baranowska, Monika Kwiatkowska; Białostocki Teatr Lalek, scena studijna: *Baldanders* (2009), réžia: Marcin Bikowski; Teatr BOB Kraków: *Hry Toporom (Zabawy Toporem)* (2010), réžia: Anna Mazan; Teatr Praga Warszawa: Marius von Mayenburg *Paraziti (Pasożyty)* (2011), réžia: Tomasz Gawron; Teatr Nowy Kraków: Markiz de Sade *Filozofia w budoáre (Filozofia w buduarze)* (2012), réžia: Bogdan Hussakowski; Teatr Nowy Kraków: Dominik Nowak *Víkend (Weekend)* (2012), réžia: Iwo Vedral; Teatr MOMO Katowice: Marek Kołbuk *Darček (Podarunek)* (2013), réžia: Marek Kołbuk; Teatr Przedmieście Rzeszów: Aneta Adamska *Prísľub (Obietnica)* (2015), réžia: Aneta Adamska; Mateusz Nowak Lublin: *Spredu i zozadu (Od przodu i od tyłu)* (2015), réžia: Stanisław Miedziewski; Teatr Ósmego Dnia Poznań: *Summit_2.0* (2016), réžia: Jacek Chmaj.

Žiada sa poznamenať, že nie každé hostovanie súboru bolo recipované v podobe konkrétneho „vplyvu“ na umeleckú tvorbu, artefakt či konkrétne divadelné dielo prešovského súboru. No v rámci spomínaného festivalu (pre jeho účastníkov a prinajmenšom aj pre kontext prešovského divadelného publika) boli hostujúce súbory veľkou recepčnou príležitosťou oboznámiť sa s kontextom poľského alternatívneho divadla, ktoré reprezentuje v spomínanom divadelnom type svetovú špičku.

FILIÁCIE S ČESKÝM DIVADLOM

Ak hovoríme o podnetoch z umeleckých začiatkov K. Horáka a umeleckých telesách, ktoré ho oslovili buď svojím generačným výrazom alebo osobitou inscenačnou poetikou, nemali by sme obísť československý, presnejšie český divadelný dobový kontext šesťdesiatych rokov minulého storočia. Signalizovali sme jeho kontakty s divadlom poézie a s prvými scenáristickými i režijnými aktivitami v tomto druhu divadla. Vo viacerých teoretických prácach Horák zdôrazňuje svoje skúsenosti aj s amatérskym umeleckým prednesom, s jeho aktívnou účasťou na vrcholných celoslovenských a celoštátnych podujatiach už počas vysokoškolských štúdií na FF UPJŠ Prešov, ako aj status vysokoškolského pedagóga – odborného asistenta v tejto inštitúcii, ktorý začal intenzívnu činnosť so súborom spočiatku Divadla poézie FF UPJŠ. Tieto súvislosti uvádzame aj preto, že hostovanie českých súborov na popredných amatérskych súťažiach, prehliadkach či festivaloch v šesťdesiatych rokoch, povedzme aj na celoslovenskej prehliadke zameranej na umelecký predes a divadlá poézie – Hviezdoslavov Kubín, bolo pre mladého vysokoškoláka neobyčajne inšpiratívne. Poetika a estetika českých divadiel poézie bola v danom období totiž nepomerne vyspelejšia, výrazovo i tvarovo vypracovanejšia než pomerne konvenčné slovenské „recitovadlá poézie“. České amatérske divadlá poézie, navyše, pomerne úzko súviseli s bohatým zázemím českých maloformistických či štúdiových divadiel, ktoré v tom čase zažívali veľký rozmach. Medzi ďalšie využívané a „vzývané“ formy alternatívneho alebo netradičného divadla patrili napríklad autorský a poetický kabaret, autorský muzikál, šansón, pantomíma, inscenácie anekdot, pohybové fyzické divadlo, plenérové divadlo, performancie a text-appealy, ktoré priťahovali – ako konštatuje P. Pavlovský (2004: 271) – „predovšetkým mladé publikum svojou spoločenskou i umeleckou provokatívnosťou a latentnou opozičnosťou, kontrastujúce s prevládajúcou uniformitou oficiálneho dobového československého divadla (tým plnili funkciu umenia spätého neskôr s alternatívnou divadelnou kultúrou).“ Divadlá malých javiskových foriem kládli veľký dôraz na kontakt s divákom. Nemožno povedať, žeby sa repertoárové divadlá chceli od diváka dištancovať, ale ich inscenačná poetika, priestorové riešenie, mohutná výprava etc. nahrávalo skôr predstave, že divadlo je niečo, čo je nedotknuteľné alebo posvätné. Tento trend práve komorné divadlá malých javiskových foriem narušovali či dokonca popierali. V menšom priestore vytvorili predstavu divadla pre divákov z rozličných oblastí súdobého spoločenského života, čo bolo podporené ešte povahou autorského divadla a osobnostným autorským herectvom. V slovenskom kontexte sa vyskytovali v nepomerne menšom počte. Za všetky spomeňme napríklad aktivity Milana Lasicu a Júliusa Satinského či Stanislava Štepku, ktorí sa k tejto vlne otvorene hlásili.

K. Horák vo svojich reflexiách na ranné obdobie vlastnej umeleckej činnosti mapuje aj konkrétne reáliá a zo súborov patriacich k českej umeleckej špičke divadla poézie radí telesá, akými sú brnenské Divadlo poézie X 62 (1958), pražské Takzvané divadlo poézie (1963) či Divadlo Orfeus Praha (1967) – divadelné skupiny, ktoré umelecky viedol herec, divadelný režisér, dramatik a demiurg českého undergroundového a nonkonformného divadla Radim

Vašíňka⁴⁵. Horák uvádza aj ďalšie zoskupenia – okrem iných – brnianske Divadlo „X“ (1959)⁴⁶, Divadelko pod Okapem Ostrava (1961)⁴⁷, Paravan Praha (1959)⁴⁸, ale predovšetkým Quidam

⁴⁵ Spoluautor kultovej inscenácie Vyšinutá hrdlička (1963). Vašíňka v roku premiéry odišiel z angažmá v Divadle na Zábřadlích a naďalej pracoval ako umelecký vedúci Vysokoškolského umeleckého súboru Praha, kde založil Takzvané divadlo poézie. Jeho inscenácie zvíťazili na národnej prehliadke v Prostějove (Vasko Popa, Poezie, A já tak dlouho budu pozorovat hvězdy, dokud zralé hrušky s chutí jísti budu (1964)). V roku 1967 založil divadelný klub U Orfea na Malostranském náměstí v Prahe. Ako režisér a herec tu uviedol v československej premiére Rózewiczovu Kartotéku, skeče P. H. Camiho, Ritsosovu Sonátu mesačného svitu a i. Orfeus bol v roku 1971 na zárok sovietskeho veľvyslanectva zrušený, súbor z klubu vyhodnený a na jeho miesto bol vytvorený klub Rubín. R. Vašíňka existoval naďalej ako herec na voľnej nohe a jeho súbor živil. V roku 1973 sa uchýlil v agitačnom stredisku v Švédskej ulici (Hřebenky), kde uviedol novú inscenáciu z Wenzlovej poézie – Rozházené kopretiny (získal tri ceny na Wolkrovom Prostějove v roku 1975). Od roku 1985 hral na Streleckom ostrove, po prevrate pôsobil v svojom Bytovom divadle na Smíchove a po získaní priestorov bývalého krytu civilnej obrany hral a režíroval v Krytovom divadle Orfeus: Vrať mi moje játra. Inscenoval tiež poéziu L. Kunderu, M. Holuba, Dubillardove Dialógy a pod. V ČRo čtyři Štyri roky uvádzal svoju týždennú reláciu Nežiaduce texty, v ktorej predstavil poslucháčom viac ako sto autorov perzekvovaných totalitným režimom. Zomrel v roku 2016. Podľa https://cs.wikipedia.org/wiki/Radim_Vašíňka alebo podľa Lazorčáková, T. – Roubal, J. 2003, s. 149.

⁴⁶ Bolo založené v Dome pionierov a mládeže v Lužánkách. Ako prvú inscenáciu naštudovali divadlo poézie Inzerát na skřivánka (1961) na základe scenára M. Uhdeho v réžii R. Vašíňku. V rokoch 1959 – 1960 bolo cieľom skupiny pod hlavičkou Divadla poézie X 60 – 61 popularizovať a predkladať divákovi novú poéziu, častou dosiaľ nevydanú a ňou vyjadriť svoj postoj k aktuálnej problematike spoločnosti (napr. A co básník?, 1962 s použitím voicebandu, Jak nás chce štěstí, 1963 a i.). Členovia súboru nadväzovali a udržiavali kontakty s básnikmi a prekladateľmi, napr. s L. Kunderom, V. Maršičkom, A. Kroupom a O. Mikuláškom. V sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch 20. storočia patrilo medzi popredné amatérské autorské divadlo v Čechách a z dramaturgického hľadiska sa venovalo predovšetkým javiskovým adaptáciám próz. Zúčastňovalo sa pravidelne súťaží, napr. Wolkrovho Prostějova, Jiráskovho Hrona a ďalších doma a v zahraničí. Súbor bol činný do roku 1989.

Podľa databázy českého amatérského divadla:

<http://www.amaterskedivadlo.cz/main.php?data=soubor&id=1557>.

⁴⁷ Amatérsky súbor založený študentmi vtedajšieho Pedagogického inštitútu v Ostrave. Pri jeho zrode stáli Luděk Nekuda, Petr Veselý, Petr Ullmann, Edvard Schifauer. Prvou premiérou, študentským večerom nazvaným H3PO4 sa autori a interpreti prihlásili k vlne divadiel malých javiskových foriem, k inšpirácii text-appealu založenej na improvizácii a programovej „nedivadelnosti“. Spočiatku bol inšpirovaný Semaforom, no neskôr si vytvoril vlastnú poetiku ovplyvnenú ostravským kontextom vyznačujúcim sa silným ideologickým tlakom a istou depresívnosťou životného priestoru. Súbor je príkladom autorského divadla šesťdesiatych rokov založeného na kabaretnom princípe divadla, dialógu a na generačnej výpovedi. Ako autorská a herecká dvojica sa od začiatku existencie súboru presadili Luděk Nekuda a Petr Veselý. Po petickom pásme L. Aškenazyho Černá bedýnka (1961) sa programovými titulmi stávajú autorské kabarety Ta rakev (1962), Šlápoty (1963), Kabaret pro štěstí (1963). Divadlo sa postupne poloprofesionalizuje, svoju činnosť v roku 1968 uzatvára. Podľa Lazorčáková, T. – Roubal, J. 2003, s. 102 – 103.

⁴⁸ Pražské divadlo malých javiskových foriem, ktoré pôsobilo od roku 1959 do roku 1965. Vzniklo z podnetu niekoľkých literátov, hercov a hudobníkov. Z literátov išlo najmä o J. R. Picka (kľúčového autora a umeleckého vedúceho divadla) a M. Schulza (dramaturg divadla). Možno ho charakterizovať ako literárny kabaret kombinovaný s dobovou divadelnou revue s dôrazom na satiru, paródiu, persifláž, recesistický až absurdný humor, prostredníctvom ktorého tvorcovia veľmi často komentovali práve aktuálne spoločenské dianie. Z hľadiska hudobnej dramaturgie sa tvorcovia zameriavali na prepojenie poeticky ladených piesní, šansónu, kabaretných kupletov a tramského folku. Podľa [https://cs.wikipedia.org/wiki/Paravan_\(divadlo\)](https://cs.wikipedia.org/wiki/Paravan_(divadlo)).

Brno (1966)⁴⁹, Docela malé divadlo Litvínov (1962)⁵⁰ vedené amatérskym recitátorom a režisérom Miroslavom Kovaříkom a pražské Divadlo na okraji (1969)⁵¹ založené divadelným a televíznym režisérom, scenáristom a dramaturgom Zdeňkom Potužilom.

Divadlo ako umenie životne odkázané na svoju verejnú prezentáciu a komunikáciu sa vždy odohráva v istých spoločenských a politických súradniciach, a tie boli v sledovanom období dané vtedajšou mocenskou štruktúrou na čele s vládnucou komunistickou stranou a socialistickou garnitúrou. Preto neprekvapuje, že sa divadlo v bývalom Československu – a jeho alternatívny prúd obzvlášť – muselo vyrovnávať s neľahkými spoločensko-politickými podmienkami. V každom prípade si je nutné uvedomiť, že v danom čase v zásade žiadna suverénna nezávislá či alternatívna činnosť divadelného súboru – ako sme už na to viackrát v štúdiu upozornili – nebola možná. Každý súbor musel mať svojho zriaďovateľa, ktorému sa

⁴⁹ Súbor vznikol vďaka režisérovi Jiřímu Pavloušekovi ako študentské teleso z divadla poézie Konvencie a pôsobil v rokoch 1966 – 1972. Od divadla poézie prešiel k divadlu rituálu a fyzickej akcie, staval na princípoch artaudovského divadla krutosti a inšpiroval sa tvorbou Living Theatre. Preslávil sa predovšetkým inscenáciou Archimimus (1968) v hlavnej úlohe Petra Oslzlého a získal na festivale v Záhrebe zlatú cenu. Česká premiéra sa v súvislosti s okupáciou a následnými politickými udalosťami odohrala až v roku 1970. Ďalšou významnou inscenáciou súboru bola Poslední bitva krále Saradanapala (1972), ktorá tematizovala bezvýchodiskový stret jedinca so spoločnosťou. Šokovala diváka animálnosťou hereckého prejavu a agresívnou drastickosťou podobenstva. V tomto roku bola činnosť súboru po viacerých čiastkových obmedzeniach zakázaná.

Podľa <http://www.amaterskedivadlo.cz/main.php?data=soubor&id=1633> alebo Lazorčáková, T. – Roubal, J. 2003, s. 179.

⁵⁰ S príchodom Miroslava Kovaříka sa zmenil názov súboru na Docela malé divadlo a začalo sa hlásiť k poetike ďalších malých divadiel tejto doby, akými sú SeMaFor, Divadlo Na zábradlí, brnenské Divadlo X a ďalšie. Výrazne sa zmenil výber textov, prístup k nim a spôsob práce. Pod Kovaříkovým vedením bola uvádzaná poézia amerických a českých autorov z obdobia pred 2. svetovou vojnou a počas vojny, neskôr i autori z päťdesiatych a šesťdesiatych rokov. Hlavným, no nie jediným rozvíjaným druhom členmi súboru bolo divadlo poézie. Súbor tiež realizoval filmappealy, výstavy, hudobné a diskusné večery. V roku 1967 bol tiež organizovaný happening. Zhruba raz za dva mesiace sa tu konali text-appealové Večery bez obalu, na ktorých participovali aj hostia z iných malých divadiel. Do povedomia sa toto teleso dostáva inscenáciou Bon Jour, Amour (1962), ktorá získala o rok neskôr ocenenie na 33. ročníku festivalu Jiráskov Hronov za réžiu a herecký výkon M. Kovaříka. Podľa <http://litvinov.sator.eu/kategorie/litvinov/v-letech-1949-1989/docela-male-divadlo>.

⁵¹ Spolu s Mikulášom Jelínkom a Petrom Matějů založili v roku 1969 Divadlo na okraji, ktoré malo klubovňu v prázdnej garáži, bývalej predajni v dome Potužilovcov v Dejviciach. Po zakázanej premiére Lautréamontových Spevov, Spevov Maldororových (1970) inscenátori uviedli Blokov text Dvanásť (1971) v autorskej úprave a réžii Zdeňka Potužila, v Jelínkovom hudobnom spracovaní. Táto a ďalšie inscenácie vniesli do českého divadla poézie vypätý subjektizmus, nový prístup v práci s básnickým textom a významne ovplyvnili jeho ďalší rozvoj a smerovanie. V období najtuhších začiatkov normalizácie končila inscenácia na záver pridaným dvojverším „Slobodu, slobodienku, bez kríža, bez kata!“ Ale aj napriek nechuti vládnucich orgánov k neobvyklému spracovaniu vyzneniu inscenácie, vďaka podpore poroty a ohodnoteniu dvoma hlavnými cenami a diváckej cene, sa nedovážili „revolučnú poému“ sovietskeho básnika zakázať. V roku 1974 Z. Potužil založil A-štúdio ako amatérsku skupinu pri Dno a spočiatku ho spoločne s M. Jelínkom viedol v duchu svojej poetiky. V rokoch 1995 – 2004 pôsobil ako umelecký šéf a režisér Divadla Rokoko Mestských divadiel pražských. Podľa <http://www.amaterskedivadlo.cz/main.php?data=osobnost&id=1574>.

musel za svoju činnosť zodpovedať a ktorý na súbor vyvíjal aj rôzny tlak motivovaný zase jeho zodpovednosťou voči vyšším príslušným orgánom štátne preorganizovanej a kontrolovanej kultúry. Z tejto siete direktívneho riadenia a všestranného dohľadu sa vymykali – ako ich presne charakterizoval Jan Roubal (2003: 38) – „iba jednorazové, príležitostné akcie poloverejného charakteru, napr. rôzne školské predstavenia či vystúpenia skôr paradivadelného typu v rámci školských akadémií, plesov, recesne ponímaných študentských večierkov, vernisáží a happeningov konajúce sa však zvyčajne len pre spriaznené publikum, ktoré sa vopred poznalo a vytváralo tak dôvernú komunitu.“

Celkovo možno o „mode vivendi“ vtedajšieho československého alternatívneho divadla v sledovanej oblasti a období konštatovať, že sa tu – síce v menšom meradle a nerovnomerne rozloženej škále – objavujú typické črty podmienok a pomerov, v ktorých sa činnosť týchto súborov odohrávala vo všetkých regiónoch. Súbory tohto typu divadla sa s nimi vyrovnávali po svojom. Niekedy volili cestu parciálnych kompromisov (v prípade amatérskych telies nimi boli napr. občasné „príležitostné“ vystúpenia v rámci oficiálne organizovaných spoločenských akcií), niekedy hovorili – súhlasne s J. Roubalom (2003: 39 – 40) – „poetikou náznakov, analógií a metafor, inokedy zase slobodným humorom a tvorivou hravosťou, často aj priamymi výrazmi generačného morálneho nepokoja.“ Jedno je však neodškriepiteľné, že ich bytostnou silou bola nákazlivá autentickosť, „poučené“ a solidárne publikum a vitálna schopnosť urobiť často z núdze svojho periférneho postavenia cnosť hrdého sebavedomia vlastnej identity. Tieto skutočnosti sa premietli aj do činnosti prešovského študentského divadla a našli svoj umelecký odraz aj v dramaturgii divadelného festivalu AP.

K českým alternatívnym divadelným súborom, ktoré v novom miléniu vystúpili na tomto podujatí patria: BÍLÉ DIVADLO Ostrava: *Červený kohout letí k nebi* (2001), réžia: Jan Číhal; DNO Hradec Králové: *Ryža, Operetka, Rychlé šípy, Oslík, Gomez...* (2002), réžia kolektív; DEKADENTNÍ DIVADLO BERUŠKA Brno: *Midi Lidi* (2003), réžia kolektív; SPOLEK RICHELIEU Praha: M. H. Frys *Vy tomu věříte? Aneb Don Quijote de la Mancha* (2004), réžia Martin Frys a Jana Pilátová; DIVADLO V 7 A PŮL – KABINET MŮŽ Brno: Roger Krowiak *Tajemství zákerného paštikáře* (2006), réžia: Ondřej Elbel; RECITAČNÁ SKUPINA Prostějov: *Tragaču, Tragaču* (2007), réžia: Hana Kotyzová; NOVÁ SÍŤ Praha: James Donlon, Vojta Švejda *Albert se bojí* (2008), réžia: James Donlon; DEKADENTNÍ DIVADLO BERUŠKA Brno: *Zlatá nálada (okamžitý low –fi muzikál pre tri hlasy)* (2008), réžia: kolektív; HANDA GOTE research & development Praha: *Emily, Hlbiny a farby samoty* (2010), réžia: kolektív; KATEDRA PANTOMÍMY HAMU Praha – CIRKUS MLEJN: *Postav na čaj!* (2010), réžia: Eliška Brtnická a Jana Klimová; JEDEFRAU.ORG – CRISTINA MALDONADO Praha: *What she does* (2012), réžia: Cristina Maldonado a Tomáš Procházka; BÍLÉ DIVADLO Ostrava: *Z tohto obrazu už nikdy neodejdu* (2012), réžia: Jan Číhal, ALFRED VE DVOŘE Praha, Helsinki: Pasi Mäkelä *Tonttu (Performance)* (2013), réžia: Pasi Mäkelä; PALÁC AKROPOLIS Praha: *ČEZko forever / Skutočná udalosť* (2013), réžia: Petr Boháč; DNO Hradec Králové: *Den Dna* (2014), réžia: Jiří Dobeš, Jiří Jelínek a kol.; NEKROTEATER Praha: *NEKROgames* (2014), réžia: Jana Micenková; D' EPOG Brno: *Vše, co je krásne, rozmnožit má se* (2015), réžia: Lucia Repašská; ARTWAY THEATRE Praha: Martina

Balážová / Marcela Magdová *Ženská epopeja* (2015), réžia: Martin Satoranský; KATEDRA ALTERNATIVNÍHO A LOUTKOVÉHO DIVADLA DAMU Praha a DIVADLO DISK Praha: V. Wolf, K. Hutečková *K majáku, do strany 73* (2016), réžia: Klára Hutečková.

ZÁVER

V syntéze by sme mohli konštatovať, že medzi kontextom slovenskej národnej divadelnej kultúry a prešovským regionálnym súborom prebiehala kontinuálne pulzácia inšpiratívnych podnetov, ktoré mali tak podobu racionálnej a vopred pripravovanej koncepcie, ako aj spontánnej reakcie na podnet zvonku. Ten neraz nadobúdala podobu prekvapujúco autentickej estetickej hodnoty, ktorá zväčša predstavovala iba latentnú filiáciu s prvotným podnetom a v prepojení na recipienta s osobitým štatútom v národnom kontexte vytvárala nečakane jedinečný divadelný artefakt (napr. *Džura* (1968), *Démon* (1967), *Fragmenty* (1974), *Živý nábytok* (1975), *Tip-top biotop* (1976), *Materstvo* (2011), *Človek etudový alebo Konšpirácia alebo Od skúšky k predstaveniu* (2013) a pod.).

Aj týmto spôsobom sa usilovala jedna línia slovenského divadla – alternatívna scéna – nivelizovať „zaostávanie“ slovenského divadla za európskym, príp. svetovým kontextom. Neraz išlo o spontánnu aktivitu, ktorá mala prekvapujúco umelecké výsledky efektívnejšie a vitálnejšie než dlhodobo pripravované a racionálne sofistikované projekty, ktorým však často chýbala duša alternatívy.

REFERENCIE A CITÁCIE

- ARONSON, A. 2011. *Americké avantgardní divadlo*. Praha : Akademie múzických umění. 207 s. ISBN 978-80-7331-219-0.
- BABIÁK, M. 2006/2007. *Slovenská dramatika na prahu 21. storočia*. In Kontexty Alternatívneho divadla II. (Eds.) J. Gbúr, K. Horák, M. Pukan. Prešov : Filozofická fakulta PU. 372 s. ISBN 80-8068-561-4
- DEGLER, J. 2008. *Teatr*. In Leszek Mądzik. *Teatr, scenografia, warsztaty, fotografia, plakat*. Kielce : Wydawnictwo Jedność. 175 s. ISBN 978-83-7442-911-5.
- Divadlo chléb a loutky*. 1972. Praha : Divadelní ústav / Scénografie č. 30. s. 3. 64 s.
- Divadlo „X“ Brno. Dostupné na internete:
<http://www.amaterskedivadlo.cz/main.php?data=soubor&id=1557>.
- Divadélko pod okapem. Podľa LAZORČÁKOVÁ, T. – ROUBAL, J. 2003. *K netradičnímu divadlu*. Praha : Pražská scéna. s. 102 – 103. ISBN 80-86102-41-6.
- Divadlo Paravan Paha. Dostupné na internete:
[https://cs.wikipedia.org/wiki/Paravan_\(divadlo\)](https://cs.wikipedia.org/wiki/Paravan_(divadlo)).
- Divadlo Quidam Brno. Dostupné na internete:
<http://www.amaterskedivadlo.cz/main.php?data=soubor&id=1633>.
- Docela malé divadlo Litvínov. Dostupné na internete:
<http://litvinov.sator.eu/kategorie/litvinov/v-letech-1949-1989/docela-male-divadlo>.

Divadlo na okraji Praha. Dostupné na internete:

<http://www.amaterskedivadlo.cz/main.php?data=osobnost&id=1574>.

GIDE, A. 1967. *Vatikánské kobky*. Praha : Odeon. s. 214.

GROTOWSKI, J. 2007. *Ku teatrowi ubogiemu*. (Eds.) E. Barba a L. Kolankiewicz. Wrocław : Instytut im. Jerzego Grotowskiego. 254 s. ISBN 978-83-923635-0-7.

HORÁK, K. 1981. *Slovo, gesto, obraz, tvar*. Bratislava : Osvetový ústav. 186 s.

HORÁK, K. 2009. *Metamorfózy alternatívneho divadla*. Levoča : Modrý Peter. 261 s. ISBN 978-80-85515-89-3.

HORÁK, K. 2009. *Impulzy, stimuly a modifikátory tvorby divadla alternatívneho typu*. In *Metamorfózy alternatívneho divadla*. Levoča : Modrý Peter. s. 70 – 142. ISBN 978-80-85515-89-3.

HYVNAR, J. 1999. *Hrec v moderním divadle*. Praha : Pražská scéna. 291 s. ISBN 80-86102-07-6.

INŠTITORISOVÁ, D. 2007. *Čítanie v mysli dramatika (Karola Horáka)*. Bratislava : Tatran. 199 s. ISBN 978-80-222-0539-9.

KOŘÁN, J. – Oslzlý, P. (Eds.). 1982. *Living Theatre*. Jazzová sekcia SH. 300 s.

LACIAKOVÁ, D. 2006/2007. *Lech Raczak v prúdoch Akademického Prešova*. In: Kontexty alternatívneho divadla II. (Eds.) J. Gbúr, K. Horák, M. Pukan. Prešov : Filozofická fakulta PU. 372 s. ISBN 80-8068-561-4

LAZORČÁKOVÁ, T. – ROUBAL, J. 2003. *K netradičnému divadlu*. Praha : Pražská scéna. 207 s. ISBN 80-86102-41-6.

MARČOK, V. 2004. *Premeny dramatickej tvorby*. In Viliam Marčok a kol. Dejiny slovenskej literatúry III. Bratislava : Literárne informačné centrum. 471 s. ISBN 80-88878-87-X

PAVLOVSKÝ, P. a kol. 2004. *Základní pojmy divadla: Teatrológický slovník*. Praha : Libri, Národní divadlo. 348 s. ISBN 80-7277-194-9.

ROTTENBERG, A. 2012. *Náčrty tvaru*. In Akademia Ruchu. Miasto. Pole akcji. Warszawa : LEGA. 160 s. ISBN 978-83-61156-49-9.

SEMIL, M. – WYSIŇSKA, E. 1998. *Slovník světového divadla 1945 – 1989*. Praha : Divadelní ústav. 510 s. ISBN 80-7008-066-3.

SLOVIAK, J. – CUESTA, J.: Jerzy Grotowski. Warszawa : Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2010. 207 s. ISBN 978-83-235-0736-9.

VAŠINKA, R. Dostupné na internete: https://cs.wikipedia.org/wiki/Radim_Vařinka

WÓJCIAK, E. 2007. *Arka*. In Teatr Ósmego Dnia. (Eds.) P. Skorupska. Warszawa : Ośrodek KARTA, Dom Spotkań z Historią. 247 s. ISBN 978-83-61283-31-7.

SOCIAL SCIENCES: ECONOMICS

THE DEVELOPMENT OF CORPORATE TAX IN EU-28 (VÝVOJ KORPORÁTNEJ DANE V RÁMCI KRAJÍN EÚ-28)

doc. Ing. Anna Bánociová, PhD., Ing. Slavomíra Martinková⁵²

Abstract

An exploration of the development of corporate tax in the tax system is often complemented by a comparison of corporate tax revenues among countries in a period of time. Mutual comparison of this source of income of the state budget is mostly performed by traditional fiscal indicators, through tax rates and tax allowances. Based on theoretical and empirical assumptions, the contribution highlights the positives and negatives of the comparison of corporate tax revenues and their determinants among countries. The aim of this paper is to assess their progress via traditional analysis of tax determinants and through methods of non-hierarchical clustering process (k-means) in the EU-28 in three, respectively four formed clusters in the surveyed period, in years 2000, 2005, 2010, 2015. The k-means method suppresses the effects of correlated variables between objects, allows the repetition of objects at the same time into multiple clusters and visualisation of solutions. Results of the analysis indicate that despite the ongoing harmonisation of corporate taxation in the EU-28 member states, the process of tax rates reduction did not markedly show in the growth of tax revenues. It is the result of a more significant impact of specifics of tax bases, provision of tax relief and improving the economic situation of the EU-28.

Keywords

corporate tax revenues, tax quote II, tax rates, k-means analyses

Abstrakt

Skúmanie vývoja korporátnej dane v rámci daňového systému je častokrát doplnené komparáciou korporátnych daňových príjmov medzi krajinami navzájom za určité časové obdobie. Vzájomné porovnávanie tohto zdroja príjmov štátneho rozpočtu je najčastejšie realizované tradičnými daňovými indikátormi, prostredníctvom daňových sadzieb a daňových kvót. Na základe teoretických a empirických východísk príspevok poukazuje na pozitíva a negatíva porovnávania korporátnych daňových príjmov a ich determinantov medzi krajinami. Cieľom príspevku je prostredníctvom tradičnej analýzy daňových determinantov a metódy nehierarchického postupu zhľukovania (k-means) zhodnotiť ich vývoj v krajinách EÚ-28 vo vytvorených troch, resp. štyroch zhľukoch v skúmaných časových obdobiach, v rokoch

⁵² Katedra financií, Ekonomická fakulta, Technická Univerzita v Košiciach, Nemcovej 32, 040 01 Košice, anna.banociova@tuke.sk, slavomira.martinkova@tuke.sk

2000, 2005, 2010 a 2015. K-means metóda potláča vplyv korelovaných premenných medzi objektmi, umožňuje opakovanie sa objektov súčasne do viacerých zhlukov a vizualizáciu riešenia. Výsledky analýzy naznačujú, že napriek pokračujúcej harmonizácii korporátnej dane v členských krajinách EÚ-28, proces znižovania sadzieb daní sa nepreukázal výrazne na raste daňových príjmov. Je to výsledkom signifikantnejšieho vplyvu špecifik daňových základov, poskytovaní daňových úľav a zlepšujúcej sa ekonomickej situácie EÚ-28.

Kľúčové slová

korporátne daňové príjmy, daňová kvóta II, korporátne daňové sadzby, k-means analýza

JEL Classification

H20, H26, H60

1. Úvod

Daň je považovaná za významný ekonomicko-právny inštitút, ktorému sa venuje odborná, právna i ekonomická literatúra. Všeobecne, podľa OECD (2016) je definovaná ako povinná, zákonom stanovená nenávratná platba voči verejným rozpočtom. Porovnateľne ju vymedzuje i odborná a ekonomická literatúra (Mrkývka, a kol., 2004; Medved' a kol., 2009; Bánociová, 2013). V prípade členských krajín EÚ-28 je korporátne daň vymedzená v príslušných zákonoch špecifikujúcich túto daň, príjmy podliehajúce tejto dani, príp. sadzby dane a ich osobitosti (Kubátová, 2010). Význam korporátneho zdanenia narástol predovšetkým za ostatných 15 rokov, kedy sa jednotlivé členské krajiny zaviazali presunúť svoje daňové zaťaženie z nepriamych na priame dane. Význam postavenia klasifikácie korporátnych daní vyplýva z potrieb každodennej praxe a z potrieb ďalších analýz zdaňovania korporácií. Cieľom príspevku je prostredníctvom tradičnej analýzy daňových determinantov a metódy nehierarchického postupu zhľukovania (k-means) zhodnotiť ich vývoj v krajinách EÚ-28 vo vytvorených 3, resp. 4 zhľukoch v skúmaných časových obdobiach, v rokoch 2000, 2005, 2010 a 2015.

2. Teoretické a empirické východiská skúmania daňových determinantov korporátnych daňových príjmov

Skúmanie vývoja korporátnej dane je motivované poznaním jej postavenia v rámci úlohy inštrumentu hospodárskej politiky, kde je korporátne daň kategorizovaná do skupiny nepriamych nástrojov fiškálnej politiky, slúžiacej k napĺňaniu príjmovej stránky verejných rozpočtov a k redistribúcii nového vytvoreného produktu. V prípade, že je nastavená na postačujúcu úroveň a prináša dostatočné príjmy do verejného rozpočtu, je schopná vykonávať všetky úlohy fiškálnej politiky (Široký, Stílková a Krajňák, 2016). Rovnako, postavenie korporátnej dane môže byť vnímané cez praktické využitie fiškálnych inštrumentov na presadzovanie ekonomických, sociálnych a politických cieľov krajiny, ovplyvnenie vývoja ekonomiky, jej dynamiky a rastu (Stiglitz, 2000; OECD, 2014; Schultzová, 2015).

Prednosťou korporátnej dane v kontexte daňovej politiky je jej efektívne využitie v rámci zdanenia ziskov spoločností, ktoré by mohli uniknúť na úrovni zdanenia fyzických osôb

(Slemrod, 2004). Z pohľadu daňovej teórie sú charakterizované aj niektoré nedostatky korporátnej dane, podľa ktorých nie je jej ekonomické postavenie žiaduce. Hlavným nedostatkom zdanenia korporácií je obťažnosť zadefinovania zdaniteľných príjmov, zdaniteľných ziskov korporácií (Kubátová, 2010) alebo jej neopodstatnenie v kontexte zvláštnej zdaňovacej kapacity (Jackson a Brown, 2003). Napriek nejednoznačnej teoretickej odôvodniteľnosti jej postavenia a úlohy je táto daň súčasťou daňových systémov a daňová teória ju zapracováva do systému priamych dôchodkových daní.

V prepojení na daňovú teóriu plní existencia korporátnej dane viaceré významné úlohy a ovplyvňuje makroekonomický vývoj (Kubátová a Říhová, 2009). S cieľom skúmať korporátne dane, dynamické veličiny ovplyvňované v čase viacerými faktormi, táto časť príspevku venuje pozornosť daňovým determinantom korporátnych daňových príjmov. Tie sa do úrovne korporátnych daňových príjmov premietajú v krátkodobom i dlhodobom horizonte v podobe merateľných daňových ukazovateľov, ktorými sú:

- nominálna daňová sadzba (Standard Tax Rate, STR) vyjadrená v %,
- priemerná daňová sadzba (Average Tax Rate, ATR) vyjadrená v %,
- efektívna daňová sadzba (Effective Average Tax Rate, EATR) vyjadrená v %,
- korporátne daňové zaťaženie, vyjadrené ako daňová kvóta II (suma korporátnych príjmov (Corporate Income Taxes, CIT) vrátane sociálnych a zdravotných odvodov, vyjadrená k HDP v %).

Skúmanie tradičných determinantov korporátnych príjmov sa venuje značná časť ekonomickej literatúry (Kenny a Winer, 2006; Clausing, 2007; Karagöz, 2013; Godar, Paetz a Truger, 2014; Zuluaga, 2016). S cieľom skúmať tieto indikátory je potrebné poznať aj nástrahy, ktoré vyplývajú z ich podstaty. V tabuľke nižšie (Tabuľka 1) sú uvedené vybrané štúdie, podľa ktorých je skúmanie korporátnych daňových príjmov na základe tradičných daňových determinantov nepostačujúce. Tabuľka ďalej uvádza obdobie a vzorku skúmaných krajín, metódy skúmania, vstupné premenné a zhrnutie v kontexte daňových determinantov korporátnych príjmov.

Tabuľka 1: Prehľad literatúry skúmajúcej korporátne daňové príjmy (CIT)

Autori	Rok skúmania	Skúmané krajiny	Metódy skúmania	Vstupné premenné	Zhrnutie v kontexte daňových determinantov
Auerbach a Poterba 1987	1964-1991	USA	• komparácia, • dekompozície daňových sadzieb,	• CIT/TR, • CIT ako % HDP, • ATR, STR, EATR, • miera návratnosti	• klesajúce korporátne príjmy sú výsledkom poklesu zisku korporácií a rastu mobility kapitálu; • najväčším akceleratorom vývoja sú daňové sadzby;

Autori	Rok skúmania	Skúmané krajiny	Metódy skúmania	Vstupné premenné	Zhrnutie v kontexte daňových determinantov
Devereux, Griffith a Klemm 2002	1980-2000	18 EU, G7	• komparácia vývoja dlhodobých zmien,	• CIT/TR, • CIT ako % HDP, • STR, EATR,	• je nutné sledovať komplexnosť vývoja korporátnych daňových príjmov; odlišné závery pomerových ukazovateľov; • determinantom korporátnych príjmov sú náklady do investície korporácií;
Devereux, Griffith a Klemm 2004	1996-2001 1980-2000	UK, G7	• komparácia vývoja dlhodobých zmien,	• CIT/TR, • CIT ako % GDP, • STR, EATR, • EMTR	• determinantom je zvýhodnené odpisovanie, ziskovosť sektora najmä v oblasti finančných služieb.

Zdroj: Vlastné spracovanie autorov

Za základný determinant korporátnych daňových príjmov (CIT), ktorý ovplyvňuje najmä správanie sa korporácií a ich investičné aktivity, je považovaná nominálna daňová sadzba (STR). Napriek tomu, že neodzrkadľuje dostatočne komplexné informácie o výške korporátnych daňových príjmov, najmä z dôvodu možnosti zníženia ziskov korporácií vopred uplatnením daňovej legislatívy na zdaniteľný príjem, dochádza tak k ich skresleniu. Indikátor je spoľahlivý v prípade obmedzených príležitostí daňovníkov znížiť svoj daňový základ. Závislosť medzi výškou STR a CIT je predmetom viacerých výskumov, pričom výsledky ukazujú na negatívny vzťah medzi výškou STR a výškou CIT (Devereux, Griffith a Klemm, 2004; Clausing, 2007). Ďalšou alternatívou pre skúmanie daňového zaťaženia korporácií je priemerná daňová sadzba (ATR), ktorá slúži najmä ku skúmaniu celkového korporátneho sektora, pretože zohľadňuje i dopady daňových úľav a iné faktory ovplyvňujúce konečnú daňovú povinnosť. Skúmanie CIT len na základe zohľadnenia predchádzajúcich indikátorov je nepostačujúce, pretože nezohľadňuje daňovo-odpočítateľné položky korporácií, i keď zohľadňuje mnohé iné faktory, ktoré sa považujú za dôležité pre investičné a pracovné stimuly a môžu v určitých prípadoch dávať zavádzajúce informácie o svojich účinkoch na daňovú sústavu (MFSR, 2001). Tieto indikátory boli samostatne využívané najmä v 80. rokoch 20. storočia. Neskoršie štúdie sú zameriavané na skúmanie faktorov, najčastejšie na STR a efektívnu daňovú sadzbu (EATR), ktoré ovplyvňujú CIT v súvislosti s výškou implicitných daňových sadzieb alebo daňových kvót v rámci jednej krajiny, resp. v skupine krajín (Auerbach a Poterba, 1987).

Druhý spôsob skúmania CIT je určený ich percentuálnym podielom k HDP, využívaný napr. autormi Kubátová a Říhová (2009) alebo Castro a Camarillo (2014). Autori zaznamenávajú pozitívny vzťah medzi vývojom CIT a HDP. Avšak, tento pomerový ukazovateľ poskytuje len obmedzené daňové informácie o vývoji daňových príjmov v krajine. S cieľom zachytiť vývoj, ako aj zmeny v daňových systémoch, daňových základniach a daňových sadzbách, Devereux,

Griffith a Klemm (2002) zaznamenávajú vo väčšine krajín pokles CIT spojený s dvoma dôvodmi. Prvý vyplýva z legislatívnych zmien znižujúcich STR, čo negatívne ovplyvňuje zisky spoločností a návratnosť investícií. Druhý dôvod je založený na kritike spôsobu analýzy CIT. Je zrejmé, že porovnávať daňové príjmy medzi krajinami na základe jedného, príp. dvoch indikátorov, nie je postačujúce. Keďže je možné ich porovnať vo vzťahu k HDP alebo k celkovým daňovým príjmom, naznačený vývoj je ovplyvnený kolísavosťou z dôvodov iných ako sú samotné daňové systémy. Závisia na veľkosti korporátneho sektora a na relatívnej veľkosti CIT v pomere k HDP. Pri dlhodobom pozorovaní, priemerne korporátne príjmy vzťahom k HDP ostávajú stabilné. Medzi faktory, ktoré ovplyvňujú výšku a vývoj pomeru CIT k HDP, možno zaradiť aj rozsah, v akom sa poskytuje ekonomická pomoc cez daňové výdavky, vzťah medzi daňovým základom a HDP, mieru rastu HDP, sumy daňových únikov, časové intervaly medzi vznikom a prijatím zmeny konkrétnej dane a pod. Záujem o meranie daňového zaťaženia korporácií neklesá, naopak, zvyšuje sa z dôvodu trvalého tlaku korporácií na udržanie nízkych sadzieb korporátnej dane z a trvalého tlaku ekonomiky na zabezpečenie spravodlivého daňového zaťaženia.

3. Metodológia a údaje

Cieľom príspevku je prostredníctvom tradičnej analýzy daňových indikátorov a metódy nehierarchického postupu zhlukovania (k-means), zhodnotiť vývoj determinantov korporátnych daňových príjmov v krajinách EÚ-28 vo vytvorených zhlukoch v rokoch 2000, 2005, 2010 a 2015. Analýza príspevku rozdelená na dve časti. Medzi tradičné determinanty skúmania korporátnych daňových príjmov je zaradená STR, vyjadrená v %. V prvej časti analýzy je pozorovaný ich vývoj v období rokov 2000, 2005, 2010 a 2015. Následne je realizované skúmanie korporátnych daňových príjmov cez daňovú kvótu II vo forme podielu korporátnych daňových príjmov k celkovým daňovým príjmom, vyjadrenú v %. Tieto indikátory spolu s EATR a HDP per capita tvoria rozhodovacie kritéria pre nehierarchické zhlukovanie metódou k-means, ktorá je predmetom druhej časti analýzy. Zhlukovacia analýza je realizovaná v rozhraní programu R s použitím balíka *Cluster*. Kategorizácia krajín je realizovaná na základe Mahalanobisovej vzdialenosti. Využívaná vzdialenosť potláča vplyv korelovaných premenných medzi objektmi i a j je určená vzťahom:

$$d_{ij} = (X_i - X_j)' \cdot S^{-1} (X_i - X_j) \quad (1)$$

kde S je zjednotená výberová kovariančná matica a X_i ktorá predstavuje hodnotu premennej pre i -tý objekt, X_k je hodnota premennej pre j -tý objekt. Pri zhlukovaní krajín EÚ-28 boli v rámci sledovaného obdobia zoskupené krajiny do zhlukov $C_1, C_2, \dots, C_q$; ($2 \leq q \leq 10$) tak, aby krajiny patriace do toho istého zhluku boli podobné a krajiny patriace do rôznych zhlukov boli odlišné. Nehierarchické zhlukovanie vychádza z požiadavky znalosti počtu zhlukov na základe porovnania vnútrozhlukového a medzizhlukového rozptylu premenných. Súhrnné hodnotenie je získané analýzou matíc vnútrozhlukovej variability (Cipra, 2013). Vstupnými premennými pre vytvorenie zhlukov sú údaje o výške STR, EATR, zloženej daňovej kvóty, zvolené na základe faktorovej analýzy v rozhraní R využitím balíka *psych* a *NbClust*. Údaje o výške STR, EATR,

korporátnych daňových príjmov a HDP v rámci 28 krajín EÚ sú získané zo štatistickej databázy Eurostat (2017).

4. Analýza

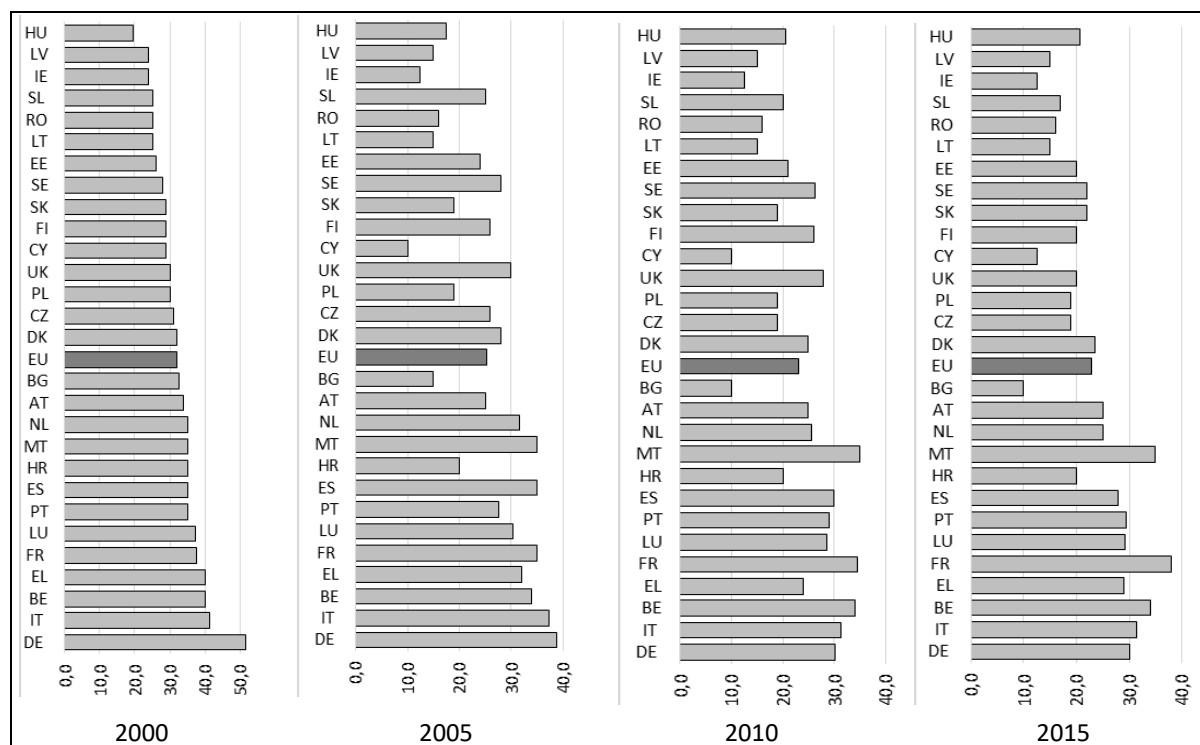
Prvá časť analýzy je venovaná determinantom korporátneho zdanenia, nominálnej daňovej sadzbe a veľkosti zloženej daňovej kvóty. Druhá časť analýzy je venovaná nehierarchickému zhlukovaniu vybraných indikátorov korporátneho zdanenia, konkrétne boli zvolené na základe faktorovej analýzy STR, EATR, CIT/TR a HDP per capita.

4.1. Tradičné spôsoby skúmania korporátnych daňových príjmov

Základný spôsob skúmania úrovne korporátneho zdanenia je realizované prostredníctvom úrovne daňových sadzieb, ktoré môžu významne ovplyvniť úroveň korporátnych príjmov v krajine, ovplyvňovaním ekonomického správania sa korporácií. Výška korporátnej daňovej sadzby v krajinách EÚ-28 je uvedená v tabuľke nižšie (Tabuľka 2) v štyroch rokoch.

Priemerná STR sa v rámci EÚ-28 pohybuje v intervale od 32 % (2000) až do výšky 22,8 % (2015). Najvyššia daňová sadzba je zaznamenaná v Belgicku (40,2 %, 2000) a Taliansku (41,3 %, 2000). Najnižšia daňová sadzba je zaznamenaná v Bulharsku (10,0 %, 2010). Počas sledovaného obdobia nastal pokles sadzieb vo všetkých krajinách EÚ-28. Najvýraznejší bol v Bulharsku (zmena o 22,5 %), mierny v Maďarsku (1 %) a k takmer žiadnej zmene nedošlo v prípade Francúzska (-0,2 %). Medzi krajiny s dlhodobou nadpriemernými daňovými sadzbami (nad priemerom EÚ-28 v danom roku) patria Nemecko, Grécko, Španielsko, Francúzsko, Taliansko, Luxembursko, Malta a Portugalsko.

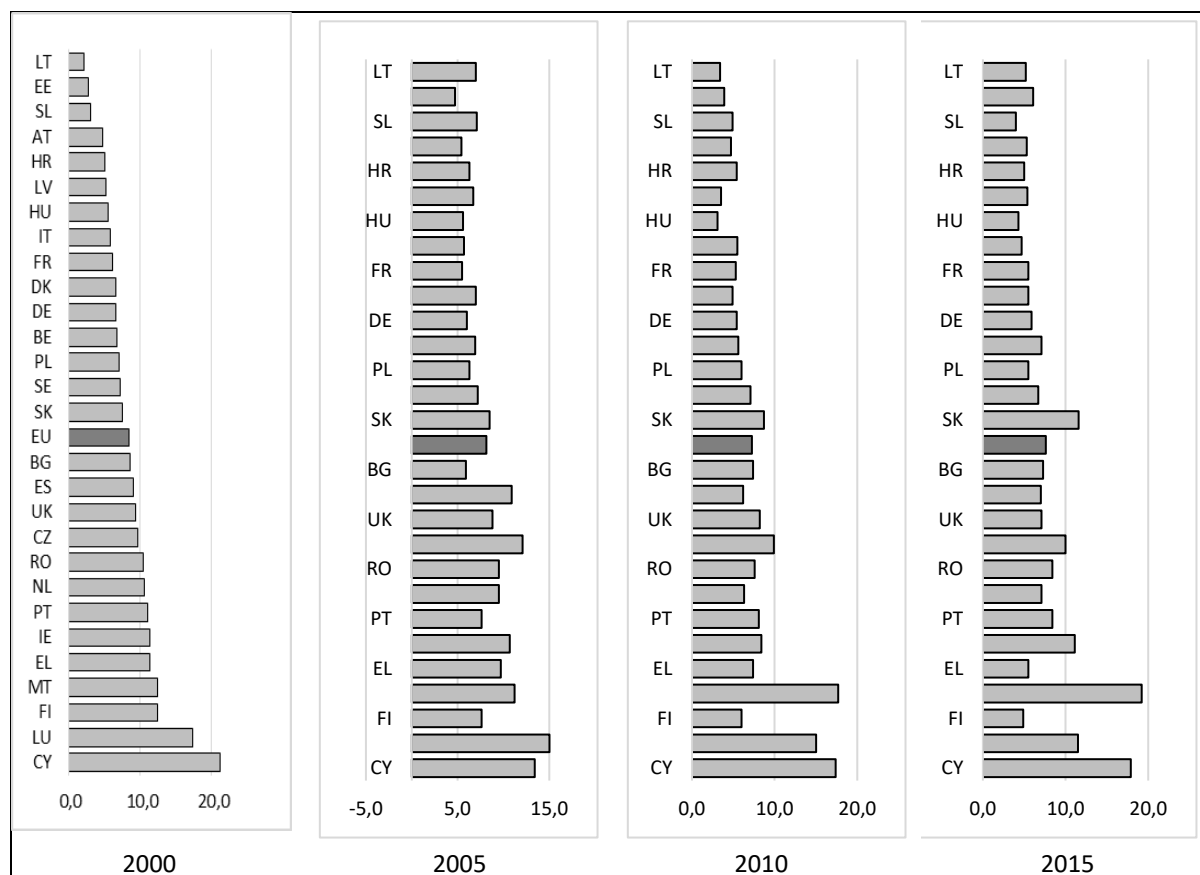
Tabuľka 2: Výška nominálnych daňových sadzieb v krajinách EÚ-28

Zdroj: Vlastné spracovanie autorov

Pre medzinárodné porovnanie korporátnych daňových príjmov je dôležité výšku nominálnej daňovej sadzby doplniť ďalšími ukazovateľmi. Celkové CIT plynúce do ŠR a dáva do pomeru indikátor daňová kvóta II. Od roku 2000 do roku 2015 je zaznamenaný výraznejší kolísavý vývoj daňových kvót II takmer vo všetkých krajinách EÚ-28 (Tabuľka 3). Priemerná daňová kvóta II sa v rámci EÚ-28 pohybuje v intervale od 8,45 % (2000) až do výšky 8,13 % (2005), 7,25 % (2010) a 7,62 % (2015). Pri porovnaní daňovej kvóty II sú pozorované medzi krajinami EÚ-28 viaceré významné rozdiely.

Tabuľka 3: Daňová kvóta II v EÚ-28

Zdroj: Vlastné spracovanie autorov

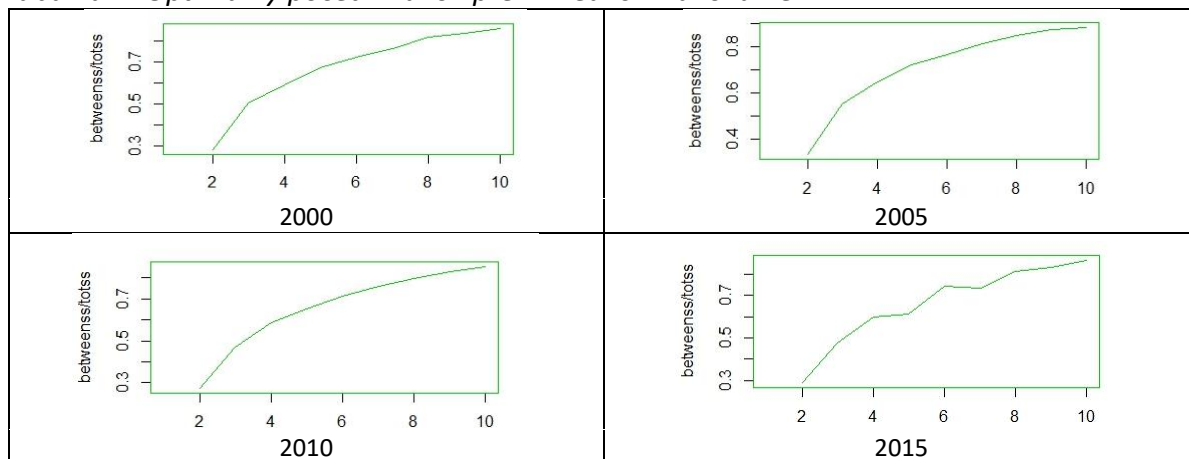
Pokles indikátora v Tabuľke 23 bol zapríčinený predovšetkým ostatnou globálnou ekonomickou krízou, zmenami v ekonomickej aktivite korporácií, daňovej legislatívy ako aj zmenami v úrovni HDP. Najvyššia daňová kvóta II bola v sledovanom období zaznamenaná na Cypre (21,1 %, 2000) a v Luxembursku (17,4 %, 2000). Najnižšia daňová kvóta II bola zaznamenaná v Litve (2,2 %, 2000). Najvýraznejší pokles v období 2000 – 2015 bol pozorovaný v Luxembursku (zmena o 5,9 %), najvýraznejší nárast bol zaznamenaný na Slovensku (4 %) a k takmer žiadnej zmene nedošlo v prípade Belgicka (-0,3 %) a Írska (0,3 %). Medzi krajiny s dlhodobou nadpriemernými daňovými kvótami II (nad priemerom EÚ-28 v danom roku) patria v celom sledovanom období Cyprus, Luxembursko, Malta, Írsko, Rumunsko a Česká republika.

Pokles nominálnych daňových sadzieb je častokrát sprevádzaný kompenzáciou iných zmien v daňovom systéme, najmä zvýhodneným odpisovaním, expanziou korporátneho sektora, či rastom ziskovosti tohto sektora, čo sa následne odzrkadlí v zmene výšky daňového zaťaženia. Priemerná úroveň daňovej kvóty II v EÚ-28 v sledovanom období klesla i napriek znižovaniu STR. Na tomto vývoji sa odzrkadlili viaceré trendy v zdaňovaní korporácií, presun daňového zaťaženia z nepriamych na priame dane v roku 2004, globálna ekonomická kríza v rokoch 2008 – 2011, príp. snaha o harmonizovanie korporátnej dane v EÚ.

4.2 K-menas skúmanie korporátnych daňových príjmov

Pre nehierarchické zhľukovanie EÚ-28 v kontexte realizácie systematického prehľadu spoločných a rozdielných charakteristík indikátorov korporátnych daňových príjmov boli na základe Mahalanobisovej vzdialenosti vytvorené 3, resp. 4 zhľuky v rokoch 2000, 2005, 2010 a 2015, prostredníctvom k-means metódy, ktorá umožňuje zaradenie krajín súčasne do viacerých zhľukov. Výsledky rozhodnutia o počte zhľukov sú uvedené v tabuľke nižšie, vizualizáciou riešenia je možné sledovať vývoj nájdených zhľukov.

Tabuľka 4: Optimálny počet zhľukov pre k-means zhľukovanie

Zdroj: Vlastné spracovanie autorov

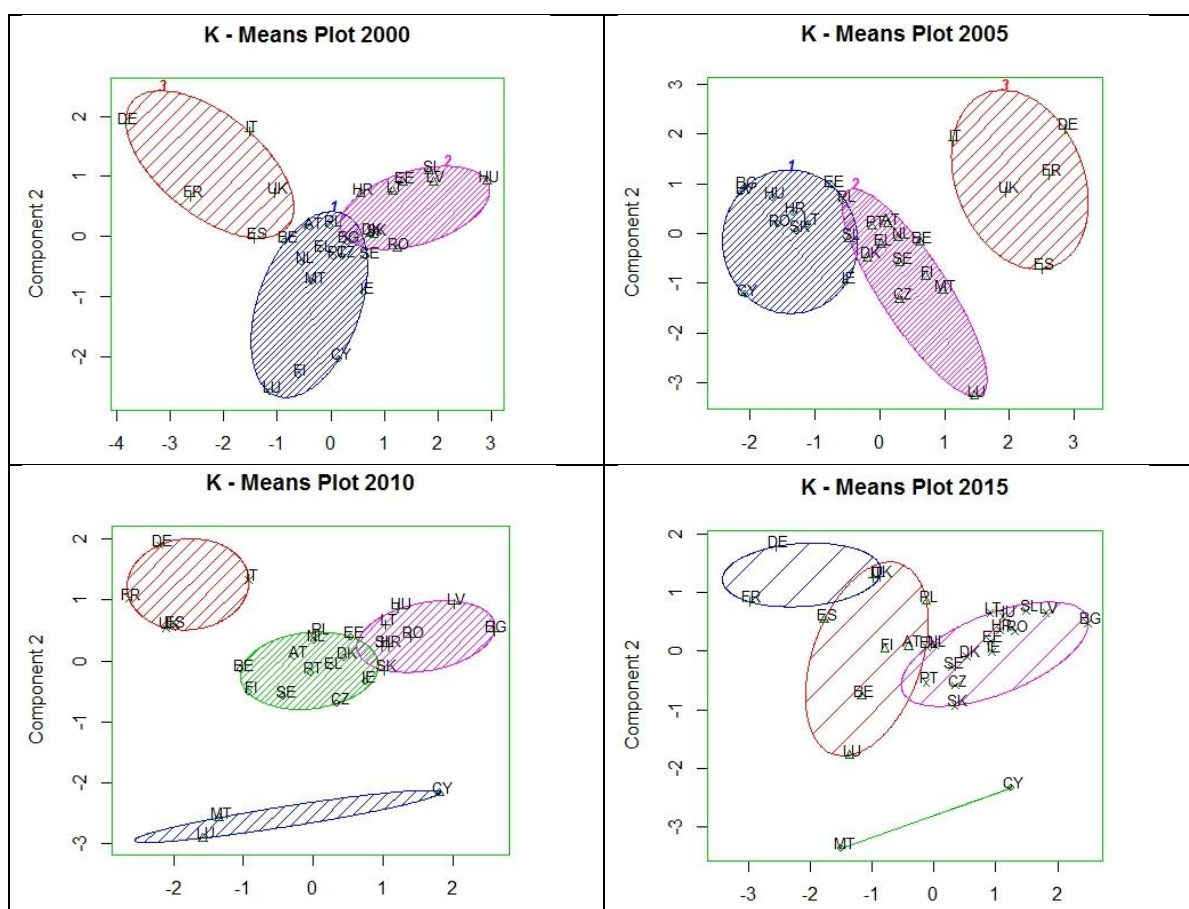
Za optimálny počet boli určené 3 zhľuky v roku 2000 a 2005 a 4 zhľuky v roku 2010 a 2015, pričom testovanie bolo realizované pre určenie optimálneho počtu zhľukov v rozmedzí 2 až 10. Metódou k-means sú vytvorené v roku 2000 3 zhľuky s početnosťou 14, 5 a 9 krajín. Niektoré krajiny vykazujú významné znaky pre ich priradenie do dvoch klastrov. V roku 2005 boli vytvorené 3 zhľuky s početnosťou 12, 11 a 5 krajín. V roku 2010 boli vytvorené 4 zhľuky s početnosťou 8, 3, 5 a 12 krajín. V roku 2015 boli vytvorené 4 zhľuky s početnosťou 2, 15, 4 a 6 krajín. Výsledky ilustrujú grafy zobrazené nižšie (Obrázok 1).

V sledovaných obdobiach je pozorovaná podobnosť konštrukčných prvkov klastrovania ako aj zoskupovania krajín v jednotlivých zhľukoch. Najvýraznejšiu podobnosť zhľukov je v prvom a druhom zhľuku v celom sledovanom období.

Priemerná sadzba dane v prvom zhľuku v roku 2000 – 2015 predstavovala 28,01 % (STR) a 25,59 % (EATR). Tieto krajiny zastupujú predovšetkým staré členské krajiny EÚ-28, pričom podiel korporátnych príjmov k celkovým daňovým príjmom tvorí približne 3,15 %. Druhý zhľuk je v celom sledovanom období tvorený 5, resp. 6 staršími členmi EÚ-28, ktoré rovnako vykazujú podobné konštrukčné prvky v rámci vyšších daňových sadzieb STR a EATR, pričom priemerná STR predstavuje 33,94 %, EATR 26,59 %. Podiel korporátnych príjmov k celkovým daňovým príjmom predstavuje priemerne 2,53 %.

Tretí zhhluk je vytvorený predovšetkým novými členskými krajinami EÚ-28, pre ktoré je typická nižšia daňová sadzba, ktorá predstavuje približne 19,84 % (STR), resp. 18,65 % (EATR). Tieto krajiny disponujú dlhodobo s najnižšími daňovými sadzbami s cieľom zvýšenia daňovej konkurencieschopnosti s pomedzi ostatných krajín EÚ-28. Okrem podobnosti v daňových sadzbách je pozorovaná zhoda aj v daňovej politike, ktorá je cielená na poskytovanie daňových úľav a stimulov.

Obrázok 1: Grafické zhľukovanie krajín EÚ-28 metódou k-means

Štvrtý zhhluk je vyselektovaný až v roku 2010 a 2015, pričom tvorí najskôr 3 a následne už len 2 krajiny, pre ktoré sú typické predovšetkým vyššie korporátne daňové príjmy a z toho vyplývajúci vyšší podiel korporátnych daní na celkových daňových príjmoch, ktorý sa pohybuje na úrovni 5,7 % - 6,3 %. Na takomto vývoji sa podieľa predovšetkým vyššia sadzba dane na Malte (35 %), resp. povinná minimálna daň registrovaných právnických osôb na Cypre vo výške 350 eur od roku 2011. Navyše, s ohľadom na geografickú polohu týchto krajín v nich platí osobitný režim zdaňovania pre lodný nákladný sektor.

Členenie jednotlivých krajín zobrazuje tabuľka nižšie (Tabuľka 4). V rámci metódy zhľukovania nehierarchickým postupom pozorujeme viaceré odlišnosti medzi krajinami EÚ-28, či už vo

výške nominálnej sadzby dane alebo efektívnej sadzby dane a z toho vyplývajúcich rozdielov v príjmoch plynúcich z týchto daní. Odlišnosti medzi jednotlivými krajinami sú zjavné.

Tabuľka 4: Rozdelenie krajín EÚ-28 na základe zhlukovej analýzy k-means

Rok	Klaster1	Klaster2	Klaster3	Klaster4
2000	AT, BE, BG, CY, CZ, EL, FI, IE, LU, MT, NL, PL, PT, SE	DE, ES, FR, IT, UK	DK, EE, HR, HU, LT, LV, RO, SK, SL	
2005	AT, BE, CZ, DK, EL, FI, LU, MT, NL, PT, SE, SL	DE, ES, FR, IT, UK	BG, CY, EE, HR, HU, IE, LT, LV, PL, RO, SK	
2010	AT, BE, CZ, DK, EE, EL, FI, IE, NL, PL, PT, SE	DE, ES, FR, IT, UK	BG, HR, HU, LT, LV, RO, SK, SL	CY, LU, MT
2015	AT, BE, EE, FI, LU, PT	DE, FR, IT, UK	BG, CZ, DK, EE, HR, HU, IE, LT, LV, NL, PT, RO, SE, SK, SL	CY, MT

Zdroj: Vlastné spracovanie autorov

Trendy vo vývoji korporátneho zdanenia sa javia v rozširovaní daňového základu, znižovaní nominálnych daňových sadzieb a poskytovaní daňových úľav a stimulov (Európska komisia, 2016). Štúdie Európskej komisie (2016) informujú, že bude náročné realizovať harmonizáciu tejto dane medzi členskými krajinami. Výška korporátnych príjmov závisí na korporátnej sadzbe dane ako aj na daňovom základe, ktorý v rámci EÚ-28 doteraz nie je harmonizovaný, hoci snaha o harmonizáciu tohto základu je pozitívne vnímaná všetkými členskými krajinami (Široký, 2008). Analýza naznačuje, že napriek pokračujúcej harmonizácii korporátnej dane v členských krajinách EÚ-28 existujú neustále výrazné odlišnosti medzi jednotlivými krajinami. V rámci sledovaného obdobia, či už tradičnou analýzou alebo nehierarchickým postupom je pozorovaný sústavný proces znižovania daní, čo zvyšuje daňovú konkurenciu medzi krajinami. Z výsledkov daňových kvót II však vyplýva, že pokles zníženia sadzby daní sa nepreukázal na poklese daňových príjmov, čo je pravdepodobne spôsobené trendom v rozširovaní daňových základov v jednotlivých krajinách, poskytovaní daňových úľav a stimulov zahraničným investorom a zlepšujúcej sa ekonomickej situácii vo všetkých krajinách EÚ-28, napriek zaznamenaným miernym výkyvom počas globálnej ekonomickej krízy, ktorá sa v týchto príjmoch odzrkadlila.

Záver

Skúmanie vývoja korporátnych príjmov je motivované cieľom zhodnotiť zmeny, osobitosti a špecifiká ich daňových determinantov v členských krajinách EÚ-28 v dlhšom časovom období, v rokoch 2000 – 2015. Príspevok poukazuje na možnosti skúmania vývoja týchto príjmov prostredníctvom tradičných daňových determinantov a prostredníctvom nehierarchického postupu zhlukovania metódou k-means, kde je v rámci analýzy poukázané na potrebu

komplexného zohľadnenia jednotlivých daňových determinantov za samostatne sledované obdobia. Z analýzy vyplýva, že krajiny EÚ-28 je možné z časového hľadiska rozdeliť do 3, resp. 4 zhlukov, pričom jednotlivé zhluky sú charakterizované podobnými konštrukčnými prvkami. Zo zhrnutia analýzy vyplýva, že napriek dlhodobej snahe Európskej komisie o harmonizáciu korporátnej dane, sú stále zjavné odlišnosti v rámci členských krajín EÚ-28 v konštrukčných prvkoch tejto dane, ako aj v spôsobe zdaňovania korporácií a následných príjmov plynúcich z tejto dane.

Referencie a citácie

- (1) AUERBACH, A.J., POTERBA, J.M., 1987. Why Have Corporate Tax Revenues Declined?, Tax Policy and the Economy, roč. 1, s.1-28.
- (2) BÁNOCIOVÁ, A., 2013. Ekonomické súvislosti daňových únikov pri DPH. Košice: Technická univerzita.
- (3) CASTRO, G.A., CAMARILLO, D.B.R., 2014. Determinants of tax revenues in OECD countries over the period 2001-2011. Contaduría y Administración, roč. 59, č. 3, s.35-59.
- (4) CIPRA, J., 2013. Finanční ekonometrie. Praha: Ekopress, s.r.o..
- (5) CLAUSING, K., 2007. Corporate tax revenues in OECD countries. International Tax and Public Finance, roč. 14, s.115-133.
- (6) DEVEREUX, M.P., GRIFFITH, R., KLEMM, A., 2002. Corporate income tax reforms and international tax competition. Economic Policy, roč. 17, č. 35, s.449-495.
- (7) DEVEREUX, M.P., GRIFFITH, R., KLEMM, A., 2004. How has the UK corporation tax raised so much revenue?, IFS Working Papers W04/04, Londýn: Institute for Fiscal Studies. 28s.
- (8) EUROPEAN COMMISSION (EC), 2016. Taxation Trends in European Union – Data for the EU Member states, Iceland and Norway. European Union: Bietlot in Belgium.
- (9) EUROSTAT, 2017. Eurostat © Database [online] s.a. Dostupné na: <<http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>> [20 február 2017].
- (10) GODAR, S., PAETZ, CH. A TRUGER, A., 2014. Progressive tax reform in OECD countries: perspectives and obstacles. International Labour Office; Global Labour University, Working Paper No. 27. Geneva: ILO.
- (11) JACKSON, P.M., BROWN, C.V., 2003. Ekonomie veřejného sektoru. Praha: Eurolex Bohemia.
- (12) KARAGÖZ, K., 2013. Determinants of Tax Revenue: Does Sectorial Composition Matter?. Journal of Finance, Accounting and Management, roč. 4, č. 2, s.50-63.
- (13) KENNY, L., WINER, S.L., 2006. Tax Systems in the World: An Empirical Investigation into the Importance of Tax Bases, Administration Costs, Scale and Political Regime. International Tax and Public Finance, roč. 13, s.181-215.
- (14) KUBÁTOVÁ, K., 2010. Daňová teorie a politika. Praha: Wolters Kluwer.
- (15) KUBÁTOVÁ, K., ŘÍHOVÁ, L., 2009. Regresní analýza faktorů ovlivňujících výnosy korporativní daně v zemích OECD. Politická ekonomie, roč. 4, s.451-470.
- (16) MEDVEĎ, J. a kol., 2009. Daňová teória a daňový systém. Bratislava: Sprit.

- (17) MRKÝVKA, P. a kol., 2004. Finanční právo a finanční správa. Brno: Masarykova univerzita.
- (19) OECD, 2014. The Distributional Effects of Consumption Taxes in OECD Countries. OECD Tax Policy Studies No. 22. Paris: OECD Publishing. 154s.
- (20) OECD, 2016. The OECD classification of taxes and interpretative guide. Revenue Statistics 2016. Paris: OECD Publishing.
- (21) SLEMROD, J., 2004. Are Corporate Tax Rates, or Countries, Converging?. Journal of Public Economics 88, s.1169-1186.
- (22) STIGLITZ, J.E., 2000. Economics of the Public Sector. New York: W.W. Norton & Company.
- (23) SCHULTZOVÁ, A. a kol., 2015. Daňovníctvo – daňová teória a politika I. Bratislava: Wolters Kluwer.
- (24) ŠIROKÝ, J. a kol., 2008. Daňové teorie – s praktickou aplikací. Praha: C.H. Beck.
- (25) ŠIROKÝ, J., STRÍLKOVÁ, R.: a KRAJŇÁK, M., 2016. Trend, development, role and importance of corporate taxes in the EU. Brno: Akademické nakladatelství CERM.
- (26) ZULUAGA, D., 2016. Why corporation tax should be scrapped. IEA, Discussion Paper No. 74. London: Institute of Economic Affairs.

HARMONIZATION OF ENVIRONMENTAL TAXES INTRODUCED IN EU **(ZHODNOTENIE ENVIRONMENTÁLNYCH DANÍ ZAVEDENÝCH V EURÓPSKEJ ÚNII)**

Juraj Válek, Jana Kušnírová⁵³

Abstract (Bold, 12px)

Excise taxes are taxes that burden the final consumption but are not universal tax, because the tax is applicable to select products whose consumption or sale of state intends to reduce or limit. The purpose of the tax burden on these products is to mitigate the negative impacts of their effects either on human health or the environment. Evaluation of environmental taxes used in the European Union as well as their degree of harmonization. In particular, comparison of the proportion of revenue from environmental taxes to gross domestic product, as well as the structure of environmental taxes in terms of their share of the tax revenues.

Keywords (Bold, 12px)

excise duty harmonization, taxation, environment, environmental tax

Abstrakt

Spotrebné dane, sú daňami, ktoré zaťažujú konečnú spotrebu, ale nie sú daňou univerzálnou, pretože tejto dani podliehajú len vybrané výrobky, ktorých spotrebu alebo predaj má v úmysle štát znížiť alebo obmedziť. Zmyslom daňového zaťaženia pri týchto výrobkoch je zmierniť negatívne dopady ich vplyvu či už na zdravie obyvateľstva, alebo na životné prostredie. Zhodnotenie environmentálnych daní využívaných v rámci Európskej únie, ako aj ich stupeň harmonizácie. Konkrétne porovnanie podielu príjmov z environmentálnych daní na hrubom domácom produkte, ako aj štruktúra environmentálnych daní z hľadiska ich podielu na daňových príjmoch.

Kľúčové slová

spotrebná daň, harmonizácia, daňový systém, životné prostredie, environmentálna daň

JEL Classification

E23, F15, G01, G18, H25, H20, H26, H27, H61

⁵³ Katedra financií, Národohospodárska fakulta, Ekonomická univerzita, Dolnozemska cesta 1, 852 35 Bratislava, juraj.valek@euba.sk, jana.kusnirova@euba.sk

I. Udržateľný rast hospodárstva pri zachovaní kvality životného prostredia prostredníctvom zdaňovania

Otázka udržateľného rastu hospodárstva je v posledných rokoch diskutovanou témou na globálnej úrovni. Je nevyhnutné docieľať aby boli hospodárstva schopné zabezpečiť blahobyt človeka dnes i v budúcnosti, pri zachovaní kvality životného prostredia. Ako riešenie pre zachovanie udržateľného hospodárstva je prezentovaná transformácia ekonomík na takzvané zelené ekonomiky. Podstatou takejto ekonomiky je efektívnejšie využívanie zdrojov, nakladanie s odpadmi a inovácie v ďalších oblastiach, ktoré ovplyvňujú životné prostredie. Európska únia túto snahu vyjadrila akčným programom, ktorý stanovuje environmentálne ciele a smer, akým by sa mali uberať členské štáty v oblasti environmentálnej politiky do roku 2020. Prioritou je znižovanie emisií skleníkových plynov a takzvaná nízkouhlíková ekonomika ako aj medzinárodná konkurencieschopnosť. Štáty musia, vypracovať strategický plán environmentálnej politiky a nájsť vhodný spôsob financovania.

Dôležitou súčasťou hodnotenia stavu ekonomiky je sledovanie konkurencieschopnosti. Pričom všeobecne prevláda názor, že konkurencieschopnosť štátu je určená prevažne z nedaňových faktorov, akými sú stabilita makroekonomického prostredia, vymáhanie práva, rozvinutá infraštruktúra, vzdelanostná úroveň obyvateľov. Avšak aj daňové stimuly majú svoje opodstatnenie. (Schultzová, 2016)

Jedným z najvyužívanejších nepriamych nástrojov environmentálnej politiky štátu je zdaňovanie. Hlavnou výhodou tohto nástroja je schopnosť motivovať prostredníctvom daní výrobcov k inováciám, ktoré sú pozitívne nie len z hľadiska ekológie ale aj hospodárskeho rastu. Environmentálne dane znamenajú prísun finančných prostriedkov do štátneho rozpočtu, ktorými možno stanovené ciele financovať. Environmentálne dane boli zavádzané v daňových systémoch štátov ako je Dánsko, či Holandsko už 90. Rokoch minulého storočia, kde fungujú dodnes. A preto sú tieto krajiny dôkazom toho, že smerovanie k ekologizácii daňových sústav je realizovateľné. Zelené dane sa zameriavajú na aktivity alebo statky, ktoré majú negatívny vplyv na kvalitu životného prostredia. Ich úlohou je motivovať ekonomické subjekty k efektívnejšiemu hospodáreniu a znižovaniu spotreby statkov a služieb, ktoré pôsobia negatívne na životné prostredie. Pričom úlohou vlády je aplikovať v praxi daň tak, aby prinášala žiadateľné výsledky a zároveň bola v koordinácii s ostatnými politikami štátu. Preto aby zelené dane spôsobili žiadateľný efekt u výrobcov či spotrebiteľov, musí vláda počítať s rôznymi faktormi, ktoré do tohto efektu vstupujú. K týmto faktorom patrí napríklad elasticita dopytu zdaňovaného statku, výška daňovej sadzby, či existencia substitútov.

Spotrebné dane zohrávajú z fiškálneho hľadiska významnú a nezastupiteľnú rolu v rámci daňových sústav krajín. Preto patria medzi tie dane, ktoré sú najviac unifikované a harmonizované. Sú neoddeliteľnou súčasťou nepriamych daní vo všetkých vyspelých trhovách ekonomikách, nakoľko príjem do štátneho rozpočtu je relatívne stály a pravidelný, a zároveň sú typické svojou výnosnosťou. A to z takého dôvodu že sú uvalené na taký druh tovaru resp. statku, kde je spotreba jednotlivcov pomerne stála a pružnosť dopytu po týchto statkoch

minimálna. Jedným z prioritných cieľov Európskej únie je presun daňového bremena, a to konkrétne nastavenie štruktúry daňového systému krajiny tak, aby došlo k presunu od zdaňovania práce k ekologickým daniam. Tento bod je v súčasnosti považovaný za kľúčový krok k zelenej ekonomike. K odporúčaniam a nadnárodným stratégiám sa však jednotlivé štáty môžu postaviť rôzne. Aj keď sa Únia snaží nasmerovať štáty prostredníctvom vypracovania rámcových stratégií, intenzita a rozsah aplikácie týchto stratégií sa v jednotlivých členských štátoch odlišuje. Dôležitým atribútom takej veľkej zmeny akou je transformácia na ekologické hospodárstvo je aktívna snaha jednotlivých krajín túto iniciatívu splniť prostredníctvom medzinárodnej spolupráce ale aj vlastnými nástrojmi.

1.1. Teoretické prístupy k skúmanej problematike

V rámci zdaňovania negatívnych externalít nie je možné nespomenúť myšlienky anglického ekonóma Arthura Pigoua. Tvrdil, že neefektívna alokácia zdrojov má svoj pôvod v existencii negatívnych externalít. Ich vznik je podmienený tým, že životné prostredie spadá do kategórie verejných statkov, a teda ho ekonomické subjekty využívajú bez ohľadu na to ako ich rozhodnutia vplývajú na ostatné subjekty, či budúce generácie. Negatívne externality vnímal ako náklady uvalené na tretie strany, ktoré boli spôsobené aktivitou jednotlivca alebo podniku. Bol toho názoru, že ak náklady, ktoré vznikajú v dôsledku znečisťovania životného prostredia nebudú premietnuté v cenách, budú vznikať externé náklady a následne trhovú neefektívnosť. Riešenie vzniknutej neefektívnosti videl v zdanení týchto externalít. Takto uložená daň má dodnes zaužívaný názov Pigouova emisná daň. (Pigou, 1920)

Presun k environmentálnemu zdaňovaniu podľa Stephena Spratta prináša pozitívne aj negatívne dôsledky. Ako pozitívnu stránku vníma prvok tzv. dvojitych dividend, na základe ktorého presun k zeleným daniam prináša viacero výhod. Ako negatívum vidí dopad environmentálnych daní, ktoré sú považované za regresívne. Hypotéza dvojitej dividendy je kľúčovým argumentom v prospech aplikovania environmentálneho zdaňovania a hovorí o dosahovaní nie jedného, ale rovno viacerých pozitívnych cieľov. Okrem environmentálnych zámerov môžu tieto dane priniesť výhodu v podobe generovania príjmov alebo redukovania chudoby obyvateľstva. Environmentálne dane dokážu generovať významnú úroveň príjmov a dosahovať environmentálne ciele len za určitých podmienok. Cieľom ich zavedenia musí byť redukcia, ale nie eliminovanie environmentálnej aktivity a zdaňovaný statok by mal byť cenovo neelastický. Ideálny typ statku na tieto účely by mal mať konkávnu krivku dopytu, čo znamená že s rastom ceny a poklesom požadovaného množstva sa stáva menej elastickým. Takýto typ krivky majú niektoré typy palív. Uvalenie dane na takýto druh produktu by spôsobilo, že by sa najskôr výrazne znížilo požadované množstvo, čím by sa dosiahol pozitívny environmentálny efekt. Potom sa však krivka dopytu stáva stále viac neelastickou, čo spôsobí, že zníženie spotreby sa stane zložitejším. Daň by tak v konečnom dôsledku mala prinášať stabilné príjmy a zároveň znížiť úroveň požadovaného množstva. Efekt ekologických daní na chudobu závisí od súhry dvoch faktorov. Prvým je počiatočný dopad dane v zmysle jej progresie, respektíve regresie. Druhým faktorom je účel, za ktorým sú dane uložené. Pokiaľ príjmy putujú do štátnej pokladnice, vplyv na chudobu sa bude odrážať cez vládne výdavky.

Ak majú príjmy slúžiť špecifickým účelom, vplyv bude hnaný ním. Aj keď by mnohí mohli argumentovať, že príjmy vyzbierané z týchto daní by mali byť využité na realizovanie environmentálneho cieľa, Spratt vidí úspech dane v poskytnutí akceptovateľných substitútov. Na druhej strane, environmentálne dane sú často regresívne, čo sa môže prejavovať dvomi spôsobmi. Prvý spôsob je ex-ante mechanizmus v podobe výnimiek zo zdanenia, dotácií alebo rabatov smerovaných na nízko príjmovú vrstvu. Avšak, okrem toho že tento mechanizmus dokáže zmierniť dopad dane na chudobnejšiu vrstvu, môže spôsobiť aj neefektívnosť dane. Ex-ante mechanizmus by okrem toho spôsobil zníženie príjmov, teda aj celkový efekt dvojitej dividendy. Druhý prístup k zredukovaniu chudoby je využitie ex-ante opatrení prostredníctvom špecifikácie výdavkov hradených z príjmov z environmentálnej dane. Odporúča položiť si pri implementovaní environmentálnych daní päť základných otázok (Spratt, 2012):

- čo bude cieľom politiky životného prostredia;
- kto bude užívateľom výhod a kto bude znášať náklady;
- aké formy vstupov prispievajú k požadovanému výsledku najviac;
- ako by mali byť dane štruktúrované;
- ako zachovať všeobecnú podporu environmentálnych daní.

1.2. Harmonizácia v rámci Európskej únie

Cieľom harmonizácie nepriamych daní je teda dosiahnutie vhodnému konkurenčného prostredia v rámci vnútorného trhu a zabránenie zvýhodňovania domácich výrobcov v jednotlivých členských štátoch. Zmluva o Európskej únii upravuje aj problematiku životného prostredia. Ciele Únie v environmentálnej oblasti sú (Európska únia, 2010) :

- udržiavanie, ochrana a zlepšovanie kvality životného prostredia
- ochrana ľudského zdravia
- ozvážne a racionálne využívanie prírodných zdrojov
- podpora opatrení na medzinárodnej úrovni na riešenie regionálnych alebo celosvetových problémov životného prostredia, a to predovšetkým na boj proti zmene klímy.

K dosiahnutiu týchto cieľov sa okrem iného majú využívať aj opatrenia fiškálnej povahy a akčné plány. Keď spojíme snahy o harmonizáciu nepriamych daní a ochranu a zlepšovanie životného prostredia, dostávame sa k politike environmentálneho zdaňovania. Environmentálna legislatíva je dôležitý nástroj v procese ochrany životného prostredia. Či už medzinárodne, ale i v rámci jedného štátu ide o veľmi diskutovanú tému, a to najmä z dôvodu obáv zo zníženia konkurencieschopnosti krajiny. To vytvára otázky ohľadom harmonizácie legislatívy zameranej na životné prostredie.

Harmonizácia je zdôvodňovaná tým, že znečisťovanie životného prostredia presahuje hranicu jedného štátu a ide o globálnu záležitosť. V súvislosti so správou selektívnych daní je dôležité nariadenie Rady č. 389/2012 o administratívnej spolupráci v oblasti spotrebných daní a zrušenie nariadenia č. 2073/2004. Nariadenie určuje podmienky, za ktorých členské štáty

medzi sebou spolupracujú pri uplatňovaní právnych predpisov o spotrebnej dani a stanovuje formu výmeny informácií, ktoré sú nevyhnutné na zabezpečenie korektného uplatňovania právnych predpisov o spotrebnej dani. Okrem toho je potrebné brať do úvahy Smernicu Rady 2008/118/ES o všeobecnom systéme spotrebných daní, ktorá stanovuje systém spotrebných daní, ktoré sa buď priamo alebo nepriamo uplatňujú pri spotrebe tovarov podliehajúcich spotrebnej dani. Zo štatistického hľadiska je dôležité nariadenie Európskeho parlamentu a Rady č. 691/2011 zo 6. júla 2011 o európskych environmentálnych ekonomických účtoch. Okrem iného je v tomto nariadení vymedzený pojem environmentálna daň : „Daň súvisiaca so životným prostredím je daň, ktorej základom je fyzická jednotka (alebo náhrada fyzickej jednotky) niečoho, čo má preukázaný osobitný negatívny vplyv na životné prostredie.“ Táto definícia kladie dôraz na efekt dane v zmysle jej dopadu na náklady aktivít a ceny produktov ktoré majú negatívny dopad na životné prostredie. Definícia tiež zdôrazňuje výraz základ dane. Daňový základ je braný ako jediný objektívny základ pre identifikovanie environmentálnej dane na účely medzinárodného porovnávania. Ďalšie kritéria, ako účel stanovený zákonodarcom, názov dane alebo vyhradenie príjmov sú menej vhodné a ťažko realizovateľné v praxi pri medzinárodnom porovnaní. Environmentálna politika EÚ sa úzko viaže na zásadu znečisťovateľ platí. Z tohto pohľadu je nevyhnutné spomenúť smernicu Európskeho parlamentu a Rady 2004/35/ES z 21. apríla 2004 o environmentálnej zodpovednosti pri prevencii a odstraňovaní environmentálnych škôd, ktorej účelom je vytvorenie rámca zodpovednosti za odstraňovanie environmentálnych škôd práve na tejto zásade. Princíp znečisťovateľ platí hovorí o tom, že prevádzkovateľ, ktorý spôsobuje alebo spôsobil bezprostrednú hrozbu environmentálnej škody, by mal znášať náklady na preventívne alebo nápravné opatrenia súvisiace s touto škodou ako aj náklady na posudzovanie environmentálnych škôd. Smernicou ktorá upravuje oblasť environmentálneho zdaňovania EÚ je smernica Rady 2003/96/ES z 27. októbra 2003 o reštrukturalizácii právneho rámca spoločenstva pre zdaňovanie energetických výrobkov a elektriny. Smernica sa ako jediná priamo dotýka jedného typu zelených daní, a síce dane z energií. Konkrétne stanovuje minimálne úrovne zdaňovania pre energiu a energetické výrobky. Členským štátom sa dovoľuje uplatňovať si vlastné úrovne zdaňovania, podmienkou je však dodržiavanie minimálnych úrovní zdaňovania stanovených smernicou. Štáty Európskej únie môžu takisto aplikovať oslobodenia od dane alebo daňové úľavy v úrovni zdaňovania, ktoré predpisuje táto smernica. Môžu tak urobiť buď priamo, prostredníctvom odstupňovanej sadzby alebo kompenzáciou celej výšky zdaňovania alebo jeho časti. Zdaňovanie môže byť vyjadrené aj v iných jednotkách ako je uvedené v smernici, opäť ale za podmienky dodržania stanovených minimálnych sadzieb. Smernica sa neuplatňuje na zdaňovanie výstupu tepla a vybrané druhy používania energetických produktov a elektriny.

Smernica upravuje zdaňovanie motorových a vykurovacích palív a elektriny. Pri zdaňovaní motorových palív sa rozlišujú 2 úrovne minimálnych sadzieb pri plynovom oleji, kerozíne, LPG a zemnom plyne. Nižšia úroveň zdaňovania je určená pre:

- poľnohospodárske, záhradnícke alebo rybochovné práce a v lesníctve;
- stacionárne motory;

- zariadenia a stroje používané v stavebníctve pri inžinierskych stavbách a pri verejných prácach;
- vozidlá určené na používanie mimo verejnej cestnej siete alebo také, ktorým nebolo udelené povolenie na používanie hlavne vo verejnej cestnej sieti.

V prípade vykurovacích palív a elektriny sú rozlíšené minimálne sadzby pre použitie na podnikateľské a nepodnikateľské účely. Na základe smernice sú oslobodené od dane energetické výrobky a elektrina využívané na výrobu elektriny a elektrina využívaná na udržiavanie schopnosti výroby elektriny. Uvádza sa tu však aj to, že členské štáty EU majú možnosť tieto výrobky zdaňovať za účelom environmentálnej politiky bez toho, aby museli dodržiavať minimálne daňové sadzby určené smernicou. Smernica ďalej vymenúva prípady, kedy je možné uplatnenie úplného alebo čiastočného oslobodenia od dane. Ide napríklad o elektrinu slnečného, veterného, vlnového, prílivového, či geotermálneho pôvodu, elektrinu vyrábanú z biomasy alebo z výrobkov vyrábaných z biomasy, energetické výrobky a elektrinu používanú na prepravu tovaru a cestujúcich verejnou dopravou.

Tabuľka 1, Prehľad minimálnych sadzieb uplatňovaných na motorové palivá, vykurovacie palivá a elektrinu podľa Smernice Rady 2003/96/ES (Smernica Rady 2003/96/ES, 2003)

	Motorové palivá 1.1. 2010		Vykurovacie palivá a elektrina	
		Zvýhodnené sadzby*	podnikateľské účely	nepodnikateľské účely
Olovnatý benzín (€, 1000 l)	421	x	x	x
Bezolovnatý benzín (€, 1000 l)	359	x	x	x
Plynový olej (€, 1000 l)	330	21	21	21
Kerozín (€, 1000 l)	330	21	0	0
LPG (€, 1000 l)	125	41	0	0
Zemný plyn (€, GJ hodnoty spáleného tepla)	2,6	0,3	0,15	0,3
Ťažký palivový olej (€, 1000 l)	x	x	15	15
Uhlie a koks (€, GJ hodnoty spáleného tepla)	x	x	0,15	0,3
Elektrina (€, MWh)	x	x	0,5	1,0

Smernicu upravujúcu zdaňovanie energetických produktov a elektriny upravuje a dopĺňa Smernica Rady 2003/74/ES z 29. apríla 2004. Táto smernica berie ohľad na nové členské štáty, ktoré vstúpili do Únie 1. mája 2004. Vzhľadom na to aby týmto štátom nespôsobili ustanovené minimálne sadzby hospodárske a sociálne ťažkosti, určujú sa im týmto opatrením prechodné obdobia na zavádzanie týchto sadzieb, respektíve daní vôbec, pričom každá krajina má určené osobitné podmienky.

1.3. Prehľad environmentálnych daní využívaných štátmi Európskej únie

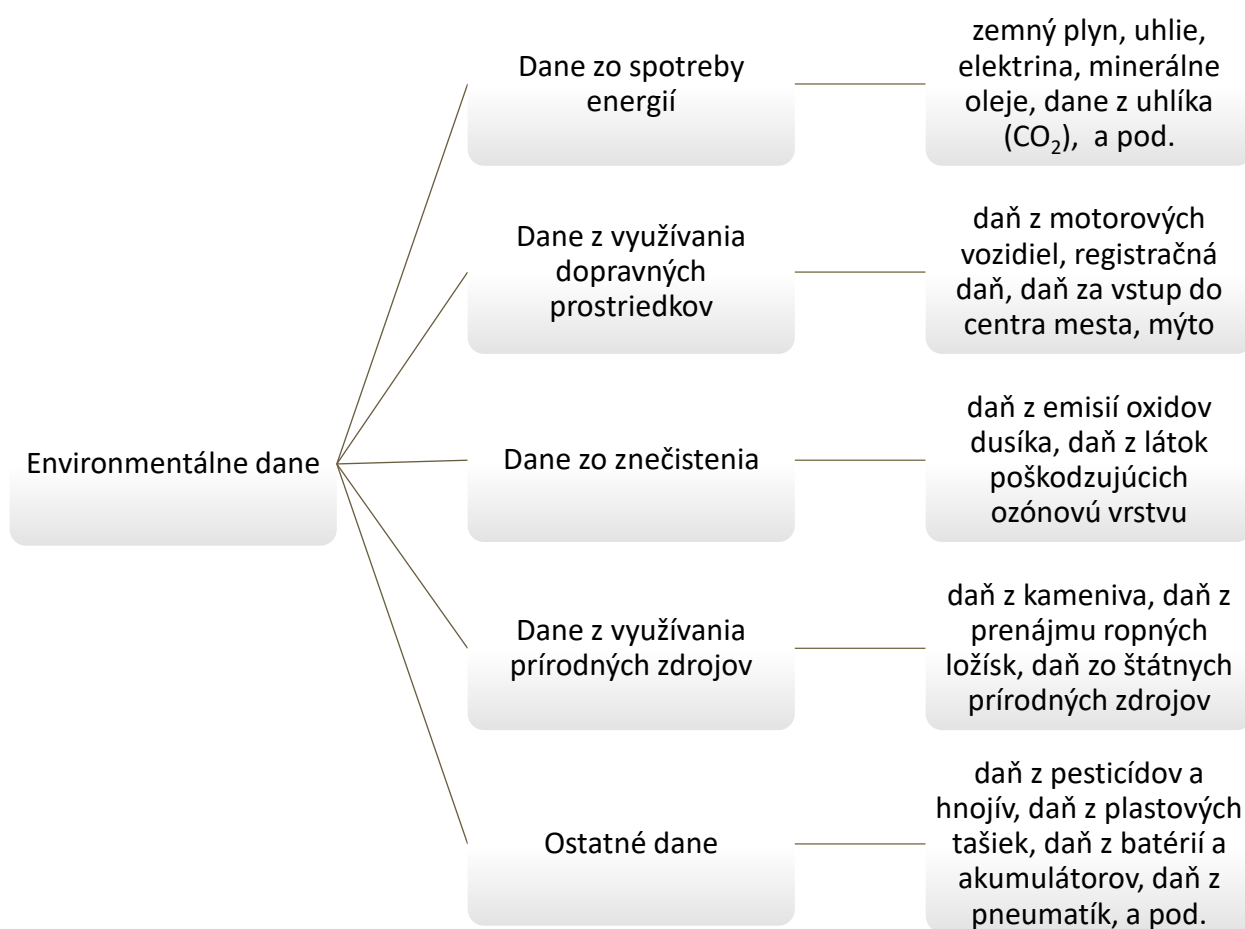
Vývoj ekologických daní v Európe prebiehal v dvoch etapách. K prvej etape patrí obdobie rokov 1990 až 1993, kedy sa environmentálne dane zavádzali najmä severných krajinách Európy. Krajiny ako Rakúsko, Holandsko, Taliansko Francúzsko a Nemecko ich zavádzalo v rokoch 1998 až 2001.

Čo sa týka kompozície environmentálnych daní, je naprieč krajinami rôzna. Štáty ako Poľsko, Slovensko, či Luxembursko si zakladajú najmä na energetických daniach. V Dánsku, Holandsku alebo Írsku je významná časť celkových príjmov tvorená daňou uvalenou na motorové vozidlá. Holandsko je krajina, ktorá zdaňuje rôznorodé produkty, ktoré negatívne vplyvajú na kvalitu životného prostredia. V porovnaní s rokom 2006 počet environmentálnych daní stúpol. Najviditeľnejší rozvoj nastal v štyroch kategóriách environmentálnych daní – energetika, doprava, znečistenie a zdroje. Zdaňovanie energie vyplýva zo smernice 2003/96/EC o zdaňovaní energetických výrobkov a elektriny. Členské štáty však stále majú povolené určovať si daňové úľavy alebo výnimky, najmä v sektore domácností. Štruktúra daní z dopravy sa v členských krajinách odlišuje. Vo väčšine krajín EÚ sú obsiahnuté aj dane zo znečistenia alebo odpadov. Daň zo skládky odpadov nie je zastúpená len v troch členských štátoch. (Speck, Paleari, 2016) Pokrytie týchto daní, rovnako ako daňové sadzby sa v jednotlivých krajinách líšia. Veľa krajín využíva opatrenia týkajúce sa znečistenia vody a len málo krajín aplikuje daň na využívanie pesticídov a hnojív.

Od poslednej veľkej ekonomickej krízy v Európe sa environmentálne zdaňovanie opäť dostalo do pozornosti politikov ako vhodný nástroj nie len na zvýšenie príjmov do verejného rozpočtu. Podiel environmentálnych daní na hrubom domácom produkte sa v krajinách odlišuje. Najvyššia úroveň tohto typu daní je v Dánsku, Slovinsku, či Holandsku. Naopak k štátom kde je zaznamenaný najnižší podiel ekologických daní patrí Španielsko, ale aj Slovensko. (Eurostat, 2014.) Spôsob hlavného členenia environmentálnych daní je zobrazený v obrázku 1. Väčšina štátov má v dnešnej dobe v záujme implementovať do ekonomiky nástroje, ktoré pomôžu udržať alebo zlepšovať kvalitu životného prostredia. Existuje niekoľko nástrojov, prostredníctvom ktorých môže svoje zámery realizovať. Dane patria spolu so systémom obchodovania s emisiami k najčastejšie využívaným nepriamym nástrojom environmentálnej politiky štátu. V rámci daňových nástrojov existuje množstvo alternatív ako daňovníkov motivovať k ekologickejšiemu správaniu. Prístupy jednotlivých krajín sa môžu líšiť v závislosti od množstva faktorov. Preto je pochopiteľné, že v tomto smere nemôžeme hovoriť o harmonizácii v rámci Európskej únie. V súvislosti s ekologickými daňami boli harmonizované len energetické dane, na základe smernice Rady 2003/96/ ES, ktorou sa stanovili minimálne hranice daňových sadzieb pre energetické produkty a elektrinu. Ďalšiu skupinu zelených daní tvoria dane z dopravy, dane zo zdrojov a dane zo znečistenia. V týchto skupinách sa už v prax v jednotlivých krajinách naozaj veľmi odlišuje. Dôležité je pripomenúť, že ak hovoríme o environmentálnych daňových nástrojoch, myslíme tým okrem daní aj poplatky, ktoré väčšinou plynú do národných účelových fondov. Dôvodom tohto prístupu je nejednotnosť vo výklade pojmov daň a poplatok. V niektorých krajinách, zväčša v angloamerických

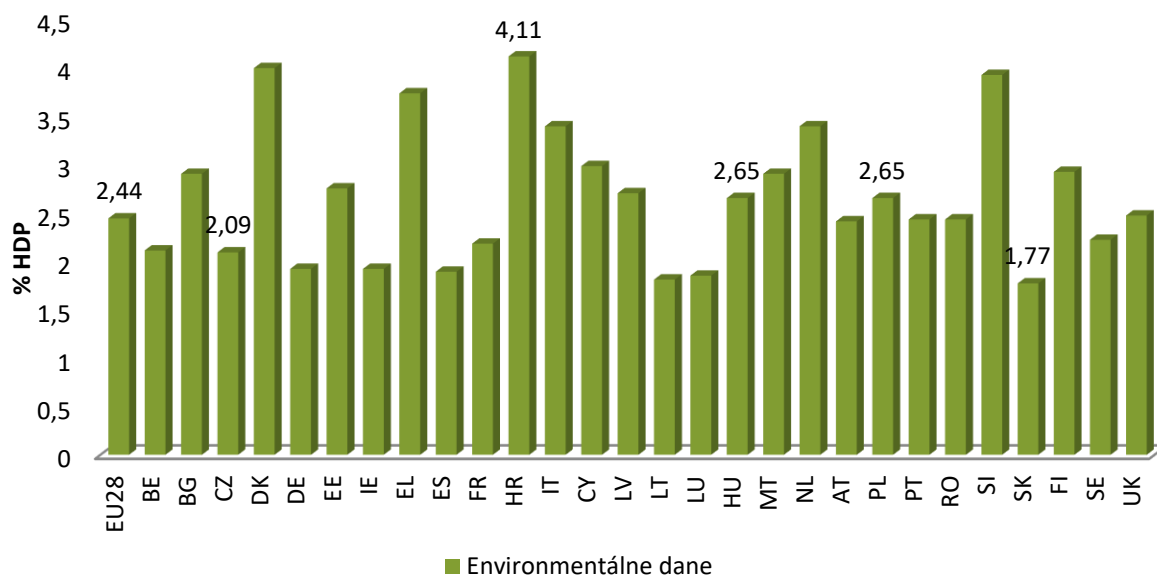
oblastiach, tieto pojmy nie sú presne špecifikované. Naproti tomu Slovensko, ale napríklad aj Nemeckom, si zakladá na presnej definícii týchto kategórií.

Obrázok 1, Základné členenie environmentálnych daní (Eurostat, 2013)

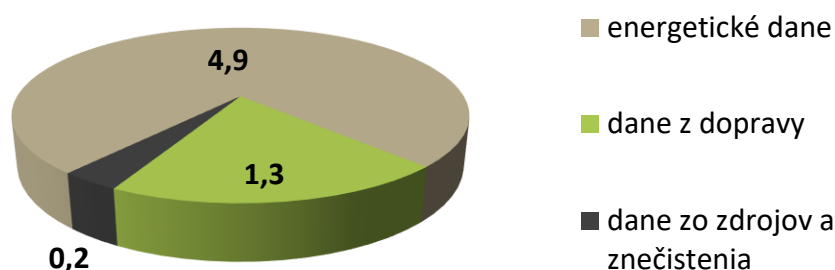
Na nasledujúcom grafe je porovnanie úrovne zdanenia členských štátov, konkrétne podiel príjmov z environmentálnych daní na HDP jednotlivých členov Európskej únie za rok 2015. Z grafu je zrejmé že hodnoty krajín v strede Európy sa pohybujú na úrovni priemeru Európskej únie (EU 28). V tejto oblasti environmentálnej a daňovej politiky je najaktívnejšou krajinou Chorvátsko spolu so Slovinskom, Dánskom, Holandskom či Gréckom.

Graf 1, Porovnanie podielu príjmov z environmentálnych daní na hrubom domácom produkte 28 členských štátov Európskej únie, rok 2015 (Eurostat, 2017.)

Veľa o problematike napovie aj štruktúra environmentálnych daní. Environmentálne dane vo všeobecnosti členíme na energetické dane, dane z dopravy, zo znečistenia, zo zdrojov a ostatné dane. Najvyužívanejšou kategóriou sú dane z energií, čo potvrdzuje aj nasledujúci graf, ktorý znázorňuje štruktúru environmentálnych daní z hľadiska priemeru členských štátov Európskej únie. Priemerné príjmy z environmentálnych daní boli v roku 2014 na úrovni 6,3% z celkových daňových príjmov. Energetické dane majú výrazné zastúpenie najmä vďaka harmonizácii ktorá prebehla v rámci EÚ v roku 2003. Do kategórie energetických daní patria aj dane z motorových palív. Ďalšou významnou skupinou sú dane z dopravy, ktoré však môžu mať v jednotlivých štátoch rozličnú štruktúru a dosah. Oproti týmto dvom skupinám daní majú v sústavách štátov pomerne malé zastúpenie dane zo znečistenia a dane z využívania zdrojov. Dane zo zdrojov a zo znečistenia v roku 2014 priniesli dohromady výnosy v priemernej hodnote 0,2% z celkových daňových príjmov.

Graf 2, Štruktúra environmentálnych daní z hľadiska ich podielu na daňových príjmoch v percentách; priemer 28 členských štátov EÚ; rok 2014 (European Commission, 2016.)

Záver

Environmentálne zdaňovanie je veľmi aktuálnou témou o ktorej sa vedú diskusie po celom svete. V mnohých krajinách Európy sa postupne tieto dane zavádzajú a stávajú sa plnohodnotným nástrojom environmentálnej politiky štátov. Za výhodu environmentálnych daní sa považuje najmä jej dvojaký prínos pre ekonomiku, v podobe účinkov na kvalitu životného prostredia a zdroja výnosov do verejných rozpočtov. Argumentom proti zavádzaniu nových daní by mohol byť fakt, že vysoký počet daní v sústave štátu bude mať v konečnom dôsledku negatívny vplyv na rozpočet tým, že vzrastie počet daňových únikov. To by spôsobilo, že výsledný efekt ktorý daň prinesie, by sa výrazne odlišoval od žiaduceho. Preto by sa krajiny mali snažiť o presun daňového bremena zo zdaňovania práce k environmentálnym daniam, ktorý s environmentálnymi daňovými reformami podporuje aj Európska únia.

V dnešnej dobe sú v oblasti environmentálnych daní najpopulárnejšie energetické dane a dane vzťahujúce sa k dopravným prostriedkom. Dane zamerané na redukciiu znečisteniu vody či ovzdušia sú rozšírené menej. Energetické dane generujú najväčšie príjmy medzi environmentálnymi daňami a sú pravdepodobne typom dane, ktorá má najväčší účinok na znižovanie CO₂ emisií. Taktiež podporujú inovácie a nútia firmy vyvíjať alternatívne, efektívnejšie procesy a technológie. V dlhom období však nárast efektívnosti energie zníži príjmy plynúce z tohto typu daní. Preto je dôležité nájsť cestu, ktorá udrží ich príjmový potenciál a zároveň bude motivovať k efektívnosti v spotrebiteľskom správaní.

V súvislosti s ekologickými daňami boli harmonizované len energetické dane, na základe smernice Rady 2003/96/ ES, ktorou sa stanovili minimálne hranice daňových sadzieb pre energetické produkty a elektrinu. Ďalšiu skupinu zelených daní tvoria dane z dopravy, dane zo zdrojov a dane zo znečistenia. V týchto skupinách sa už v prax v jednotlivých krajinách naozaj veľmi odlišuje. Dôležité je pripomenúť, že ak hovoríme o environmentálnych daňových nástrojoch, myslíme tým okrem daní aj poplatky, ktoré väčšinou plynú do národných účelových fondov. Dôvodom tohto prístupu je nejednotnosť vo výklade pojmov daň a poplatok. V niektorých krajinách, zväčša v angloamerických oblastiach, tieto pojmy nie sú

presne špecifikované. Naproti tomu Slovensko, ale napríklad aj Nemeckom, si zakladá na presnej definícii týchto kategórií.

Referencie a citácie

- (1) EURÓPSKA ÚNIA. 2010. Konsolidované znenie Zmlúv. Charta základných práv. [online]. 2010. Dostupné na: <<http://bookshop.europa.eu/en/consolidated-versions-of-the-treaty-on-european-union-and-the-treaty-on-the-functioning-of-the-european-union-pbQC3209190/?CatalogCategoryID=wJSep2Ix7TUAAAEwhSwlaWI7>>. ISBN: 978-92-824-2589-3.
- (2) EUROSTAT. 2013. Environmental Taxes: A statistical guide. [online]. 2013. Dostupné na internete: <<http://ec.europa.eu/eurostat/web/products-manuals-and-guidelines/-/KS-GQ-13-005>>. ISBN 978-92-79-33230-2.
- (3) EUROSTAT. 2014. Taxation Trends in the European Union: Data for the EU Member states, Iceland and Norway. [online]. 2014. Dostupné na internete: <<http://ec.europa.eu/eurostat/web/products-statistical-books/-/KS-DU-14-001>> ISBN: 978-92-79-35672-8.
- (4) EUROSTAT. 2017. Database: Environmental tax revenues. [online]. 2017. Dostupné na internete: <<http://ec.europa.eu/eurostat/web/environment/environmental-taxes/database>>.
- (5) EUROPEAN COMMISSION. 2016. Data on Taxation. [online]. 2016. Dostupné na internete: <http://ec.europa.eu/taxation_customs/business/economic-analysis-taxation/data-taxation_en>.
- (6) PIGOU, A.C. 1920. The Economics of Welfare.
- (7) Smernica Rady 2003/96/ES (2003)
- (8) SPECK, S., PALEARI, S. 2016. Environmental taxation and EU environmental policies. In: The European Environment Agency. [online]. 2016. 63 p. Dostupné na internete: <<http://www.eea.europa.eu/publications/environmental-taxation-and-eu-environmental-policies>>. ISSN 1977-8449.
- (9) SPRATT, S. 2012. Environmental Taxation and Development: A Scoping Study. [online]. 2012. Dostupné na: <<http://www.ids.ac.uk/publication/environmental-taxation-and-development-a-scoping-study>>. ISBN: 978 1 78118 066 2.
- (10) SCHULTZOVÁ, A. 2016. Impact of tax incentives on the competitiveness of SMES in Slovakia and in selected countries; Zborník vedeckých statí: NEW CHALLENGES IN PUBLIC FINANCES 2016; COLECTION OF SCIENTIFIC WRITINGS ON TAX POLICY, Publisher EKONÓM EU Bratislava 2016; ISBN 978-80-225-4329-3.

Podakovanie

„Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-15-0322.“

SOCIAL SCIENCES: *PSYCHOLOGY*

THE INFLUENCE OF COMPUTER GAMES ON THE EXECUTIVE FUNCTIONS OF CHILDREN

(VPLYV POČÍTAČOVÝCH HIER NA EXEKUTÍVNE FUNKCIE U DETÍ⁵⁴)

Zlatica Jursová Zacharová, Alexandra Kulíková⁵⁵

Abstract

Playing a Video Game is one of the most common child activities. The paper presents the effects of video games on executive functions. In the experiment, that included 80 children in school age (9 years old), of which 40 attended common classes and 40 attended special classes for gifted children, children were actively playing the computer game "Subway Surfers" for 35 – 60 minutes. Comparison of the test results from immediately before and after the active game-play indicated, that short-term playing of the PC game Subway Surfers improved on mean score in tests of attention and concentration (Bourdon, Square of numbers), but can have negative effect on actual score in cognitive competencies of pupils in post-test of Raven progressive matrices for adults. Results are disputed in relation to cognitive competencies of pupils and their previous categorizing based on classes for ordinary and gifted children.

Key words:

PC game, attention, non-verbal intellection, school age, benefits

Abstrakt

Hranie počítačových hier je jedna z najrozšírenejších aktivít u detí. Článok sa zaoberá vplyvom hrania počítačových hier na exekutívne funkcie. V experimentálnom výskume 80 žiakov v mladšom školskom veku, z toho 40 žiakov z triedy pre intelektovo nadných žiakov a 40 žiakov z bežných tried, sa aktívne venovalo 35 - 60 minút hraniu počítačovej hry Subway Surfers. Porovnanie výsledkov pretestov a posttestov poukázalo, že kratodobé hranie PC hry Subway Surfers viedlo k zlepšeniu priemerného výkonu žiakov v testoch koncentrácie pozornosti (Bourdon, Číselný štvorec), no môže mať negatívny dopad na aktuálny výkon v kognitívnych schopnostiach žiakov v postteste Ravenových progresívnych matíc pre dospelých T-16. Výsledky sú diskutované vzhľadom na kognitívne schopnosti žiakov a ich predchádzajúce zaradenie do tried pre bežné a nadané deti.

Klíčové slová:

⁵⁴ Výskumné dáta boli zozbierané v rámci diplomovej práce Kulíkovej Alexandry, 2016.

⁵⁵ Katedra psychológie a patopsychológie, Ústav psychologických a logopedických štúdií, Pedagogická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave, zacharova@fedu.uniba.sk

PC hra, pozornosť, inteligencia, mladší školský vek, benefity

JEL Classification

I210 Analysis of Education

I. Úvod

Hranie počítačových hier (ďalej PC-hier) je u detí a adolescentov veľmi obľúbenou voľnočasovou aktivitou. S rozšírením tabletov a smartfónov sa v posledných rokoch čoraz viac detí a dospelých hrá počítačové hry. V mladšom školskom veku dominuje hranie sa na PC, ako najobľúbenejšia činnosť, pričom chlapci sa hrajú častejšie a dlhšie ako dievčatá (Cherney, 2006; Williams, Yee, Caplan, 2008; Parker, Sweeting, Wight & Henderson, 2013). V priemere deti strávia za PC-hrami jednu až dve hodiny denne. Hranie PC hier je počas víkendov častejšie ako počas pracovných dní (Benkovič, Hiľovská & Dubovcová, 2011) a 70 % detí hrá aspoň raz za týždeň (Kalaš, 2013). Podľa NPD skupiny v roku 2009 sa v USA zvýšil počet detí vo veku 2 - 17 rokov o 1,54 %, pričom ale počet detí, ktoré hrajú PC-hry sa zvýšil o 12,68 %. Najväčší nárast je zaznamenaný u detí vo veku 2 - 5 rokov a u detí vo veku 15 - 17 rokov. Celkovo v USA až 91 % detí sa hrá PC-hry (NDP Group, 2011 in Granic, Lobel & Engels, 2014). Vo výskume Benkoviča, Hiľovskej a Dubovcovej (2011) bolo zistené, že 77,8 % študentov a študentiek stredných škôl hrá počítačové hry, pričom výrazne viac hrajú študenti (95,5 %) oproti študentkám (67,7 %) a 23,5 % študentov a študentiek hrá počítačové hry denne 1 až 3 hodiny. V skupine rizikových hráčov sa ocitlo 12 % študentov a študentiek, ktorí hrávajú 21-42 hodín týždenne. Podobné výsledky týkajúce počtu hodín strávených za PC-hrami u žiakov základných a stredných škôl uvádzajú Gentile, et al.(2011).

1.1 Negatívne a pozitívne účiny PC-hier na schopnosti a emočný stav detí

Staršie výskumné štúdie (Bartolow, 2002; Benkovič, et al 2011; Gentile, Lynch, Linder & Walsh, 2004; Swing, Gentile, Anderson & Walsch, 2010) upozorňujú na negatívne vplyvy počítačových hier na psychiku, rozvoj agresívneho správania (Bartolow, 2002; Benkovič et al, 2011), nervozity, hostility voči rodičom či učiteľom (Gentile, et al., 2004), ale aj na poruchy pozornosti (Swing, et al, 2010), usedavý spôsob života, nárast obezity (Pagani, Fitzpatrick, Barnett, Dubow, 2010), patologické prejavy závislosti, ak rodičia deťom zakážu PC-hry (Benkovič et al, 2011). Približne 8,5% zo všetkých hráčov v USA je možné klasifikovať podľa DSM IV a V. ako patologických hráčov (Weinstein, 2010; Gentile et al., 2011). Samotné hranie PC-hier nie je patologické, ale môže sa ním stať pre niektorých jedincov. Predovšetkým, ak hranie zabraňuje ich socializácii, komunikácii s rodinou, priateľmi, zhoršuje školské výsledky a celkové psychické funkcie jedinca (Gentile et al., 2011). Podľa Gentile, et al. (2011) jedinci, ktorí sú impulzívnejší, majú nižšie sociálne kompetencie, zníženú empatiu a slabšiu emočnú regulačnú schopnosť, majú vyššiu pravdepodobnosť stať sa patologickými hráčmi. Títo hráči hrajú často viac ako 31 hodín týždenne a v priebehu dvoch rokov sa ich stav nezmenil. Podľa Weinsteina (2010) patologickí hráči majú o 10,5 % zvýšené vylučovanie dopamínu D2, čo je hodnota provnateľná s užívateľmi amfetamínov.

Výskumy, ktoré sa zamerali na vplyv PC-hier na exekutívne funkcie poukazujú na benefity, ktoré majú hráči PC hier oproti nehráčom (Granic, Lobel & Rutger, 2014). Podľa Boot, Kramer, Simons, Fabiani a Gratton (2008) hráči sa odlišujú oproti nehráčom v rýchlejšom sledovaní rýchlo sa meniacich objektov, lepšie detekujú objekty vo vizuálnej krátkodobej pamäti, rýchlejšie prechádzajú z jednej úlohy do druhej a sú efektívnejší v schopnosti mentálnej rotácii predmetov. Podľa Granic, et al. (2014) sa u hráčov PC-hier, predovšetkým v prípade hrania komplexných strieľačiek, rozvíjajú lepšie organizačné schopnosti, rýchlejšie sa rozhodujú a hľadajú riešenia v náročných situáciách. Quiroga, et al. (2015) uverejnili štúdiu, v ktorej na 188 univerzitných študentoch preukázali veľmi silný vzťah ($R = 0,963$) medzi všeobecnými výkonmi v PC-hrách a výkonmi v inteligenčných testoch. Zdá sa že výkony v niektorých PC-hrách (autori testovali 12 rôznych PC-hier) obsahujú latentné všeobecné faktory, ktorými sa hodnotia kognitívne výkony a všeobecné schopnosti (Quiroga, 2015). Mahmoudi, et al. (2015) nepotvrdili štatistickú signifikanciu týkajúcu sa zvýšených schopností pre učenie matematiky, no potvrdili u skupiny študentov, ktorí hrali PC hry, zvýšenú rýchlosť a pohotovosť pri vypracovávaní úloh z matematiky. V štúdii Kuhn et al. (2013) 23 mladých osôb hralo dva mesiace 30 minút denne Super Mario na prenosnom Nindende XXL. Oproti osobám, ktoré nehrali PC-hry bolo u hráčov spozorované pomocou MRI merania zväčšenie sivej mozgovej kôry v pravej časti hipokampusu, v pravom prefrontálnom kortexe a v mozočku, teda v oblastiach, ktoré zabezpečujú priestorovú navigáciu, utváranie pamäti, strategického plánovania a jemnomotorických schopností.

Ďalšie výskumy (Dukrin & Barber, 2002; Kovess-Masfety, 2016) sledovali zapojenie adolescentov, ktorí hrajú pravidelne PC-hry do školských aktivít, ich vnímanie rodinnej blízkosti, sebahodnotenie, inteligenciu, sieť priateľov, pozitívne začlenenie v rámci školy, neposlušnosť voči rodičom a celkové mentálne zdravie. Výskumy nenašli problematické oblasti, dokonca Durkin & Barber (2002) zistili, že adoslecenti, ktorí hrajú PC-hry skórovali pozitívnejšie pri neposlušnosti rodičom ako adolescenti, ktorí hry nehrajú. Tiež dosahovali štatisticky významne lepšie skóre v inteligencii ($F = 6,36$, $p = 0,01$) ako ich rovesníci, ktorí nehrajú hry. Veľké rozdiely boli zaznamenané aj v počítačových schopnostiach v prospech hráčov ($F = 56,3$, $p = 0,01$) (Durkin&Barber, 2002). Závery štúdie Kovess-Masfety et al. (2016) dokonca otvorene hovoria o pozitívnom vplyve PC hier na duševné fungovanie a na zvýšenie školských schopností detí. Pozitívne prosociálne správanie hráčov potvrdila aj štúdia Morgana & Nielsena (2013), v ktorej zistili, že hranie násilných PC hier nemá negatívne efekty na prosociálne správanie. Študenti hrajúci násilné hry boli náchylní častejšie ponúknuť pomoc, ako študenti hrajúci počas experimentu prosociálne hry (Morgan & Nielsen, 2013).

1.2 Rozdelenie PC hier

Na trhu je množstvo PC-hier a ich snaha o rozdelenie, či kategorizáciu môže byť problematická, nakoľko veľa hier má viaceré varianty (Granic, et al 2014). Z hľadiska fantázie a predstavivosti sú zaujímavé hry typu „sandbox“ (napr. Minecraft), v ktorých hráči vytvárajú vlastný svet, podľa svojej predstavy. Príbehové hry (adventúry, napr. Final Fantasy) dovoľujú hráčovi pohybovať sa len vo vymedzenom priestore za presne určeným účelom. Niektoré hry

sú viac agresívne ladené (strieľačky napr. Halo 4) alebo viac strategické (napr. Civilizácia, čo je ťahová hra, či real-timové stratégie ako Age of Empires alebo Homeworld), v ktorých sa hráči snažia o ekonomické alebo kultúrne víťazstvo. Z hľadiska motivácie sú k dispozícii tzv. RPG hry, teda hry, kde je úlohou hráča rozvíjať svoju postavu (napr. Oblivion, alebo Fallout 3), alebo hry, v ktorých sa hlavný hrdina nerozvíja (napr. simulátory, alebo jednoduché hry pre deti). Ďalšou dôležitou kategóriou je otázka samostatného hrania tzv. singleplayer, bez interakcie s inými hráčmi, alebo multiplayer (spoločného hrania viacerých hráčov), či online hry, v ktorých hráč integruje s množstvom ďalších hráčov. Granic, et al. (2014) rozdeľovali hry na základe dvoch kategórií: nakoľko vyžadujú komplexnosť myslenia pri hraní a či ide o hranie jednej osoby, alebo hráč počas hry interaguje s inými hráčmi.

Klasické rozdelenie podľa žánrov uvádza napr. Benkovič et al. (2011): akčné (násilné, strieľačky), strategické (snaha o taktiku, ekonomickú prevahu, napr. Civilizácia), športové (hokej, futbal..), dungeony (najčastejšia MMOPRG), dobrodružné (hry riešia príbeh) a simulátory (preteky áut, letecké simulátory, realisticky napodobňujú skutočnosť).

2 Výskum

Cieľom výskumu bolo sledovať vplyv krátkodobého hrania počítačových hier na koncentráciu pozornosti, ostrosť a presnosť pozorovania a myslenia a pracovnú rýchlosť žiakov tretieho ročníka bežných tried a tried žiakov s intelektovým nadaním.

Okrem sledovania vplyvu na žiakov ako na skupinu, boli sledované aj premenné: úroveň jasnosti myslenia meraná testom T-16 (Raven, 1968) u detí; úroveň koncentrácie pozornosti meraná Bourdonovou skúškou BoPr T-28 (v modifikácii Kuruc, Senka, Čečer, 1972) a Číselným štvorcem T-3 (Jirásek, 1975).

Na základe uvedených predchádzajúcich teoretických výskumov boli stanovené nasledovné hypotézy:

H1: Žiaci a žiačky dosiahnu v kognitívnych úlohách (Raven, 1968) lepšie výsledky v posttestoch ako v pretestoch.

H2: Žiaci a žiačky dosiahnu lepšie výsledky v posttestoch zameraných na koncentráciu pozornosti (Číselný štvorec a Bourdonova skúška) ako v pretestoch.

H3: Nadaní žiaci dosiahnu lepšie výsledky v posttestoch ako žiaci s priemernými kognitívnymi schopnosťami.

2.1 Priebeh výskumu

Výskum bol dizajnovaný ako klasický experiment, v ktorom najskôr boli deťom administrované pretesty (Raven, 1968; Bourdonova skúška BoPr, 1972; Číselný štvorec, 1975), následne mali deti krátkodobu k dispozícii vybranú hru Subway Surfers na tablete v časovom rozpätí od 30-60 minút a hneď po hraní boli deťom administrované posttesty pozostávajúce

z testu Číselný štvorec (Jirásek, 1975), Ravenových progresívnych matíc pre dospelých (Raven, 1968) a Bourdonovej skúšky (1972). Získané výsledky boli spracované deskriptívnou a analytickou štatistikou pomocou štatistického programu IBM SPSS 20, pri využití párového t-testu, ANOVY a Wilcoxonovho testu. Normalita súborov bola zisťovaná Kolmogorov-Smirnovým testom.

2.2 Výskumná vzorka

Výskumnú vzorku tvorilo 80 detí tretích ročníkov ZŠ (9 ročné deti). Z toho 40 detí navštevovalo bežné triedy štátnej základnej školy a 40 detí navštevovalo triedy pre nadané deti v danej škole. Rodičia detí ako aj riaditeľka školy s výskumom súhlasili.

Vo výskumnej vzorke bolo 34 dievčat (42,5 %) a 46 chlapcov (57,5 %), čo bolo spôsobené vyšším počtom chlapcov v triede pre nadané deti (70 %) oproti 45 % (18) chlapcom v bežnej triede (tab. 1).

Na základe pretestu Ravenove progresívne matice boli vytvorené tri skupiny detí podľa výsledkov v tomto teste. Vo všetkých troch skupinách sa nachádzali ako deti z bežných tried, tak aj deti z tried pre nadané deti (tab. č. 1).

Tabuľka 1, Rozdelenie výskumného súboru

	skupina 1	skupina 1	skupina 2	skupina 3	chlapci	dievčatá
počet detí N	80	30	28	22	46	34
z bežnej triedy	40	22	13	5	18	22
z triedy pre nadaných	40	8	15	17	28	12

2.3 Výsledky výskumu

Sledujúc výsledky celej skupiny žiakov ($N = 80$), je možné konštatovať, že žiaci dosiahli v posttestoch zameraných na koncentráciu pozornosti (Číselný štvorec a Bourdonova skúška) vyššie skóre ako v pretestoch. Vo výkone v teste Ravenove progresívne matice bol badateľný mierny pokles v ráci výskumného súboru z pôvodného priemerného HS 39,75 na 35,89 HS (tab. č. 2), čo je po prevedení na IQ body pokles zo 119 na 113. Výsledky v testoch Číselný štvorec a Ravenove progresívne matice mali normálne rozloženie zisťované Kolmogorov-Smirnovým testom. Výsledky v teste Bourdonova skúška nemali normálne rozloženie v preteste ani v postteste. Štatistická analýza preukázala významnú mieru signifikancie medzi pretestom a posttestom u testu číselný štvorec (80) $t = 12,713$, $p \geq 0,001$, $r = 0,795$ a tiež významný signifikantný rozdiel medzi výsledkami v preteste a postteste v Ravenových progresívnych maticiach pre dospelých (80) $t = 3,207$, $p=0,002$, $r = 5,74$ (tab. č. 3). Test Bourdonova skúška bola analyzovaná Wilcoxonovým testom a poukázala na štatisticky signifikantné rozdiely medzi výsledkami v preteste a postteste $z = -7,756$, $p \geq 0,001$.

Na základe vyššie uvedeného je možné teda potvrdiť hypotézu H2 – žiaci dosiahli v prípade úloh zameraných na koncentráciu pozornosti a lepšie výsledky v posstestoch ako v pretestoch.

Hypotéza H1 sa nepotvrdila, žiaci v postteste progresívnych matíc nedosiahli lepšie výsledky ako v preteste.

Okrem celkových výsledkov nás zaujímali aj výsledky nadaných detí oproti ich rovesníkom, a aj rozdiely u detí z tried pre nadaných a žiakov bežných tried na základnej škole.

Tabuľka 2, Deskriptívna štatistika porovnania pretestov a posttestov

		Priemer	N	Std. Deviation	Std. Error Mean
Pair 1	Číselný štvorec1	42,0430	80	12,92497	1,44506
	Číselný štvorec2	30,6500	80	11,95210	1,33629
Pair 2	Raven HS1	39,7500	80	10,87617	1,21599
	Raven HS2	35,8875	80	12,30518	1,37576
Pair 3	Bourdon 1	821,0375	80	239,118	26,734
	Bourdon 2	1139,9625	80	201,506	22,529

Tabuľka 3, Výsledky párového T-testu pre výskumnú vzorku N=80

		Paired Differences					t	df	Sig. (2-tailed)
		Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	95% Confidence Interval				
					Lower	Upper			
Pair 1	Číselný štvorec 1 Čísený štvorec 2	11,3930	8,01574	,89619	9,60918	13,1768	12,713	79	,000
Pair 2	Raven HS1 Raven HS2	3,86250	10,7735	1,20452	1,46496	6,26004	3,207	79	,002

Na základe výsledkov v teste Progresívnych matíc boli žiaci rozdelení do troch skupín. V prvej skupine boli žiaci, ktorých aktuálne výsledky IQ sa pohybovali od 76 do 114. Priemerné IQ tejto skupiny bolo 100. V druhej skupine boli žiaci, ktorých priemerné aktuálne IQ bolo v rozpätí od 118 do 127 a v poslednej skupine sa nachádzali žiaci, ktorých aktuálny výkon dosiahol hranicu nadania teda mali výsledky minimálne na hranici 130 IQ (tab. č. 4). V každej skupine sa nachádzali žiaci aj z bežnej triedy aj z tried pre nadaných žiakov, z čoho by sa dalo usudzovať na aktuálne znížený výkon v preteste u nadaných žiakov. U väčšiny detí z tried pre nadaných žiakov nastal nárast vo výkone v postteste (priemerné HS 1 = 44,685 vs HS 2 = 46,29), pričom u detí z bežných tried bol pozorovaný pokles vo výkone v postteste (priemerné HS 1 = 34,65 vs priemerné HS 2 = 25,485). V skupine detí z bežných tried sa nachádzali deti, ktorých aktuálny výkon v preteste zaradil do skupiny nadaných detí. Tieto deti následne v postteste skórovali v priemer o polovicu slabšie ako v preteste.

V teste koncentrácie pozornosti dosiahli všetky skupiny výrazné zlepšenie po krátkodobej expozícii PC-hry. V prípade testu progresívnych matíc, len skupina 1 – teda skupina, ktorá skórovala v preteste najslabšie získala v postteste vyšší počet bodov ako v preteste. Tento rozdiel bol spôsobený žiakmi, ktorí boli z triedy pre nadaných, no skórovali v preteste na veľmi slabo. V postteste následne získali oveľa lepšie hodnotenie. V tretej skupine bol zaznamenaný pokles z dôvodu detí, ktoré navštevovali bežné triedy. V postteste získali len polovičné výsledky pretestov. V postestoch mali minimálnu hodnotu IQ 94, pričom v preteste získala skupina minimálnu hodnotu IQ 132. Prostredná skupina, bola v pretestoch takmer homogénna no v posttestoch sa objavili veľké interindividuálne rozdiely od minimálnej hodnoty IQ 89 po maximálnu hodnotu IQ 147 (tabuľka č. 4).

Tabuľka 4, Deskriptívne popísanie jednotlivých veličín podľa skupiny

Použitý test		Sledované premenné	skupina 1	skupina 2	skupina 3	Spolu
Raven T-16*	Pretest	Priemerná hodnota IQ	100	121	136	119
		Minimálna hodnota IQ	76	118	132	76
		Maximálna	114	127	142	142
		Modus	114	118	132	
	Posttest	Priemerná hodnota IQ	102	112	126	113
		Minimálna hodnota IQ	82	89	94	82
		Maximálna	142	147	147	147
		Modus	98	89 a 118	132	
	Rozdiel medzi pretestom a posttestom	Rozdiel v priemerných hodnotách IQ	2	-9	-10	-5,67
		Rozdiel v minimálnych hodnotách IQ	6	-29	-38	
		Rozdiel v maximálnych hodnotách	28	20	5	
Bourdon*	Pretest	priemerný počet nájdených znakov	640,23	880,04	992,5	837,59
		Minimálny počet nájdených znakov	389	409	467	389
		Maximálna	1129	1147	1142	1147
		SD	220,49	187,18	144,13	
	Posttest	priemerný počet nájdených znakov	1023,87	1207,96	1199,45	1143,76
		Minimálny počet nájdených znakov	508	851	648	508
		Maximálna	1367	1474	1378	1474
		SD	216,86	144,67	186,11	
	Rozdiel medzi pretestom	priemerný počet nájdených znakov	383,64	327,92	206,95	306,17
		Minimálny počet nájdených znakov	119	442	181	

	a	Maximálna	238	327	236	
	posttestom					
Číselný štvorec **	Pretest	Priemerný čas v sekundách	45,17	41,53	38,42	41,71
		Minimálny čas v sek.	26,15	25,87	25,69	25,69
		Maximálny čas v sek.	69,7	67,2	72,5	72,5
		SD	10,91	13,74	13,9	
	Posttest	priemerný čas v sekundách	31,93	31,32	28,05	30,43
		Minimálny čas v sek.	19,5	19,19	18,94	18,94
		Maximálny čas v sek.	54,3	60,2	58,8	60,2
		SD	9,543	12,908	13,685	
	Rozdiel medzi pretestom a posttestom	rozdiel v priemerných časoch pred a po hraní	-13,24	-10,21	-10,37	-11,2733
		Rozdiel v minimálnych časoch	-6,65	-6,68	-6,75	
		Rozdiel v maximálnych časoch	-15,4	-7	-13,7	

Poznámka: *Čím vyššia hodnota, tým lepší výsledok. ** Čím nižší čas, tým lepší výsledok

Nakoľko údaje zo sledovania skupín detí podľa pretestu v oblasti inteligencie neposkytli dostatočné informácie, zdá sa byť zaujímavé sledovať výsledky detí podľa rozdelenia do tried a to bez ohľadu na pretesty. Ako je uvedené v tabuľke č. 5 priemerné hodnoty vo všetkých testoch poukazujú na veľké rozdiely medzi deťmi v jednotlivých triedach – nie len na rozdiely v skórovaní v intelligenčnom teste, ale aj v rozdielnych hodnotách v testoch koncentrácie pozornosti, percepcie, pohotovosti a pamäti. Deti, ktoré boli zadarené do tried pre nadané deti (nezávisle do pretestu) skórovali priemerne po krátkej expozícii PC-hry vo všetkých posttestoch štatisticky signifikantne lepšie ako v pretestoch (tab. č 6). Deti z bežných tried skórovali v Ravenových progresívnych maticiach – teste inteligencie horšie po krátkom vystavení PC-hry (HS 2 = 25,45) ako v preteste (HS 1 = 34,725). V ostatných testoch skórovali v postteste lepšie ako v preteste.

*Tab. 5, Deskriptívne porovnanie pretestov (1)
a posttestov (2) v bežných triedach a v triedach pre nadané deti*

	trieda	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Číselný štvorec 1	bežná	40	51,7700	10,61992	1,67916
	nadaní	40	32,3160	5,61511	,88783
Číselný štvorec2	bežná	40	38,6900	10,97514	1,73532
	nadaní	40	23,2068	4,78371	,75637
Raven pretest	bežná	40	34,7250	10,99414	1,73833
	nadaní	40	44,775	8,18218	1,29372
Raven posttest	bežná	40	25,4500	4,81956	,76204
	nadaní	40	46,3250	7,74725	1,22495
Bourdon 1 pretest	bežná	40	632,7250	171,646	27,1396
	nadaní	40	1009,3500	116,6919	18,45

Bourdon	bežná	40	1036,9250	208,82177	33,01762
	nadaní	40	1243,0000	129,86916	20,53412

Tabuľka 6, Nezávislý T-test pre premennú trieda

	Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means		
	F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)
Číselný štvorec pretest 1	16,900	,000	10,242	78	,000
			10,242	59,225	,000
Bourdon pretest	10,863	,001	-11,476	78	,000
			-11,476	68,705	,000
Raven HS retest	6,035	,016	-4,638	78	,000
			-4,638	72,060	,000
Číselný štvorec posttest	27,928	,000	8,179	78	,000
			8,179	53,302	,000
Bourdon posttest	5,949	,017	-5,300	78	,000
			-5,300	65,243	,000
Raven HS posttest	6,283	,014	-14,470	78	,000
			-14,470	65,254	,000

Diskusia a záver

Na základe výsledkov výskumu je možné si položiť otázku nakoľko sú dosiahnuté výsledky v posttestoch otázkou pamäťových schopností a učenia sa žiakov, aktuálneho výkonu žiakov v meraných oblastiach alebo nakoľko reálne reflektujú efekt krátkodobého hrania PC-hier u detí mladšieho veku. Nerovnomerné rozdelenie výsledkov Ravenových progresívnych matíc v preteste by mohlo poukazovať na nedbalé vyplnenie testu zo strany niektorých detí a ich následnú motiváciu v postteste, čím by sa vysvetlili lepšie výsledky v postteste u detí z triedy pre nadaných. Ďalším vysvetlením by mohla byť skutočnosť, že iný spôsob vzdelávania v triedach pre nadané deti viac aktivizuje učebné mechanizmy a operačnú pamäť u detí, ako používanie bežných edukačných nástrojov v základných školách. V tomto bode sa javí potreba budúceho výskumu, ktorý by okrem hrania žiakov na PC sledoval aj skupinu žiakov, ktorí v čase experimentu absolvujú inú typickú aktivitu v školskom klube – kreslia si, čítajú, naháňajú sa. Tieto doplňujúce údaje by mohli vysvetliť či dosiahnuté výsledky v testoch a lepšie hodnoty v posttestoch boli otázkou nácviku, učenia a pamäťových procesov.

Nejasná je odpoveď na otázku, prečo v postteste Ravenových progresívnych maticiach zlyhali deti z bežných tried, ktoré v preteste skórovali lepšie ako niektoré deti s diagnostikovaným nadaním? Tieto deti zároveň skórovali slabšie vo všetkých posttestoch. Na prezentované výsledky, predovšetkým Ravenových testov, je preto potrebné sa pozeráť kriticky, nakoľko

nemusia odzrkadľovať úroveň kognitívnych schopností, ale úroveň miery prežívaného stresu, podráždenia, prípadne únavy. PC-hra, ktorú hrali deti počas experimentu, vyžadovala peramentnú koncentráciu pozornosti, vizuálnu percepciu, pohotovostné motorické reakcie. Li et al. (2016) potvrdili, že PC-hry môžu zlepšovať kontrolu vizuálnej motoriky. Vzhľadom na signifikantne lepšie priemerné výsledky detí vo všetkých sledovaných skupinách je prvdopodobné, že hra pôsobila ako tréning koncentrácie, presnosť pozorovania a diferenciácie znakov, ktoré sú potrebné pre úspešné riešenie Bourdonovej skúšky pozornosti a zároveň tréning pracovnej rýchlosti, čo sa prejavilo v rýchlosti vyhľadávania čísiel v teste číselného štvorca. Ak by bolo zvýšenie výkonov v daných testoch podmienené učením u žiakov, potom je potrebné uviesť, že krátkodobé hranie PC-hry nemá negatívny vplyv na učebné procesy a ukladanie informácií v pracovnej pamäti. Túto skutočnosť môže vysvetľovať efekt transferu tréningu z pracovnej pamäti na pozornosť pri kontrolných úlohách (Cardoso-Leite&Bavelier, 2014). Polemizovať je možné ohľadom vplyvu hry na kognitívne funkcie. V tomto prípade je potrebné zobrať do úvahy, že samotná hra nebola konštruovaná na hlbšie riešenie problémov, rotáciu objektov, vnímanie súvislostí medzi objektami, hľadanie analógií, či rozkladania objektov a ich preskupovanie. Využitie inej PC-hry napríklad strategického charakteru, hry typu „sandbox“, by mohlo poukázať na iné výsledky detí.

Z našich záverov nevyplývajú negatívne efekty, ktoré by mohu mať krátkodobé kontrolné hranie PC-hier na deti v školskom veku. Dokonca sa zdá, že PC-hry môžu mať pozitívny efekt na rozvoj exekutívnych funkcií. Nesledovali sme ale zmeny v emóciách, správaní, nárast podráždenosti a nervozity. Vzhľadom na krátku dobu trvania hry a na dopredu dohodnuté presné časové vymedzenie, sa počas experimentu neprejavili žiadne problémy v oblasti správania žiakov. V prípade dlhodobejšieho hrania, alebo hrania PC-hier bez predchádzajúcich pravidiel a dohodnutého časového rámca, ich ale nevyklúčujeme (Przybylski, 2014). Longitudinálna štúdia Parkera et al. (2013), ktorá sledovala problematické správanie v súvislosti s hraním PC-hier a pozeraním TV vo veku 5 rokov, nepotvrdila, že by hranie PC-hier malo na správanie detí z dlhodobého hľadiska negatívny efekt. Rizikové je podľa jej autorov (Parker et al, 2013) predeti sledovanie TV viac ako 3 hodiny denne, čo môže spôsobovať mierne problémy v správaní.

Referencie a citácie

1. BARTHOLOW, B. D. Effect of Violent Video Games on Aggressive Behavior: Pontential Sex Differences. 2002. In *Journal of Experimental Social Psychology*, 38, 283 – 290. Doi: 10.1006/jesp.2001.1502
2. BENKOVIČ, J., HIĽOVSKÁ, Z., DUBOVCOVÁ, Z. 2011. Počítčové hry, dôsledky na život a fungovanie mladého jednotlivca. In *Psychiatria pre prax*, 2011, 12 (2); 76 – 80.
3. BOOT, W.R., KRAMER, A. F., SIMONS, D., J., FABIANI, M., GRATTON, G. 2008. The effect of video game playing on attention, memory and executive control. In *Acta Psychologica*, Vol. 12, N. 3. 387 – 398. Doi: 10.1016/j.actpsy.2008.09.005

4. CARDOSO-LEITE, P., BELAVIER, D. 2014. Video game play, attention and learning: how to shape the development of attention and influence learning? In *Current Opinion Neurology*, Wolters Kluwer Health. 2014, 27, 185-191. DOI:10.1097/WCO.0000000000000077
5. DURKIN, K. & BARBER, B. 2002. Not so doomed: computer game play and positive adolescent development. In *Applied developmental Psychology*. 23, 373 – 392.
6. GENTILE, D. A., LYNCH, P. J., LINDER, J. R., WALSH, D. A, 2004. The effects of violent video game habits on adolescent hostility, aggressive behaviors, and school performance. In *Journal of Adolescence* 27, 5 – 22. doi:10.1016/j.adolescence.2003.10.002
7. GENTILE, D. A., CHOO, H., LIAU, A., SIM, T., LI, D., FUNG, D., KHOO, A. 2010. Pathological Video Game Use Among Youths: A Two-Year Longitudinal Study. In *Pediatrics*, 2011, Vol. 127, 2, e319 –e329. DOI: 10.1542/peds.2010-1353
8. GRANIC I., LOBEL A., ENGELS, R. C. M. E. 2014. The Benefits of Playing Video Games. In *American Psychologist*. Vol 69, No. 1, 66-78. DOI: 10.1037/a0034857
9. CHERNEY, I. D. 2006. Gender-linked Differences in the Toys, Television Shows, Computer Games, and Outdoor Activities of 5- to 13-year-old Children. In *Sex Roles* DOI 10.1007/s11199-006-9037-8
10. JIRÁSEK, J. *Číselný čtverec T-3/1975*. Bratislava: Psychodiagnostiké a didaktické testy
11. KALAŠ, I. et al. 2013. *Premeny školy v digitálnom veku*. Vyd. 1. Bratislava: SPN – Mladé letá, s. r. o. 2013. ISBN 978-80-10-02409-4.
12. KUHN, S., GLEICH, T., LORENZ, R.C. LINDERBERG, U., GALLINAT, J. 2013. Playing Super Mario induces structural brain plasticity: gray matter changes resulting from training with a commercial video game. *Molecular Psychiatry*, 2013 DI: 10.1038/mp.2013.120
13. KURUC, J., SENKA, J, ČEČER, M. 1972. *Bourdonovana skúška BoPr – test. T-78/1972*. Bratislava: Psychodiagnostické & didaktické testy.
14. LI, L., CHEN, R., CHEN, J. 2016. Playing Action Video Games Improves Visuomotor Control. In *Psychological Science*. Vol 27, 8. 2016. doi/10.1177/0956797616650300
15. MAHMOUDI, H., KOUSHAFAR, M., SARIBAGLOO, J.A., PASHAVI, G. 2014. The effect of computer games on speed, attention and consistency of learning mathematics among students. In *Inte 2014 Procedia – Social and Behavioral Science* 176 (2015) 419 – 424. Doi:10.1016/j.sbspro.2015.01.491
16. MORGAN, J. T., NIELSEN, M. 2013. Failure to Demonstrate That Playing Violent Video Games Diminishes Prosocial Behavior. In *Plos one*. 2013. Doi: 10.1371./journal.pone.0068382
17. PAGANI, L.S., FITZPATRICK, C., BARNETT, T.A., DUBOW, E. 2010. Prospective Associations Between Early Childhood Television Exposure and Academic, Psychosocial, and Physical Well-being by Middle Childhood. In *Archives of Pediatrics Adolescent Medicine* Vol. 164, No. 5, 425-431
18. PARKERS, A: SWEETING, H., WIGHT, D., HENDERSON, M. 2013. Do television and electronic games predict children's psychosocial adjustment? Longitudinal research

- using the UK Millenium Cohort Study. In *Arch Dis Child*, 2013, 0:1-8. Doi: 10.1136/archdischild-2011-301508
19. PRZYBYLSKI, A. K. 2014. Playing Electronic Games for a Short Time, May Be Beneficial, But Excessive Use Can Have the Opposite Effect. In *Pediatrics*, Vol 134, 3. DOI: 10.1542/peds.2013-4021
20. RAVEN, J. C. 1968. Ravenova skúška pre dospelých. T-16. Zostavil L. Repáň. Bratislava: Psychodiagnostica, n.p.
21. QUIROGA, M., A., ESCORIAL, S., ROMÁN, F. J., MORILLO, D., JARABO, A., PRIVADO, J., HERNANDEZ, M., GALLEGO, B., COLOM., R. 2015. Can we reliably measure the general factor of intelligence (g) through commercial video games? Yes, we can! In *Intelligence* Vol 53, 1 – 7. Doi: 10.1016/j.intell.2015.08.004
22. SWING, E. L., GENTILE, D.A., ANDERSON, C.A. & WALSCH. D. A. 2010. Television and Video Game Exposure and the Development of Attention Problems. In *Pediatrics* 2010; 126: p. 214–221. doi:10.1542/peds.2009-1508
23. WEINSTEIN, A. M., 2010. Computer and Video Game Addiction – A Comparisom between Game Users ans Non-Game Users. In *The American Journal of Drug and Alcohol Abuse*, 2010, 36, 268-276. DOI: 10.3109/00952990.2010.491879
24. WILLIAMS, D., YEE, N., CAPLAN, S. E. 2008. Who plays, how much, and why? Debunking the stereotypical gamer profile. In *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13, 4, 1083-6101, DOI: 10.1111/j.1083-6101.2008.00428.x

Ecoletra.com Scientific eJournal, Vol. 3, 2017/ 02, ISSN 2377-9848

ISSN 2377-9748

